

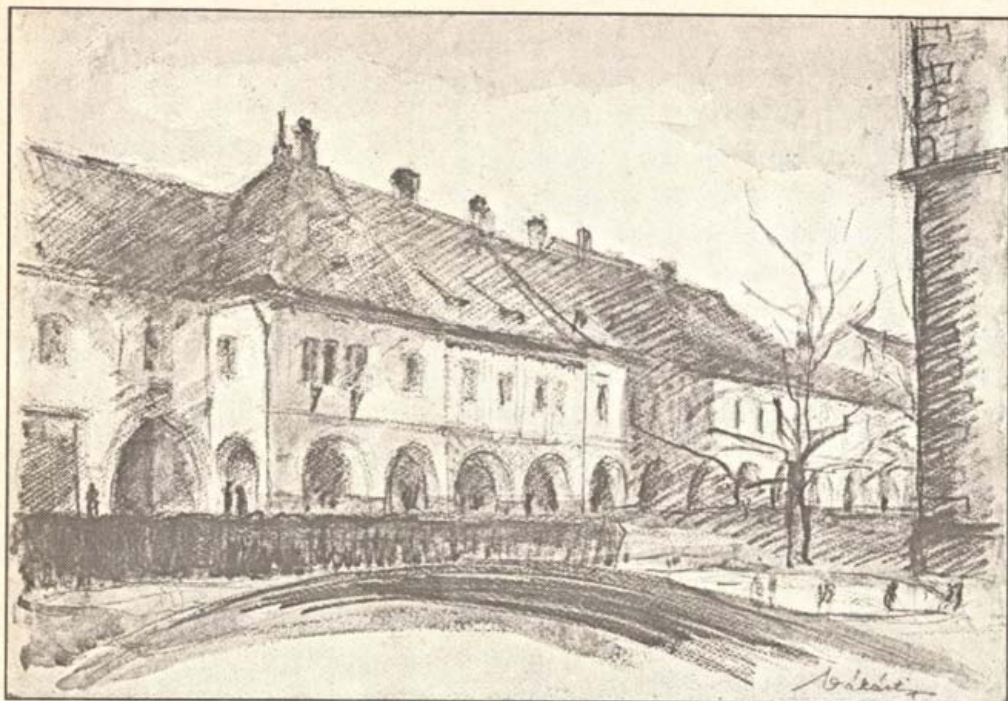
HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XV. ÉVFOLYAM

Vákár Tibor rajzai

Beszterce, észak-erdélyi szász város (Bistrița)

Gyergyószárhegy (Lăzarea) három nevezetessége. A kép bal oldalán az egykori ferences kolostor, ma művésztelep. Középen a Lázár kastélyrom, felújítás alatt. Jobbról a középkori plébániatemplom.

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPRFONT FOLYÓIRATA

XV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	A Bábolna hegyére felkelőket vezető társadalmi feszültségekről (Dr. Székely György)	3
	A meggyőződés és a kötelességteljesítés embere (Emlékezés Szeremlei Sámuelre) (Varsányi Péter István)	6
	Stromfeld Aurél (Laczkó Mihály)	8
HAGYOMÁNY	Emlékezés Fábry Zoltánra (Sándor László)	14
	Ákosházi Sárkány Ambrus (Kovács Sándor)	16
	Nagy Miklós, a Honismertető Album szerkesztője (Lukácsy Sándor)	17
	Berzenczey László, Ázsia magányos vándora (Dr. Csiky Gábor)	19
	A debreceni agrároktatás (Dr. Surányi Béla)	21
	A magyar föld tudós kutatója: dr. Szádeczky Gyula (Boldizsár-Zeyk Imre) ..	23
	Elfelejtett nevek a Balatonnál (Dr. Zákonyi Ferenc)	25
	A szénbányászok képzés Pécssett (Dr. Krisztián Béla)	27
	Sütő Andrást köszöntjük hatvanadik születésnapján!	28
BESZÉLGETÉS	Hol halt meg Mekcei István? Saffarik Gyula helytörténeti kutatóval beszélget Kerégyártó Mihály	29
TERMÉS	Egyleti élet Mohácson a XIX. században (Bojtár László)	32
	Egy váci görög kereskedő családjának kalandjai 1786-ban (Jakus Lajos)	35
	Mennyibe került egy lovas nemzetőr felszerelése Hajdúszoboszlón 1848-ban? (Dr. Juhász Imre)	37
	Zempléni gyógyjelentések (Dr. Högye István)	40
	A népi gyógyászat emlékei a Balaton környékén (Pintér Pálné)	41
	A szigetvári őregharang (Molnár Imre)	44
TÁRLAT	Erdélyi arcok, tájak, műemlékek—Horváth József fényképein (Beke György) ..	46
KILÁTÓ	Szigetmagyarság. Beszámoló egy svájci tanácskozásról (Fűr Lajos)	50
FÓRUM	A paraszti gazdasági naplók néprajzi forrásértéke (Mohay Tamás)	54
	Térképészek a földrajzi nevek védelméért (Földi Ervin)	56
KRÓNIKA	Rendi társadalom—polgári társadalom. Konferencia Salgótarjánban, 1986. szeptember 28—30. (Pálmány Béla)	58
	Honismereti munka egy angyalföldi könyvtárban (Bíróné Tóth Irén)	62
	Nyelvjárási gyűjtőúton Kárpát-Ukrajnában (Balázs Géza)	64
	A szeghalmi műemlék harangtorony helyreállítása (Kele József)	65
	<i>Helytörténeti múzeumokról</i>	
	A tiszatúredi Kiss Pál Múzeum (Dr. Fűvessy Anikó)	66
	Múzeum nyílt Putnokon (Bodnár Mónika)	67
	Múzeumavatás Bonyhádon (Kolta László)	68
	Szentendrei búcsú (Halász Péter)	69
	In memoriam Cseh József (Dr. Geszler Ödön)	70
KÖNYVESPOLC	Somogy megye múltjából (Tuba László)	73
	<i>Két iskolatörténet</i>	
	A Mezőkövesdi I. László Gimnázium és Szakközépiskola évkönyve (Jakab Sándor)	76
	A Veszprémi Lovassy László (volt Kegyestanítórendi) Gimnázium évkönyve (Kolozs Barnabásné)	76
	Kalendárium '87 (Sándor László)	77
	Tábornút, 1985/86. (Tajti Erzsébet)	78
	A Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyve, 7. (Vargha Dezső)	79

PÁLVÁZAT

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Géza dr., tanársegéd, ELTE BTK, Bp. —
 Beke György író, Kolozsvár — Biróné Tóth Irén,
 ügyintéző, Könyvértékesítő Vállalat, Bp. — Bodnár
 Mónika múzeumvezető, Gömöri Múzeum, Putnok
 — Bojtár László zeneszerző, Mohács — Boldizsár-
 Zeyk Imre iskolaigazgató, Tordaszentlászló — Bu-
 dai Horváth Gábor igazgatóhelyettes, ÁKV Köz-
 ponti Antikvárium, Bp. — Csiky Gábor dr., a
 Magyar Állami Földtani Intézet ny. munkatársa, Bp.
 — Földi Ervin tudományos főmunkatárs, Földmé-
 rési és Távérzékelési Intézet, Bp. — Fűr Lajos
 tudományos titkár, Magyar Mezőgazdasági Múze-
 um, Bp. — Fűvessy Anikó dr. múzeumvezető,
 Tiszafüred — Halász Péter tud. főmunkatárs, Agrár-
 gazdasági Kutató Intézet, Bp. — Hornyák László
 tanár, Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola,
 Bp. — Horváth József fotóművész, Kolozsvár —
 Hőgye István dr. levéltárigazgató, Sátoraljaújhely —
 Jakab Sándor, a MÁV ny. műszaki felügyelője, Bp. —
 Jakus Lajos ny. ált. iskolaigazgató, Pénc —
 Juhász Imre dr. múzeumvezető, Bocskay István
 Múzeum, Hajdúszoboszló — Kele József közművel-
 lődési előadó, Sárréti Múzeum, Szeghalom — Kerék-
 gyártó Mihály műszaki oktató, 102. Sz. Ipari Szak-
 munkásképző Intézet, Ózd — Kolozs Barnabásné
 könyvtáros-tanár, 306. Sz. Szakmunkásképző Inté-
 zet, Veszprém — Kolta László dr., a Közgazdasági
 Szakközépiskola ny. tanára, Bonyhád — Kovács
 Sándor könyvtáros, Magyar Földrajzi Gyűjtemény,
 Erd — Krisztián Béla dr. oktatási előadó, Mecseki
 Szénbányák, Pécs — Laczkó Mihály főtanár, Zrínyi
 Miklós Katonai Akadémia, Bp. — Lukácsi Sándor
 tud. osztályvezető, MTA Irodalomtudományi Inté-
 zet, Bp. — Mohay Tamás muzeológus, Néprajzi
 Múzeum, Bp. — Molnár Imre, a Zrínyi Miklós
 Gimnázium ny. tanára, Szigetvár — Morvay Péter
 dr. néprajzi kutató, Bp. — Mőser Zoltán kollégiumi
 nevelőtanár, Képző- és Iparművészeti Szakközépis-
 kola, Bp. — Oravszki Ferenc múzeumi fotós, Sárréti
 Múzeum, Szeghalom — Pálmány Béla dr. osztályve-
 zető, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp. — Pintér
 Pálné, a Tihanyi Múzeum rokkantnyugdíjasa, Ti-
 hany — Sándor László író, Bp. — Surányi Béla
 tanár, Debrecen — Szentesné Sinkó Zsuzsanna
 tervező mérnök, Bp. — Székely György dr. akadé-
 mikus, egyetemi tanár, ELTE BTK Bp. — Tajti

Erzsébet tanár, Mórnicz Zsigmond gimnázium, Tisza-
 kécske — Tóthpál Gyula fotóművész, Pozsony —
 Tuba László könyvtárigazgató, Városi Könyvtár,
 Mosonmagyaróvár — Vargha Dezső levéltáros, Ba-
 ranya megyei Levéltár, Pécs — Varsányi Péter Ist-
 ván dr. tanszékvezető, főiskolai docens, Berzsenyi
 Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely — Vákár
 Tibor, a BUVÁTI ny. tervezőmérnök, Bp. — Zákonyi
 Ferenc dr., a Veszprém megyei Tanács Idegen-
 forgalmi Hivatalának ny. vezetője, Balatonfüred.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
 FRANK TIBOR
 FÜR LAJOS
 GAZDA ISTVÁN
 HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
 HAVAS GÁBORNÉ
 JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
 KOVÁTS DÁNIEL
 MORVAY PÉTER
 SÁNDOR LÁSZLÓ
 SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
 SZIKOSSY FERENC
 TIMAFFY LÁSZLÓ
 TÓLTESI IMRE
 VECSEI JÓZSEF

TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324—7627. Kiadja a Pallas Lap- és Könyvki-
 adó Vállalat Bp. Lenin krt. 9—11. Felelős kiadó:
 Siklósi Norbert vezérigazgató. Szerkesztőség: 1360
 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855. Szer-
 kesztőségi órák: hétfő 14—16 óráig. Készült 5 (B/5)
 ív terjedelemben 87 71515 Pannon Nyomda, Veszprém.
 Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.)

ÉVFORDULÓK

A Bábolna hegyére felkelőket vezető társadalmi feszültségekről

„És eljönnek sok népek, mondván:
Jertek menjünk fel a Ur hegye-
re . . .”
(Ésaiás próféta könyve 2. rész 3.)

Ahhoz, hogy megértsük az 1437/38-ban Erdélyben és Kelet-Magyarországon lefolyt nagy parasztfelkelést, ismernünk kell azt a fejlődési folyamatot, amely a magyarországi társadalomban lejátszódott a megelőző évtizedekben. Az arisztokráciával szemben öntudatosabbá vált a középnemesség, elsősorban a vármegyei keretekre támaszkodva. Már egy 1424-i Krassó vármegyei esetből kitűnik, hogy a *megyei közönség* a comes emberét nem saját alispánjának tekinti, hanem csupán az ispán köztük lévő emberének. A megyei nemesség már az ispán és alispán nélkül is egyetemességnek tartotta magát. A megyei ítélőszéken és a bíróságon kívüli eljárásokban a szolgabírák teendői részben kezdtek átcsúszni a megyei választott esküdtnemesek kezébe. Ezek a választott bírák lettek a nemesség egy része szemében a jogos ítélkezők s az ispánokat inkább az ítéletek végrehajtóiként ismerték el. Innen egy lépés kellett ahhoz, hogy felkelés esetén némely nemes a parasztok, plebejusok oldalán keresse a felgyült viták elbírálását. Így történhetett, hogy a parasztok megmozdulása idején a jobbágyokat támogatták Suki Dávid és Suki Mihály mezősegi nemesek.

A pénzgazdálkodás erősödése kedvezőtlenül hatott a *szegényebb nemesség* rétegére. Ez az oka annak, hogy a familiáris intézmény fejlődése mellett egyre növekvő számban jelentek meg a zsoldossá vagy rablólovaggá váló nemesek. A kismesek olykor összetűztek az egyházzal és a nagyobb birtokosokkal. Már az Anjouk idején magyar zsoldosok vettek részt a szavojai gróf és a nápolyi király zsoldos csapataiban. Hunyadi János is tartott zsoldosokat, s azok költségét a királlyal fizettette meg. 1437-ben ugyanis Zsigmond a két Oláh Jánosnak, Hunyadi Woyk fiainak Komját kerületet adta biztosítéskül három hónapig szolgálatban tartott 50 lánzsásra költött 1550 aranyforint költségük fejében. A hadseregbe későn jövő és onnan titokban vagy vakmerően eltávozó katonákról tudósít az 1435. évi I. dekrétum 7. cikke, jószágvesztést szabva ki rájuk. 1437 márciusában a nádor Sopronhoz intézett utasítása beszél Nagymarton környékén fosztogató zsoldosokról és lovasokról, egyben felhívja a várost, ne adjon azoknak szállást, hanem neki jelentse tartózkodási helyüket. Ezek a jelenségek a feudális hadszervezetben bekövetkezett bomlási tünetekre mutatnak, és ennek egyik oka lehet a katonáskodó réteg elszegényedése. Az útonállást bizonyos nemesek nem tartották magukhoz méltatlannak. 1393-ban Medgyesi István, Simon bán fia Szatmár vármegyében az országúton 18 ökröt, 3 szekeret, 29 köböl zabot és 3 lovat rabolt a jobbágyoktól. 1428-ban a Dobokaiak egy Bonchidára igyekvő nemes raboltak ki, szolgáit foglyul vitték el. Kismesek az efféléknél mélyebb kérdésekben is szembekerültek az uralkodó osztály felsőbb rétegeivel. 1393-ban Zsigmond királynak Frank erdélyi vajdához intézett parancsából kiderül, hogy nemesek elfoglalva bitorolták Demeter erdélyi püspök és káptalana dézsmáit. A *tized kérdésében a kismemesség* éles vitába keveredett az egyházzal. A tizedfizetés kötelezettségével ugyanis a nemességet azután is sújtották, hogy a pápa 1415-ben a magyar nemességet felmentette az egyházi tized fizetése alól. De a nagyobb birtokosok is igyekeztek a kisebb nemeseket megterhelni, sőt olykor birtokaikból kiforgatni. 1435-ben Nagyváradon a nádor előtt igazolták Kraszna vármegye alispánja, szolgabírái és esküdtszéke, hogy a kémeri nemesek némely birtokaira vonatkozó okleveleket a Kusali Jakcsok megszerezték és az oklevelek birtokában magukra a földekre is szemet vetettek. A nemesek tizedfizetési ügye és a nagyobb birtokszerzése a fegyverforgatásban jártas kismesek egy részét szembeállította a nagybirtokosokkal. Tényleges helyzetük alapján vállalhatták új értelmet nyert bibliai hely alapján a vezető szerepet az érelődő felkelésben:

„... *Avagy nem parancsolta-é meg az Úr, Izráelnek Istene: Menj és vonulj fel a Thábor hegyére, és végy magadhoz tízezer embert...*”

(Bírák könyve, 4. rész 6.)

Budai Nagy Antal parasztvezér magyar nemes, Vajdaházi Nagy Pál, Erdély e részén élő magyar és román országlakók egyetemességének zászlótartója, a szász földesúri eredetű Buzai Gréb Balázs felkelő katonai vezető szerepe az aprózódó birtokú, helyzetében süllyedő nemesség kezdeményező és szervező pozícióját mutatja.

A *polgárság fejlődése* előrehaladt Zsigmond király uralma alatt, aki a fejlődő pénzgazdálkodás előnyeit a mágnásokkal vívott politikai küzdelemben a maga javára gyümölcsöztetni akarva tudatosan támaszkodott a gazdag polgárságra, annak anyagi előnyére. Érthető tehát, hogy a király nemcsak védte a várost, erősítette azok közjogi helyzetét, hanem szinte mesterséges eszközök útján igyekezett a polgárságot erősíteni. Országszerte egységes mértéket igyekezett kialakítani a budaiból. Hívására néhány száz külföldi iparos- és kereskedőcsalád telepedett le a magyar királyi városokban. Az igazságszolgáltatásban növekedett a városi bírások szerepe és egyre inkább mentesültek a nemesi befolyás alól. A tárnoki széklet most már Budán tartották, a tárnokmester a városok állandó bírájává lett és a XIV. század végén bírótársai közül eltűntek a nemesek, bírói székén csak városi polgárok működtek. Zsigmond idején Bártfa, Debrecen, Kiszzeben városok Kassa közvetítésével Buda jogát kapták meg. Az uralkodó felhasználta a városok segítségét a várak elleni küzdelemben. A Sáros megyei Szakalya várát 1429-ben a kassai polgároknak adta, hogy lerombolják. A kereskedelem és a városi élet Erdélyben is virágzásnak indult. Kolozsvár, Torda, Medgyes és más erdélyi városok meggazdagodtak a fejlődő áruteremből. A polgárság gyarapodása növelte öntudatát és ellentétei a földesúri rétegekkel gyakran kibontak. 1397-ben Vasmund segesvári bíró és fia Mihály fegyveresen törtek rá a szebeni minoritákra és kirabolták őket. Mélyebb ellentéteket jelentettek a városok fejlődése elé gördített akadályok. Zsigmond rendelkezései a városok, a polgárság gyarapodását voltak hivatva elősegíteni, mivel a parasztság fokozódó akadályozása a munkáskezek városba költözését nehezítette. A parasztság és polgárság számára egyaránt káros, jogszabályellenes gyakorlatot, a *szabad költözés akadályozását* állandó tendenciának mutatja Eperjes gyakori panasza. A városok elleni támadások gyakran közvetlen megkárosítás formáját öltötték. Ezért kellett királyi utasítást intézni a Késmárk városával szomszédos nemesekhez és polgárokhoz, ne merjék a város erdejét és ligetét favágással károsítani. A városokat ért sérelem szinte mindegyik lehetsége érintette Kolozsvárt. A szász eredetű Kolozsvári Mester János (Kolozsvári Jakab mester fia János) felkelő kapitánysága egyszerre jelzi a városi polgárság és az értelmiség legöntudatosabb elemeinek csatlakozását a legelnyomottabbakhoz.

Zsigmond király uralkodásának éveiben a *bányamunkásság* is megjelent a feudalizmussal szemben álló rétegek sorában. A máramarosi bányamunkásság gyűléseket tartott és 1435-ben helyzete új rendezését harcolta ki. Erre vall a királynak a vármegye sóbányászatára vonatkozó az évi statutuma. Ennek egyik intézkedése azzal az indoklással nyomja el a bérmozgalmakat, hogy a sóbányászok gyűlései hátrányosak és károsak a kamarára. A feudális renddel különféle kérdéseket és eltérő fokon szembenálló rétegeknek a kialakulása a parasztság mozgalmainak szempontjából jelentőssé vált, ezek a rétegek tartós vagy átmeneti szövetségessé lehettek a parasztság küzdelemben. A földesuraktól érdekeikben sértett polgárok, a fejlődésükben gátolt mezővárosok népe, a lesüllyedő nemesek és a bányászok küzdelme a parasztfelkelésben találkozhatott a jobbágyok harcával.

E tényezők között a *mezővárosok fejlődése* szintén erőteljesen bontakozott ki. Zsigmond király rendeleteiben némely jobbágyközségek sokféle kedvezményt, kiváltságot adott, így vámmentességet és vásárjogot. Ezek a rendelkezések érintettek fejlődőképes településeket, de olyan falvakat is, amelyek esetében nem volt meg a városi élet kialakulásának a gazdasági feltétele. Miskolci polgárok szoros kapcsolatba kerültek az erdőgazdálkodással. Ezt közvetve jelzi 1399-ben Zsigmond utasítása a diósgyőri várnagyhoz, amelyben tiltja, hogy eladásra vágják az erdőt. 1400-ban a zólyomi ispán Ponyik községet mentette fel minden termény- és pénztehertől, helyette évi 80 forintot kell fizetnie (az egy összegben megjelölt évi tehermegváltás a mezővárosi lét ismérve). A község a szabad bíróválasztás jogát is elnyeri. A király 1407-ben Pászto mezőváros népének és jobbágyainak egyenesen Buda város jogát adta. 1427-ben a király a kézdíszéki székely főemberekhez intézett utasításával Kézdivásárhely mezőváros lakosait polgároknak nevezi és a székely ispán védelme alá helyezi őket. A kiragadott példák mutatják, hogy a király nemcsak az igazi polgár városok fejlődését támogatta, hanem igyekezett — ha nem is következetesen — a mezővárosi fejlődést is elősegíteni.

A jobbágyok számára a költözés joga biztosítékot jelentett megterhelésük növelésével, a földesúri önkényeskedéssel szemben. A király gyakori intézkedései a szabad költözés érdekében és ennek bekerülése a törvényhozási szövegekbe, mégis ellenkező tendenciát mutat. A jobbágyok szinte teljes röghöz kötöttséggel kellett hogy szembenéjen. Nyíltan vagy közvetve kifejeződik a forrásokban, hogy a parasztokat *tömegesen akadályozták az elköltözésben*. 1397-ben a Temesváron tartott országgyűlés és a király augusztus 4-i oklevele egyaránt megadja a költözés jogát. Eperjes város javára az év április 15-én külön biztosította Zsigmond, hogy az ország összes birtokosai akadály nélkül engedjék odaköltözni azokat a jobbágyokat, akik költözési szabadságot nyertek és a földéért lefizették. A földesurak által gyakran kétségbevonott jogot Erdély részére 1398. április 28-án külön is hangsúlyozta Zsigmond. Az intézkedések azonban aligha mentek át az életbe, mert hamarosan újabb törvényi szabályozás következett. Az 1405. évi első dekrétum 6. cikke engedte meg újra a jobbágyok szabad költözését, ezúttal a nemesek birtokairól az egyházak birtokaira és az egyházak birtokairól a nemesekére. Ugyanabban az évben a második dekrétum 14. cikke megadta a jobbágyok szabad költözését szabadságolás, a törvényes földbér és egyéb tartozások lerovása után. A 15. cikk határidőt

szabott a jobbágyra kivetett census beszedésére, hogy annak elteltével ne lehessen a követelés felvetésével gátolni a jobbágy költözését. A 16. cikk pedig azt tiltotta, hogy a földesúr igaztalan vádakkal zakklassa a szabadságot elnyert jobbágyot. Ezáltal tehát látjuk a földesúri ürügyek egész sorát, amivel a paraszt költözése lehetetlenné vált. Mégis a király csak papírjogokat alkothattott, és ezért már 1407. január 20-án ismét ki kellett nyilvánítani a parasztok szabad költözködési jogát. 1411. április 22-én a király lelkére kötötte az ország birtokosainak, tisztjeinek és a hatóságoknak, hogy a következmények terhe mellett engedjék Eperjesre szabadon menni jobbágyaikat, ha a feltételek egyébként megvannak. 1412-ben a szebellébiek kérésére kiadott oklevélben biztosította a király a jobbágyok szabad költözése jogát a törvény feltételeivel, külön hangsúlyozva, hogy ez a jog minden jobbágyot megillet. Ez a jog természetesen azoknak az uraknak érdekeit is magában foglalta, akiknek *birtokukon odatelepülő jobbágyokra volt szükségük*. Ezek még a külföldön tartózkodó királynál is keresztülvitték érdekeik védelmét. 1417. február 22-én az uralkodó Konstanzból védte oklevélben Déghi Sebestyén és rokonai érdekében az uraságuk alá költözni akarók szabad költözési jogát. 1418. június 25-én pedig Strassburgból szigorú utasítást küldött az összes állami és földesúri hatóságoknak, hogy a földbért és más tartozásaitak lerótt és költözésre engedélyt kapott jobbágyokat elbocsássák a Károlyiak Szatmár vármegyei jószágaira, ne merjék akadályozni a szabad költözést. De a továbbiakban is — ami rendelkezései hatáskörét mutatja — védenie kellett ezt a jogot. Uralma késői szakaszában Eperjes javára 1426. január 11-én, majd 1434. november 27-én kellett intézkednie. De a visszaélések nem enyhültek. Ezért hánytorgatták fel az 1437. évi erdélyi felkelés során, hogy minden joguk, szabadságuk megvonták tőlük, súlyosan elnyomták és elviselhetetlen terhekkel tetézték őket azáltal, hogy azokat, akik máshová akartak költözni, még kifosztva sem engedték távozni, mintegy *vásárolt rabszolgaként kezelték őket*. Ezért a nagybirtok kereteiből való kiszakadás lehetőségét a felkelésbe állástól remélték, amire a bibliai idézeteket is új hangsúllyal értelmező prédikátorok hívták őket:

„És léssen: az utolsó időben az Úr házának hegye a hegyek fölé helyeztetik és felül emelkedik a halmokon, és népek özőnlenek reá”

(Mikeás próféta könyve, 4. rész. 1.)

Gazda Benedek diósi, Ács Mihály csehi lakos mint felkelő köznépi képviselők a falusi magyar parasztok és kézművesek tekintélyes részvételét mutatják a felkelés politikai vezetésében.

Az erdélyi székelyek sajátos társadalmában is megindult a gazdagok és szegények rétegeinek kialakulása. 1427. május 9-én kelt oklevelében Zsigmond arra utalt, hogy kézdíszéki székely főemberek Kézdivásárhely királyi mezőváros lakosait kiváltságai élvezetében megzavarják, őket díjfizetések kirovasásával és más zsarolásokkal háborgatják. A székely főemberek itt tehát már nem pusztán tisztségeket jelentenek, hanem a lakosság többi részét, még a király közvetlen figyelme körében is terhekkel sújtó réteget. Ezek a kezdeti jelenségek, majd egyre szaporodtak és később véglegessé válik az egységes székelység osztályokra bomlása. 1437-ben azonban a felkelő parasztok oldalán még nem mozdultak meg.

A román társadalomban hamarabb jelentek meg közülük kizsákmányoló elemek. Már Lajos király 1377-ben írta az erdélyi vajdának, hogy az erdélyi püspöki és káptalani birtokokon élő kenézek újabb megújabb terhekkel nyomorítják román alattvalóikat. Ez két réteget alakított ki, a magyar nemességbe olvadó kenézek és a jobbágyok állapotába süllyedő parasztok és pásztorok rétegét. Hunyadban, Máramarosban, de másutt is sok magyar nemesi család román kenézektől eredt. A máramarosi román kenézek magyar nemesítésével nagyobb számú román került magánföldesúr alá, ami súlyosabb terheket vont maga után. A kenézek nemesítésének feltétele a magyar uralkodó osztály érdekeivel való teljes azonosulás volt. Egyértelműen fejezte ezt ki a 10 jobbágytelket kenézéssé váló új nemes Dénes esetében a nemesítés időhöz kötése: csak addig tart nemessége, amíg megőrzi a királyi tetszését (1406).

A románok terhekké sújtását illetéktelenül megkezdte a katolikus egyház és a szomszédos gazdag polgárság is. Eredetileg a románok szolgálatása csak az állatok, juhok vagy sertések után szedett *ötvened* volt, amit a király várnagyainak fizettek. Az erdélyi püspök ebből nem kapott. Hamarosan megkezdte azonban a *nem katolikus románok tizeddel való megerhelését a katolikus egyház*. Már 1398-ban említi Zsigmond király egy oklevele, hogy a püspöki és egyházi földeken élő románoktól tizedet szed. Nagyszomben pedig már a XIV. század végén adózó román jobbágyai voltak. 1403. december 9-én királyi adomány folytán száz helységekkel együtt adományozott négy román falut Segesvári Mihály mester kezére. A példák mutatják, hogy Zsigmond uralma alatt erőteljesebben haladt a románok lesüllyedésének folyamata. Az uralkodó 1427-ben az erdélyi vajdának adott meghagyása szerint a románok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a vár fenntartása körül végzendő kézi munkákra, sáncok ásására, favágásra, élelembehordásra is kötelezettek. A határozatlan terhek jelentették a teljes kiszolgáltatást a várnagyoknak. Ugyancsak a románokat vallásgyakorlatukban veszélyeztető és tizedfizetésüket legalizáló intézkedést adott ki Zsigmond 1428. december 5-én, megerősítve a Ferenc-rendiek kiváltságait. Ebben azon sajnálkozik, hogy vannak görögkeleti nemesek és kenézek, akik görögkeleti papot tartanak, megtevesztve az együgyű népet. Ezért a Karánsebesen, Hátszegen és Orsován lévő, a boszniai vikáriátushoz tartozó minoritáknak megparancsolta, hogy szorgosan ügyeljenek arra, se nemes, se kenéz ne tartson görögkeleti papot, különben elveszíti birtokát. Megparancsolta, hogy a karánsebesi várnagy a maga kerületében ne tűrjön meg egyetlen görögkeleti papot sem. Katolikus és görögkeleti között ne történjen házasságtörtés. Nemes, kenéz, sőt paraszt is gyermekét csak katolikus pappal kereszteltesse meg, mert aki

görögkeleti pappal kereszteltet, elveszíti birtokát. Keresztelő görögkeleti papnak nem szabad tartózkodnia Karánsebes, Miháld és Hátszeg kerületekben. Fordulatot tett meg tehát a katolikus egyház álláspontja — elsősorban a tizedkérdésben rejlő gazdasági érdekből — a fekete halál okozta pusztulás óta, amikor éppen a katolikus egyházi földesúr hangsúlyozta a görögkeleti pap működésének engedélyezését a románok könnyebb telepítése érdekében. A huszita magyarok és az erdélyi görögkeleti románok közt közlekedési pont volt a pápától független egyházi élet kívánalma, illetve megőrzésének vágya. Az is összekötő tényező lehetett, hogy menekülő magyar husziták a román Moldova fejedelemségében befogadást nyertek. Virágosberki Oláh Mihály felkelő kapitánysága a román jobbágyok általános paraszti és sajátos vallási sérelmei miatt való csatlakozást széles körűnek mutatja 1437-ben.

A tizedkérdés azonban nem kizárólagos erdélyi román sérelem volt. Ez ügyben a kismemesség is szembefordult az egyházzal és a városok népével szemben is fokozott terheket vetett ki az egyház, így az ország nyugati határszélétől a Felvidéken át az erdélyi magyar és román vidékig kismemeseknek — polgárnak — parasztnak egyaránt küzdenie kellett az egyházi teherfizetés azonos jelenségei ellen. A *tized fizetése körüli vita*, az 1437/38. évi parasztfelkelés egyik közvetlen oka nem az erdélyi püspök egyéni kapzsiságából folyó körülmény volt. Az egyház másutt is alkalmazta a *pénzgazdálkodással járó fokozott kiaknázási lehetőségeket*. Erdélyen kívül is alkalmazták az ellenkezőkkel szemben a kíméletlen egyházi fenyítéket. Zsigmond 1397. április 14-én ismétlen felszólította az egri püspököt és sárosi tizedszedőit, hogy az eperjesieket ne merjék szokatlan borjütized fizetésére kényszeríteni. Az év június 10-én Zsigmond újabb tiltó oklevele már nehezményezi, hogy az egri püspök a nem fizető eperjesieket kiközösítette. Ismét meghagyja tehát, a püspök tizedszedőinek és helyetteseiknek, hogy a jogtalan és a királyságában lévő többi püspöktől nem szokott borjütizedet egyházi büntetések alkalmazásával ne merjék szedni. Az egri püspök 1436-ban Sáros vármegye közönségéhez intézett levelében arról beszélt, hogy abból bandériumát akarja táplálni a „huszita eretnekek” ellen. Ez idő tájt akarhatták Sopronban éppúgy, mint majd Erdélyben beszédni a nagyobb összegű tizedet, és az ellenkező polgárokkal szemben az egyházi megtorlást alkalmazni. Albert király 1438. február 19-én parancsot intézett a soproni polgárok panaszára Kelemen győri püspökhöz, hogy a tizedfizetés ügyében Sopronra kimondott interdictumot vonja vissza. Az oklevél elárulja, miért közösítették ki az egyházból a soproni polgárokat. A tizedszedők a tizedet nagyobb pénzben akarták kicsikarni, amit a soproniak megtagadtak. Az erdélyi felkelők kiharcolva a tized méltányosabb összegét és lerovási módját, az 1437. évi megállapodásban utaltak rá, hogy a forgalomban lévő változó dénár érme és a püspöki tized nem fizetése miatt köztük különféle civódások, összeütközések és veszedelmek támadtak. Amikor különféle okokból a felkelésbe álltak, anyagi helyzetük javulását, kötöttségeik enyhülését egyaránt remélve visszhangzott bennük a próféta szava:

„És szerez a seregek Ura minden népeknek e hegyen lakodalmat kövér eledelekből, lakodalmat erős borból; velős kövér eledelekből, megtisztult erős borból.”

(Ésaiás próféta könyve, 25. rész 6.)

Az 1437/38. évi felkelés azonban elbukott a még erős és összefogni képes feudális erőkkel szemben. A feszültségek tovább éltek új, bonyolultabb fejlődés közepette, hogy majd a Dózsa-parasztháborút idézzék elő.

Székely György

A meggyőződés és a kötelességteljesítés embere (Emlékezés Szeremlei Sámuelre)

Az 1860—70-es évek (benne az 1867-es kiegyezéssel) jelentős változást hoztak az alföldi város, Hódmezővásárhely életében is. Az állattenyésztés, a parasztváros korábbi jövedelmének elsődleges forrása, ekkor veszteli el uralkodó szerepét, hogy átadja helyét az addig primitív eszközökkel és módszerekkel üzött földművelésnek. A kor nagy kérdései is egyre sürgetőbben fogalmazódnak meg: tud-e élni a szabadabb lett jobbágy-paraszt a polgári jogokkal, mi szab határt a földszerzés vágyának. A következmény szintén kitapintható: felismerhetők a parasztság differenciálódásának tünetei (egyik oldalon a bomlasztó-morzsoló gazdasági és demográfiai eróziós folyamatok következtében lesüllyedő kisparaszt, a másikon az emelkedő gazdagparaszt). Sajátosan alakul ilyen körülmények között a tehető mezővárosok (benne Hódmezővásárhely) értelmiségének arculata is.

A vezető értelmiség tagjai — szinte kivétel nélkül — a gazdálkodó rétegből kinőtt ügyvédek, becsvágyuk kielégítését a vármegyénél keresték, keveselvre hivataloskodásuk és szereplésük terül városukat. Arra azonban

ügyeltek, hogy szülőföldjükön a politikai mozgalmak ne vegyenek — tudtuk és befolyásuk nélkül — nekik nem tetsző irányt. Ha tevőlegesen nem tudtak beavatkozni, akkor gyanakvóan néztek, kifogásoltak és leszóltak minden önálló lépést, bármennyire is következett az a nemzet — 1867-et követő — változott politikai helyzetéből.

Itt tartunk, amikor Hódmezővásárhelyen két jól felkészült, kellő ambíciótól fűtött férfi telepedett le. A szabadságharc kemény csatáit megjáró, a császári hadsereg büntetéskenyereire kényszerített *Garzó Imre* (1827—1914) mérnök-tanár 1862-ben: hét év múlva, illetve mintegy „másodszeri honfoglalóként” 1871-ben *Szeremlei Sámuel* református lelkész. Hódmezővásárhelyen valahogy sohasem volt irigylésre méltó státusz „jöttment”-nek lenni. Sokat kellett (és kell) a közért, a városért tenni, hogy az „idegent” végül is befogadják. A természettudományok iránt érdeklődő, frissen jött tanárember, *Garzó Imre*, úgy kezdte gazdagítani a református nagytanoda természettani táráit, hogy ajándékként összegyűjtött tárgyakkal korszájakot szervezett. Ugyanúgy, mint az a fiatal református rektor, *Szeremlei*, aki 1858-ban Hajdúböszörményben hasonló célból műsoros esteket rendezett.

A jobbágypkérdés megoldása a XIX. század első felének halasztást nem tűrő kérdése volt. Az 1845 augusztusától uradalmi mérnök *Garzó Somogy* megyében ismeri fel, hogy a robot, az úrbériség akadálya a magyar gazdasági fejlődésnek. A tíz évvel fiatalabb *Szeremlei* történelmi kutatásai során jutott el e szociális kérdéshez. Figyelme középpontjába a XVIII. század (benne Hódmezővásárhely) jobbágymozgalmait kerültk, s az eseménytörténet mögött a mélyebb összefüggéseket kereste és tárta fel. Bár a polgári átalakulás szükségességét mindketten helyeselték, a forradalmat át is éltek, mégis a tudomány fejlődésétől, a neveléstől vártak többet. Egyikük a múlt örökségként hordozott klasszikuscentrikusságot bírálva, s a természettudományos tárgyak szükségessége mellett érvelve a kapitalizálódó, fejlődő társadalom igényeit szolgáltatta meg (*Garzó Imre*); másikuk 1859-ben a reálisoklák keletkezéséről értekezve mondja ki: a magyar ifjúságnak nemcsak diplomás pályákra, hanem gyakorlati, polgári életpályákra is kellene készülni (*Szeremlei Sámuel*). Nem csoda, ha a két férfi egymásra találása 1871 után rokonszenvé, barátságig nemesedett. (Csak megjegyezzük: a helyi értelmiségiek gyanakvása elől *Garzó* a századfordulón Szaniszlóra távozott; *Szeremlei* maradt, pedig az a történetiszemlélet, amely mellett elkötelezte magát, nem a könnyű sikert, nem a gyors elismerést ígerte.)

A mérnök-tanár és a református lelkész érdeklődési köreinek érintkezési felülete a *történelem* volt. Míg *Garzó* filozófiai tanulmányai során volt kénytelen olyan historiai kérdésekkel foglalkozni, mint haza, nemzetiség, vallás, társadalmi fejlődés; addig *Szeremlei* tudatosan és eleve erre a pályára készült. Közös tanítóik az európai pozitívizmus legnagyobbjai voltak: Mill Stuart, Hippolyte Taine, Herbert Spencer. Mindkettőjüket — az általános vagy országos történelmi kérdések, események mellett — a polgári történetiszemlélet együtt létrejött igény is izgatta: megismerni hazánk parasztvárosainak történetét. Így kerülhettek *Garzó* önéletrajzába (Életem és abból merített gondolatok: Bp. 1977.) fejezetek a kapitalizálódó Hódmezővásárhely közéletéről, plasztikus leírás az alföldi mezőváros gazdaságáról, piacról, paraszti jellemeiről. Ezért vállalta el 1888-ban *Szeremlei* Hódmezővásárhely monográfiájának megírását; azt a művet, amelyet R. Várkonyi Ágnes Acsa: *A magyar jobbágyság története* című munkája mellé sorolt. Az ötkötetes mű hatalmas forrásanyagra épült: *Szeremlei* fellelőzte (vagy fellelőztette) a városi, a megyei, a különböző egyházi levéltárak iratait, az Országos Levéltár, a bécsi Staatsarchiv érdeklődésre számot tartó anyagát, a Károlyi-család levéltárának értékeit. Ő maga a város határában öt évig ásatott, gyűjtötte és tanulmányozta a paraszti tárgyakat, a fejfák iratait. A történetirő *Szeremlei* töretlen munkakedvével, az elnöklélkés a kutatómunka kitünő szervezésével tűnt ki . . .

A városmonográfia tulajdonképpen csak 1848-ig, három nagy periódusra bontva foglalja össze Hódmezővásárhely történetét: a barbárság, az ökológia (1000—1526), a leigáztatás korára (1526—1848). A fennmaradó két kötet *A közművelődés története 1526—1848* címet viseli. Ennek külön értéke, hogy a feldolgozás divatos állami-nemzeti szempontja helyett a történetkutatás társadalomszempontját választja. A vaskos könyvekben ilyen fejezetek vonják magukra a város múltja iránt érdeklődő olvasó figyelmét: a családok beköltözése és származása, a népesség hullámzása, közegészség, lakás, életmód, viselet és élelmézés, különböző gazdasági ágak, a családi élet és szokások, felsőbb oktatás és az irodalom története, az egyházak és iskolák állapota, a lakosok családi és történelmi jegyzéke stb. Ez a modern történetiszemlélet tanúbizonysága. Így sikerült megteremteni a folytonosságot a mezőváros két nagy korszaka, a reformkorban induló, s a XX. századi, a népiesség mozgalmához kapcsolódó vonulata között (R. Várkonyi Ágnes).

Szeremlei Sámuel munkásságának értékelői 1848—1849-et meghatározó jelentőségűnek tartják. Olyan történetzt látnak benne, akit a forradalomról, a nép történetalkotó szerepéről vallott felfogása, az erős társadalomtudományi érdeklődés kapcsolta mestereihez, a pozitivistákhoz. Valóban: a fiatal *Szeremlei* első művei között találjuk a ma is forrásértékű *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéből* (1867) és *A Honvédelmi Bizottmány keletkezése és a forradalom kitérőse 1848-ban* (1867) címűeket. A forradalomról, mint társadalmi jelenségről akkoriban még így vélekedett: „Értjük alatta a nagy tömeg erőteljes óvását a kisebb rész, s a hatalom túlkapásai ellen, a jog, az igazság és haladás véres küzdelmét a jogtörés és maradás ellenében” (1874). Fél évszázaddal később, élete alkonyán már változik a szemlélet, a megfogalmazás is: a forradalmi fejlemények fontossága elé a szabadságharc került. Az a függetlenségi törekvés, amely „törvényes szabadságot és engedményeket” követelt; míg forradalma során a lakosság . . . egyszerre szabad szákmánynak tekintti az uraság javait.” Az események nyomán Vásárhely lakossága például — horribile dictu — szabadon nyitott korcsmákat, nem fizette a vásári helypénzt, tégl- és cserépetégeti díjakat, s ami a lelkész *Szeremleinek* a legfájóbb lehetett: „ . . . egyúttal hallgatólagosan megtagadta a párbér és iskolai tandíjak megfizetését, ami az egyházat nagy zavarba hozta” (*A hódmezővásárhelyi református egyház története*, 1927.). Azt, hogy toborzótja során *Kossuth* járt Vásárhelyen, csupán lábjegyzetben közli, akkor is *Zsilinszky* vármegye- és *Reizner* Szeged-monográfiájára hivatkozva (*Kossuth* Lajos négyezer fordult meg az alföldi város

falai között). Életrajzírói említik, hogy a Borsod megyei lelkészcsalád gejeji otthonában gyakran vendégeskedett Szemere Bertalan. Márpedig Kossuth és Szemere viszonya — sem itthon, sem az emigrációban — nem volt felhőtlen. Ez az ismeretség közrejátszott abban, hogy Kossuth szerepéről nem tudott kiegyensúlyozott véleményt kialakítani. Nem kapott egyháztörténeti munkájában nagyobb teret a várost 1849-ben érintő Damjanich, Vécsey, Leiningen-Westerburg tábornok sem, annál inkább a Vajda lelkész gyermekét jóságosan megajándékozó Schlik császári altábornagy... Mint látjuk, a városmonográfiában Szeremlei Sámuel csak 1848-ig jutott el, forradalmunkról-szabadságharcunkról (pontosabban annak vásárhelyi történetéről) más műveiben mindössze mozaikszerű megjegyzések maradtak ránk. A folytatás — őt követő időben, de tőle már eltérően — a ma történetírójának lett feladata.

Párhuzamos életrajzként kezdtük írásunkat, befejezésnek is hasonló folytatás kínálkozik. Garzó Imre végrendeletéből idézünk: „Írásomat Mária... olvassa fel Szeremleinek, ki azután tanácsolni fogja, hogy mit tegyetek azokkal” (1913). Szeremlei 1917. november 7-én, az emlékiratról írt levelében papírra veti azt, amit értékesnek, maradandónak tart a helytörténetírásban: „... független és a maga lábán járó okoskodás, szemlélet és ítélet, mely a sablonos méretektől eltérve a tiszta ész, az egyenes okoskodás, a higgadt és tárgyilagos felfogás és a legnemesebb erkölcsi érzület szemüvegén át látja és nézi az eseményeket s az embereket, s így itéli meg önmagát és mások dolgait is”.

Százötven éve, 1837. szeptember 4-én született Szeremlei (Császár) Sámuel református lelkész, a MTA levelező tagja, a debreceni egyetem díszdoktora. Hódmezővásárhelyen hunyt el 1927. november 20-án. Emlékét városában, Hódmezővásárhelyen ma utca, szobor, s a Bethlen Gábor Gimnáziumban emléktábla őrzi.

Varsányi Péter István

Stromfeld Aurél

„Az élettől csak egyet várok, hogy megérjem a proletariátus felszabadulását, ha pedig ezt meg nem érhetem, a haláltól azt várom, hogy legalább a felszabadulásért folyó harcban essem el.”

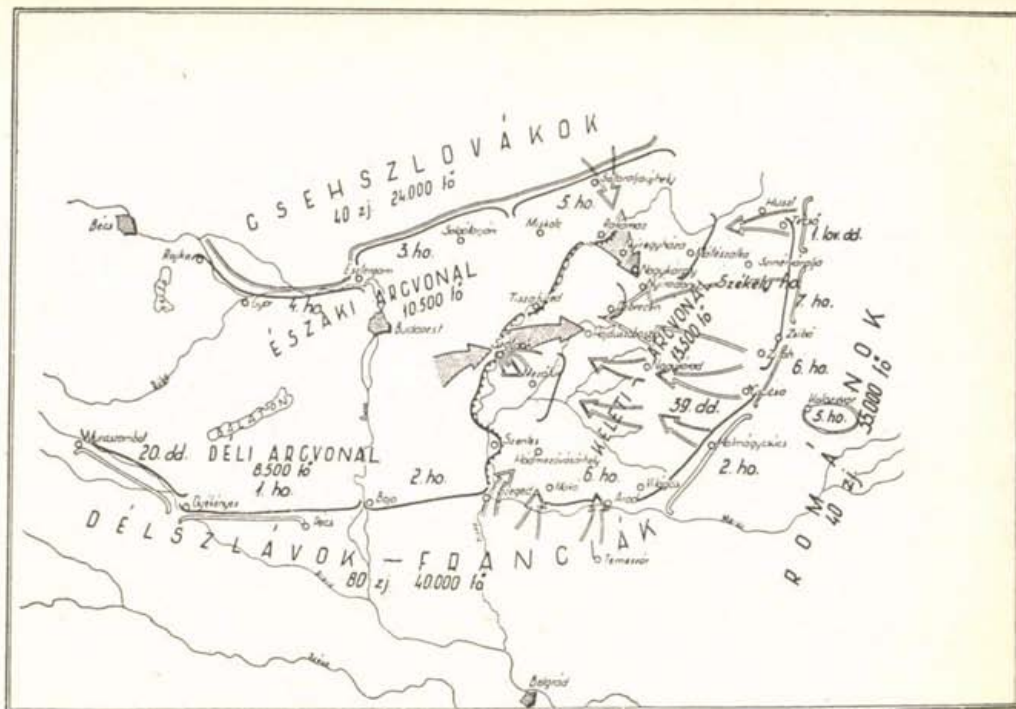
(Stromfeld Aurél)

1927. október 10. Stromfeld Aurélnak, az újkori magyar hadtörténelem egyik legnagyobb alakjának halálát jelöli ez a dátum. A 60 éves évforduló méltó alkalom a kiváló katona és ember előtti tiszteletadásra, életútjának ismertetésére, emléke megőrzésére. Viszonylag rövid élete nem mentes a látszólagos ellentmondásoktól, de személyiségét megismerve, nyugodtan állíthatjuk, hogy a maga választotta út, amit megtett, törvényszerű volt. Neveltetése, későbbi társadalmi helyzete nem adhat választ arra, hogy miért tagadta meg mindazt, amit kitartó szorgalommal, vasakarattal megszerzett: a biztos egzisztenciát, a katonai karriert. Emberi nagysága, katonai jellemvonásai szolgáltattak magyarázatot arra, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia egyik leghetségesebb vezérkari ezredeséből hogyan vált a Tanácsköztársaság Vöröshadseregének vezérkari főnökévé, a szociáldemokrata párt tagjává, a Horthy-rendszer börtöneinek rabjává és hogyan jutott el élete végén az illegális kommunista párthoz.

1878. szeptember 19-én született Budapesten. Apját még gyermekkorában elvesztette, családja a mindenáron tanulni vágyó ifjú iskolai költségeit csak nagy nélkülözések árán tudta volna előteremteni. Ezt az áldozatot nem akarta elfogadni a családjától és annak tiltakozása ellenére a 14 éves Aurél jelentkezett a Ludovika Akadémiára.¹ 1892. szeptember 26-án jelent meg a felvételi bizottság előtt, a harminckét ingyenes magánalapítványi hely egyikére pályázott, sikerrel. A négyéves Akadémiát a legjobbak között végezte el.

Hadnagyként Sopronban, majd Munkácson szolgált. Szerette katonáit, kedvelte a csapatbiztonsági életet, de egészséges önbizalma arra készítette, hogy tovább tanuljon. Kétéves csapatszolgálat után ismét a Ludovika Akadémián, a felsőtiszti tanfolyamán tanul, hogy bejuthasson a Monarchia legmagasabb katonai iskolájába, a

A román intervenciók támadása, 1919. április 16.

bécsi hadiakadémiára. A 30 honvédtiszt hallgató közül a legjobb 10 kerülhetett a Kriegsschuléra. Elsőként végzett, és 1900. október 15-én jelentkezett Bécsben a hadiiskolán.

A bécsi tanulás éve alatt a katonai tanintézetekben kötelező osztrák szellem ellenére is megőrizte magyarságát, társai közül messze kiemelkedett eredményeivel, emberi magatartásával. A hadiakadémián két év alatt elsajátította mindazt, amit a polgári hadtudomány akkori állása szerint korszerűnek nevezhetünk. 1902-ban végzett kiváló minősítéssel, magyar léteré évfolyamelsőként. Ebben az időben ismerkedett meg leendő feleségével, Urbánný Adriennel, akit 3 évi jegyesség után, a kaució² elengedésével tudott csak feleségül venni.

A tanulmányokat követő egyéves bécsi szolgálati idő letöltése után a magyar királyi honvédséghez, a pozsonyi IV. honvéd kerületi parancsnokságra helyezték vezérkari szolgálatra. Ezt követően Iglóra, a 9. honvéd gyalogezredhez került mint századparancsnok, majd egy ideig zászlóaljparancsnok volt.

Egykori tiszttársa, Szávay (Schmotzer) Béla visszaemlékezéseiben a következőket írta róla: „Fáradhatatlan volt hivatása ellátásában. Mindenkor ott volt, ahol a szolgálat és a legénység érdeke megkívánta, s ötletességével mindenre megtalálta a helyes megoldást. Százada csakhamar az ezred valamennyi alosztályának mintaképeül szolgált, amihez jelentékenyen hozzájárult katonáinak ragaszkodása, akik igyekeztek viszonzni parancsnokuk velük szemben tanúsított emberséges, gondos magatartását.”

Az 1907. újév már Kassán találta. A kerületi tisztiiskolára került, ahol a taktika (harcászat), a hadtörténelem és a földrajz tanárává nevezték ki. Később kérésére 1907 őszén kinevezték a Ludovika Akadémián a taktika és a hadügy tanárává. Még ez évben vezérkari századosná léptették elő. Az Akadémián nevelő munkájában arra törekedett, hogy becsületes, a hivatást mesterien értő, humanista gondolkodású tiszteket neveljen. „Fiúk — hangzottatta igen gyakran — sose felejtsetek el, hogy nem a katonáitok vannak tiértetek, hanem ti vagytok értük...”³

Az oktatás mellett tudományos munkát is végzett, ennek középpontjában a tisztképzés állt. A társadalmi problémák is igen élénken foglalkoztatták. Vezérkari utazásai közben nyitott szemmel járt, például a horvátországi karsztvidéken átrobogó vonatból szemlélve a vidéket, írta naplójába: „Milyen nehezek itt a megélhetési viszonyok, mily csekélyek lehetnek az igények! Mégis élnek ott emberek, talán boldogabban, mint mi. Hogy magyarázzuk meg a különbséget pl. egy Rotschild élete és ezek küzdelme között. Hát ez nem predestináció?”

¹Ludovika Akadémia = Az országgyűlés 1808-ban határozta el felállítását. 1830-ban történt meg az alapkövetétel, a tanítás azonban csak 1872-ben kezdődött meg falai között.

²Kaució = Házassági óvadék katonatisztek nősülésekor.

³Stromfeld Aurél minősítési irata. HTL. Stromfeld-gyűjtemény.

Tanulmányt írt az altiszti kérdésről és a szigorú rendszert bírálva állást foglal amellett, hogy az altisztből is lehessen tiszt. A honvédelmi miniszter megbízásából tankönyvet írt Hadseregszervezés címmel. Könyvéből — két kiadást és egy utányomást ért meg — a későbbi évtizedekben is tanítottak az Akadémián és a honvéd hadapródkolán.

Tehetségét az egyáltalán nem magyarbarát bécsi hadügyminisztériumban is hamar felismerték. A Honvédelmi Minisztériumba helyezték az I. vezérkari osztály vezetőjének. Erre az időszakra esett a honvédség átszervezése és vele együtt új, korszerű harcászati szabályzat elkészítése. Stromfeld itt is kitűnt rátermettségével és értékes tanulmányaival. Igen sok tapasztalatot gyűjtött össze, amit később, a Tanácsköztársaság idején eredményesen tudott felhasználni.

1912-ben kitűnő eredménnyel letette a vezérkari törzstiszti vizgát, őrnagy lett. Pályája töretlenül felfelé ívelt. Kinevezték a bécsi hadiakadémia taktikatanárává. Nem kis dolog ez, hiszen a közös hadsereg (K. u. K.) fennállása óta Stromfeld vezérkari őrnagy volt a hadiiskola első magyar származású tanára. Munkájáról előljárói csak elismeréssel nyilatkoztak. Hallgatói rajongtak érte, példaképnek tekintették. Közvetlensége és igazságossága fokozta a feléje irányuló szeretetet.

A világháború új irányt szabott életének. Kezdetül kétséges volt számára a háború kimenetele. A háborút megszakítás nélkül a fronton töltötte, különböző hadszíntereken teljesített szolgálatot. Eleinte Szerbiában, majd az orosz és később az olasz fronton volt magas vezérkari beosztásokban. Értelmetlennek, természetellenesnek tartotta a háborút. Feleségéhez a frontról küldött levelei, fennmaradt feljegyzései azt tanúsítják, hogy szenvedélyesen kereste a borzalmas pusztítás okait, noha azok igazi gyökereit akkor még nem ismerhette fel.

Az olasz frontról 1918. november 15-én indult haza. Úgy látta, hogy hazáját a szövetséges hatalmak haderői közvetlenül fenyegetik és ezért rá és katonáira szükség van otthon. Később börtönaplójában erről a következőket írta: „Büszke vagyok, mert az 5. hadosztályt, amely rám volt bízva, sem az ellenség el nem fogta, sem szét nem zúllott, hanem visszajött, visszajöttünk.”

Amikor Budapesten a Honvédelmi Minisztériumban jelentkezett, az őszirózsás forradalom második honvédelmi minisztere fogadta. A koalíciós kormány a Ludovika Akadémia parancsnokává nevezte ki. Új beosztását örömmel fogadta el. Személyében tettekre, koncepciózus, szervezéshez értő ember került az Akadémia élére. Azonnal munkához látott, rendbe hozta az Akadémia gazdasági ügyeit, és megkezdte az oktató munka előkészítését.

A forradalom szülte bizonytalanság, egzisztenciájuk féltése a hadsereg tisztikarának egy részét a szociáldemokraták párt felé sodorta. Stromfeldet is felszólították a belépésre. „Előbb megtanulom, mi a szocializmus, és ha jónak találom, eljegyem magam vele, és sirig hú jegyese leszek” — válaszolta.

A belső erőviszonyok alapján látta, hogy a pártok közül a szociáldemokraták azok, akik viszonylag jól szervezettek, jelentékeny tömegbázissal rendelkeznek és így biztosítani tudják az ország függetlenségét, demokratikus fejlődését. Lényegében tehát az általa vélt „nemzeti érdekevédelem” révén jutott kapcsolatba a munkásmozgalommal. Elindult az úton, amit önként választott, nem kapni, hanem adni akart. Nem egzisztenciájának féltése, hanem az alapjaiban felismert igazság és a hazája iránt érzett mélységes felelősségérzete vitte a pártba.

Elhatározása komoly volt és egy életre szól. A polgári demokratikus kormány külügyminiszterévé Böhm Vilmost nevezte ki, aki Stromfeldet jól ismerte és személyes kérésére őt nevezte ki főcsoportfőnöknek, államtitkári jogkörrel. Feladatuk egy új, a polgári demokratikus rendszer számára megbízható hadsereg gyors megszervezése. Szervezett munkásokból álló, kis létszámú, de ütőképes hadsereget kívántak felállítani. Stromfeld helyesen ismerte fel, hogy az ország területének megvédéséhez az eredetileg tervezett létszám nem elegendő, tehát új, mozgékony, önálló működésre is alkalmas szervezeti formákat kell létrehozni. A sok huzavona után késve megindított toborzás eredménye lesújtó volt, a tervezett 70 000 fő helyett csupán ötezen jelentkezték, és ezek nagy része is megbízhatatlan volt. Stromfeld munkakedvét a meg nem értés és a sikertelenség elvette, lemondott, de lemondását nem fogadták el.

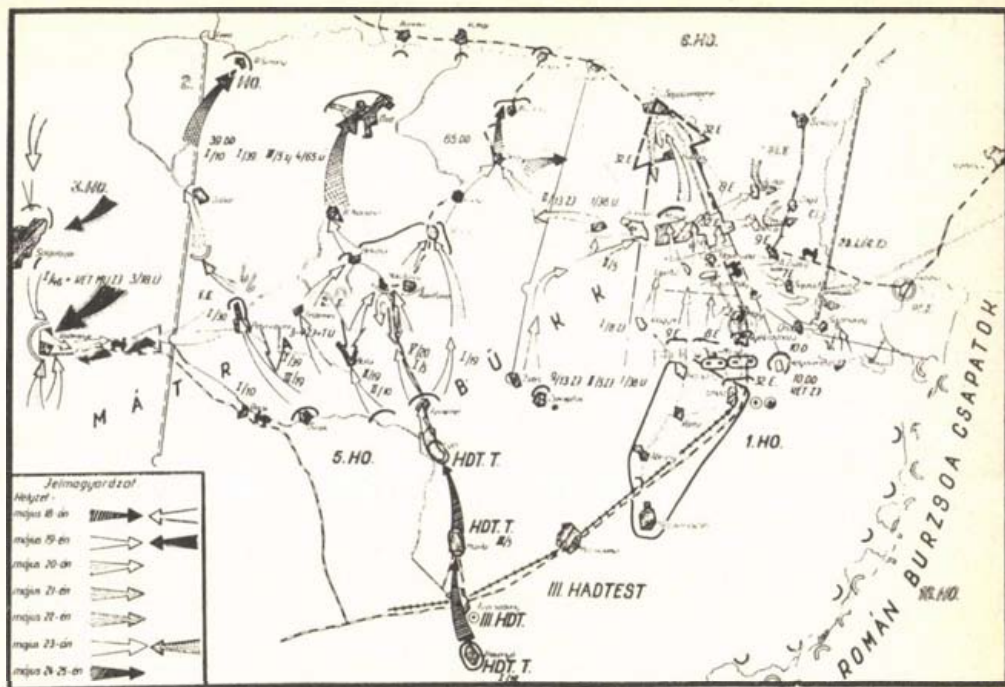
A mindinkább élénkülő reakció támadásai, a szociáldemokraták harca a kommunisták ellen, egyre súlyosabbá tette a belső helyzetet. A Vyx-antantjegyzék³ feltételei a fiatal köztársaság létét fenyegették. A koalíciós kormány lemondott. A szociáldemokraták nem tudtak mit kezdeni a megkapott hatalommal. Egyetlen járható út maradt, egyesülni a kommunista párttal és kikiáltani a tanácsköztársaságot.

A proletariátus hatalomra jutása idején az általános politikai és katonai helyzet igen lehangoló képet mutatott Magyarország akkori területén. Az antant hatalmak vezetői mint egy legyőzött, sokadrangú országgal számoltak, és Ausztriával vagy Lengyelországgal ellentétben, nem tisztázták az új magyar köztársaság jogi helyzetét. Magyarország akkori területén, nagyobb részben a fegyverszüneti vonalakon belül, védelemre jobbára alkalmatlan tereszakaszokon, túlerejű ellenséges erők álltak, amelyek több körzetben hol gyorsabb, hol lassúbb mozgásban voltak.

1919 március végén és április elején az északi demarkációs vonal mentén a nemrég önállóvá lett burzsoá Csehszlovákia fegyveres ereje, több mint négy hadosztály (kb. 85 zászlóaljjal) gyülekezett. A csapatok a Pozsony, Duna, Ipoly, Losonc, Ungvár vonalon álltak. Csehszlovákia hadereje ebben az időben mintegy 180 000 fő volt, tényleges ereje azonban nem volt arányban a nagy létszámmal. A csehszlovák katonai vezetés — a csekély magyar ellenállást látva — újabb területek elfoglalására készült.

A román királyi haderőt szintén 1918 végén, a német megszállás után szervezték meg. Személyi állománya a romániai és az erdélyi mozgósítottakból állt. Négy hadosztálya (összesen 64 zászlóalj) 1919 április elején Técső, Szinerváralja, Zilah, Halmagy, Soborzin vonalát érte el, és újabb előnyomulásra készült. Romániának azonban Bulgária (Dobrudza) és Szovjet-Oroszország (Besszarábia, Bukovina) felé is voltak területi igényei.

Az ugyancsak 1918 őszén felállított szerb királyi fegyveres erő délen szoroson együttműködött a franciákkal.

A III. hadtest özd—miskolci hadműveletei, 1919. május 19—25.

A Soborsin, Maros vona, Szeged, Baja, Pécs, Dráva, Mura terepszakazon kb. 60 zászlóaljnyi szerb—francia haderő helyezkedett el. Úgy tűnt, hogy területi igényeit Magyarországgal szemben már kielégítve látta, azért az aktív támadásnak kicsi volt a valószínűsége. A franciáknak a Marostól délre volt két hadosztályuk, ezek részben a szerb—román (Bánát miatti) ellentétek elsimitását, részben pedig a magyarországi forradalmi mozgalmat elfojtását tervezték.

Nyugaton a belpolitikai harcokban vívódó, forradalmasodó Ausztria sem szövetségesként, sem ellenségként nem jöhetett számításba.

Az ellenséget a túlhajtott nacionalizmus, a sovíniszta uszítás, valamint a fegyverszüneti vonalon túli könnyű területi hódítás, a jóvátétel és a hadisarc reménye vitte harcba.

A Magyar Tanácsköztársaság fegyveres ereje a fegyverszüneti vonalakon, helyenként azokon mélyen belül helyezkedett el. Északon három hadosztály (28 zászlóalj), keleten két hadosztály és egy dandár (34 zászlóalj), délen pedig alig több mint egy hadosztály (11 zászlóalj) védett. Ez a védelem azonban csak keleten és időnként északon jelentett komoly harcot, a 3—6-szoros erőfölényű ellenséggel szemben sikeres ellenállásra alig volt remény. A magyar katonák erkölcsi-politikai állapota, harcképessége igen alacsony színvonalú volt.

A proletár állam vezetői egyrészt a forradalmi világhelyzetre, a volt hadviselő államok forradalmasodó proletariátusára számítottak, másrészt az új keleti orientáció: a fiatal szovjet állammal való szövetség, a szovjet Vörös Hadsereggel várható egyesülés került előtérbe. Stromfeld a szövetséget támogatta.

A Vyx-jegyzék elutasítása után a francia imperializmus sugallatára és aktív közreműködésével a román királyi csapatok támadó hadműveleteket kezdtek. Kétszeres erőfölényükkel szemben a nagyobb részt gyenge harcértékű, helyenként áruló vezetők által irányított vöröskatonák nem tudtak számottevő ellenállást kifejteni, folyamatosan visszavonultak.

A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én elrendelte a keleti (tiszántúli) hadseregparancsnokság felállítását. Szolnok állomáshellyel. A hadsereg parancsnokául a szociáldemokrata Böhm Vilmost, vezérkari főnöknek pedig Stromfeld Aurélt nevezték ki. Böhm és Stromfeld az új hadseregparancsnokságon néhány nap alatt hadműveleti vezetést teremtett. A Vörös Hadsereg akkori vezérkari főnökének, Tombor Jenőnek, az volt az elképzelése, hogy nagy ellentámadást kell indítani a románok ellen. Ezzel szemben Stromfeld a helyzetet másként értékelte, nem vállalhatta az előreláthatóan kudarccal járó látványos támadást. Az ellenség feltartóztatását aktív védelemmel szándékozott megvalósítani. Elképzeléseinek azonban jóformán semmilyen reális feltétele nem volt meg. A románok támadását nem tudták megállítani. Stromfeld arra törekedett, hogy legalább

¹Stromfeld Aurél: Börtönapló

²Vyx-fele antantjegyzék: Vyx francia alezredestől, a jegyzék átadójáról nevezték el.

³Stromfeld 1920. évi perének anyaga. HTL. Stromfeld-gyűjtemény.

a katonákat, a harc képes alegységeket kivonja a román bekerítésből. Április 26-án intézkedett a Tiszántúl kiürítésére, amit a keleti hadsereg viszonylag szervezeten végrehajtott.

Április 27-én a csehszlovák burzsoá hadsereg is támadásba ment át. A Forradalmi Kormányzótanács május 2-i ülésén döntötték arról, hogy elrendelik a munkásság felfegyverzését. Stromfeld azt állította: ha felfegyverzik a szervezett munkásokat, ő ezekből három hét alatt ütöképes hadsereget teremt. Részéről ez már nem csupán a háború folytatására irányuló törekvés, benne van a forradalmi hadviselés lehetőségének felismerése, a munkásosztályba vetett bizalom. Tízezrek jelentkeztek és az ígért 3 hét helyett két hét alatt a Vörös Hadsereg felkészült a harcra.

Május 31-re kialakult a Vörös Hadsereg új szervezete. Mivel a csehszlovák és a román hadseregek sértették meg a fegyverszüneti szerződést, a fegyveres erők szervezésénél Stromfeld jogosan túlépelt az engedélyezett 6 hadosztályból álló kereten, nyolc hadosztályt állított fel és már 113 zászlóalj állt a rendelkezésére.

A hadseregszervezéssel egyidőben vita folyt arról, hogy mi legyen a fegyveres erő hadászati feladata, védelem vagy támadás. Stromfeld véleménye az volt, hogy támadni kell, a passzív védelem a Tanácsköztársaság gyors bukásához vezet. A támadás külpolitikailag is indokolható, mivel mind északon, mind keleten az ellenség szegte meg a fegyverszüneti szerződést. A Kormányzótanács elfogadta Stromfeld javaslatát és a támadás mellett döntött.

A tervek kidolgozása következett. Stromfeld hadvezéri tehetsége, politikai fejlődése most mutatkozott meg igazán. Hosszú vita után megalkotta az „Északi hadjárat” tervét, amit hiába gyalázott az ellenforradalmi rendszer, 25 éven át tanították mind a csehszlovák, mind a Saint-Cyr-i francia katonai akadémián. Stromfeld katonai képzettségét és politikai meglátásának fejlődését jól érzékelteti elhatárolása. Három hadászati irány közül kellett választani. Az első és legfontosabb a keleti arcvonal irányába, a második a déli és a harmadik az északi irányba volt meghatározva. A bonyolult körülmények folytán nehéz volt megtalálni, hogy melyik irányú csapás ígérné a nagyobb sikert a Tanácsköztársaság számára. Kereste azt az ellenséges erőt, melyet szétverve megbonthatná az ellenség gyűrűjének láncát.

Jól látta, hogy a besszarábiai fronton az orosz-szovjet Vörös hadsereg a románok jelentős erőit köti le. A kritikus helyzet miatt kénytelenek lesznek a tiszai frontról erőket átcsoportosítani — tehát nem valószínű, hogy hamarosan kimozdulnak a Tisza vonalától. A déli arcvonalon levő szerb-horvát erők forradalmi hangulata miatt sem lehetett a támadásokkal számolni, egyébként is teljesült területi igényük. A legnagyobb veszély észak felől fenyegetett, mivel a cseh-szlovák hadsereg támadott. Ebben az irányban a Vörös Hadsereg két haderővel állt szemben, zömmel a csehszlovák erőkkel és kismértékben a románokkal.

Stromfeld egyre fokozódó politikai éleslátása révén felismerte, hogy a csehszlovák és román burzsoá erők — több ponton is — olyan területen állnak, amelyre mindkettő igényt tart. Emiatt nemcsak szövetségesek, hanem riválisok is. Ezért hadműveleteik valószínűleg nem lesznek összehangoltak, cserben fogják hagyni egymást és kárörvendőek lesznek egymással szemben. Eredeti elgondolása az volt, hogy Salgótarjánnál elért kezdeti sikerekre támaszkodva a főerőkkel északnyugati irányba támad. Ezzel remélte a csehszlovák hadsereg zömét szétverni, hogy így kikapcsolja az egyik fegyveres erőt. Az északnyugati főcsapás iránya jól termő, magyarlakta területeken át vezetett volna, ahol a személyi kiegészítés és a hadtápellátás lehetőségei is nagyobbak. Úgy vélte, hogy a Vörös Hadsereg sikeres előnyomulása és megjelenése az Észak-nyugati Kárpátokban Ausztriában és Csehszlovákiában is forradalmi helyzetet idézhet elő. A proletárdiktatúra hadvezetése azonban a Miskolcraól kiinduló főcsapás mellett döntött, melyet Stromfeld fegyelmzetten elfogadott és mindent megtejt a hadművelet sikere érdekében.

Stromfeld hadvezéri tehetségét, széles látókörét bizonyítja a támadó hadművelet nagyszerű előkészítése. Északon előbb felfogta a csehszlovák erők támadását az 5. és 3. hadosztállal, Salgótarjánnál tisztázta a helyzetet a 80. dandárral és Hatvan körzetében minden eshetőségre készen az 1. hadtesttől a 4. és a 6. hadosztályt összpontosította.

Május 30-án a Felső-Tiszától a Vágig kibontakozott a Vörös Hadsereg északi hadjárata. Stromfeld a csapatok helyzetét hamar áttekintette, kellő idejű beavatkozással, átcsoportosításokkal, új erők harcbevetésével, erélyes parancsokkal folyamatosan irányította a hadműveleteket. A támadás megindulásától alig két hét alatt helyenként 150 km mélyen törtek előre a vörös katonák.

A harcéri eredmények megszilárdították a proletárdiktatúra belső helyzetét. Javult a lakosság hangulata, megnőtt a Vörös Hadsereg tekintélye. Külpolitikai vonatkozásban erősödött a Tanácsköztársaság helyzete, ugyanakkor közelebb került az antant beavatkozásának a veszélye. A magyar Vörös Hadsereg politikai és erkölcsi sikerei, bár nagyobbak voltak hadászati sikereinél, mégis megrémítették az antant hatalmait. Mivel katonai erővel nem tudták gátat emelni a Vörös Hadsereg útjába, a diplomáciai fondorlat fegyveréhez nyúltak, amellyel sikerült elérniük azt, amire fegyveres erővel képtelenek voltak.

Június 13-án a Tanácsköztársaság megkapta az úgynevezett Clemenceau-jegyzéket, melyben a hadművelet befejezését és a csapatok visszavonását követelték. Cserébe felajánlották a tiszántúli területek visszaadását és a Tanácsköztársaság meghívását a béketárgyalásokra. A tanácskongresszus az ország és a hadsereg helyzetéből kiindulva, hosszú vita után a jegyzéket elfogadta.

Stromfeld nem értett egyet a határozattal. Írásban fejtette ki nézeteit. A levél töredékesen maradt fenn. „Az ultimátum elfogadása kapitulációt jelent. Ennek következménye egy életképtelen állam, amelynek minden tagja a csecsemőtől az aggyastyánig tönkre megy. Lassú, de biztos halált jelent ez. Katonailag olyan határok vannak megállapítva, amelyek a védekezést, a megfojtás elleni intézkedéseket lehetetlenné teszik. A győztesen előnyomuló csapatok visszavonulása szétüllésre vezet, amelynek folyamánya az anarchia. Ha az ultimátumot nem fogadják el, akkor végtelenül nehéz napok elé kerülünk, de ha a proletariátus átérzi

történelmi hivatását, még a győzelem lehetősége is megvan, ha le is győzik, csak ideiglenesen van legyűrve!" Böhm az írásban benyújtott tiltakozást formailag lemondásnak tekintette.

Július 1-én kezdődött meg a Vörös Hadsereg visszavonulása, amelynek befejezéséig Stromfeld a helyén maradt, majd a kormány által kiutalt üdülőbe, Siófokra távozott. A volt vezérkari főnök jól értékelte a helyzetet, az antant nem volt hajlandó a vállalt kötelezettségeit teljesíteni.

Augusztus 17-én egy darutollas százados és emberei tartóztatták le Siófokon. December 23-ig vizsgálati fogolyként a Margit körüti fogházban, illetve a Gyáli úti kórházban tartották fogva, majd a katonai ügyész engedélyével szabadlábra helyezték a vádirat elkészültéig. Az ellenforradalom még nem volt olyan erős, hogy a "Vörösmarsallal" leszámoljon, először le kellett járni az ország és a külföld közvéleménye előtt, a győztes hadvezérből pénz után sóvárgó, féktelen becsúgytól fűtött kommunista bérencet igyekeztek csinálni.

A vádirat négy hónap alatt készült el, közben miután barátai figyelmeztették, hogy Héjjasék az életére törnek megpróbálta elhagyni az országot, de a határon letartóztatták, így került újra a Margit körüti fogházba. 1920. június 19-én tizenkilenc napig tartó tárgyalás után ért véget pere.

Stromfeld ellen a bíróság „közcsendháborítás” és „felségárusítás” címén emelt vádat. A közcsendháborítás büntetése vonatkozó vádak az ügyészség arra alapította, hogy Stromfeld rábeszélte a tisztikart, lépjenek be a Szociáldemokrata Pártba, és hogy a hadseregben valósítsák meg a katonatanács és a bizalmiférfi-rendszert, közreműködött továbbá a hadsereg fegyelmének meglazításában és a hadsereg bomlasztásában. A felségárusítás büntetést . . . azzal követte el a Vörös Hadsereg Vezérkari főnöke, hogy öntudatosan megszervezte és megerősítette a Vörös Hadsereget és ezzel lehetővé tette, hogy a vörös uralom hónapokon keresztül fennállhasson.⁷

A bíróság előtt Stromfeld nem tagadta elveit. Amikor a bíró szemére veti, hogy távozását megelőző búcsúparancsában kitalásra szólítja fel katonáit, így válaszolt: „Ezért a tettemért nem vádolom magam, hanem vádolom magam azért, hogy nem tartottam ki tovább, távozással az embert előnybe helyeztem a közszembem.”⁸ Védője a vád tarthatatlanságára utalt amikor védőbeszédében így fogalmazott: „felelősségre vonni egy katonát, aki harcolt az integritásért, ez páratlanul áll a világtörténelemben . . .” Végül lefokozásra, kitüntetéseiért és nyugdíjának elvesztésére és 2 év 9 havi börtönrre ítélték.

1921. augusztus 25-én váratlanul szabadon bocsátották, a kegyelmet tiltakozása ellenére öccse eszközölte ki számára. A kegyelem gyakorlásában Horthy valószínű az a szándék vezette, hogy ezzel a „Vörösmarsall” talán visszateríthető a helyes útra. Csalódtak, annak ellenére, hogy megélhetési gondokkal kellett küzdenie, bocsánatkérés helyett politikáit kezdte.

Megkörnyékezték Horthy ellenfelei is, Andrassy gróf a monarchia utolsó külügyminisztere akarta rábírní hogy vállalja Károly ex-király visszatérését biztosító puccs katonai vezetését. Viasszautasította, tudva azt, hogy az antant szembenállása miatt sikerre nincs lehetőség, szocialista meggyőződése pedig figyelmeztette, hogy a dolgozók felszabadításának nem ez az útja.

Csreпка Jánossal, az illegális kommunistaival még a börtönben ismerkedett meg, aki sztalosmesterségre tanította Stromfeldet. Nála vett részt azon a vacsorán, ahol Gerő Ernő is jelen volt. Két kérdés tettek fel neki: vállalna-e vezető katonai beosztást Szovjet-Oroszországban? Stromfeld azt válaszolta: „ . . . akár akarják egyesek, akár nem, akár tetszik az a farkasoknak és hollóknak — a természet törvényei folytán meg kell jönnie az emberiség fejlődésében is az eszmék tavaszának, hogy újra élet legyen az élet, hogy újra érdemes legyen embernek lenni . . . vigyék magukkal a mai ünnepről azt a tudatot, hogy nem lehet a rügyezést, a csirázást megtiltani, ha jó a kikelet . . .”¹⁰

A vacsorán elhangzottakat használták fel második perében 1922-ben. Bizonyítékok hiányában azonban felmentették. Tekintélye a Szociáldemokrata Pártban egyre növekedett. A párton belüli elvi ellentétekről cikkező sajtó Stromfeldet mint az ellenzék vezérért emlegette. Az 1925. évi pártkongresszuson való fellépése, 1925. március 21-én március 15. emlékére elmondott beszéde azt látszik igazolni: „ . . . akár akarják egyesek, akár nem, akár tetszik az a farkasoknak és hollóknak — a természet törvényei folytán meg kell jönnie az emberiség fejlődésében is az eszmék tavaszának, hogy újra élet legyen az élet, hogy újra érdemes legyen embernek lenni . . . vigyék magukkal a mai ünnepről azt a tudatot, hogy nem lehet a rügyezést, a csirázást megtiltani, ha jó a kikelet . . .”¹⁰

1923—1926 között sikerült szoros kapcsolatot kiépíteni a kommunistákkal, köztük Fürst Sándorral is. Tagja lett a KMP-nak. Magára vállalta a szociáldemokrata párt rendezőgárdájának szervezését és kikapcsolását irányítását. Felismerte, hogy a szervezet kettős jelentőségű, egyrészt összegyűjthető a baloldali érzelmű szociáldemokratákat, másrészt egy forradalom fegyveres bázisát is megteremtheti.

Sorsának nagy tragikumja, hogy azt a pályát, amelyet politikai meggyőződéséből befutott, a társadalmi életben nem járhatta végig. Az utolsó évek megpróbáltatásainak szervezete leromlott, a börtönben meggyengült, szíve nem tudott megbirkózni a fiatal kora óta gyakran visszatérő betegséggel, a torokgyulladásal. A munkásgenerális 1927. október 10-én hajnalban meghalt.

A Kerepesi temetőben Szakasits Árpád búcsúzott tőle: „A magyar proletárság a túlsó oldalról jött hős katonában megérezte az igaz és egész embert, fölismerte benne a saját emberét. Szeretetével körülölelte, hitt benne, személyéhez kapcsolta jövőndó vágyait és reményeit. Lelkében vezérévé avatta, mielőtt igazán vezére lett volna.”.

⁷Stromfeld Aurél válogatott írásai. Kossuth 1967.

⁸Stromfeld Aurél válogatott írásai. Kossuth 1967.

⁹Népszava, 1923. november 9.

¹⁰Stromfeld ünnepi beszéde 1925. március 21-én, március 15. emlékére.

Távolról érkezett a munkásmozgalomhoz, de tiszta szándékai, egyenes jelleme, hűsége a legkiválóbb harcosok egyikévé avatta. A felszabadulás után az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöke 1945. május elsejével vezérezredessé léptette elő.

A Minisztertanács 1051/1986. (VIII. 10.) számú határozatával Stromfeld Aurél-díjat alapított. A határozat kimondja, hogy a díjat „A honvédelem, az állam- és közbiztonság erősítése terén végzett kiemelkedő tudományos, műszaki fejlesztési, vagy szervező tevékenység, illetve az ezzel elért jelentős eredmény elismerésére a honvédelmi miniszter a fegyveres erők és a fegyveres testületek tagjainak, valamint a polgári személyeknek az illetékes miniszter és az ágazati szakszervezet véleményének figyelembevételével, szeptember 29-én, a fegyveres erők napja alkalmával, évente általában 10 Stromfeld Aurél-díjat és vele jelvényt adományozhat.”.

Laczkó Mihály

Emlékezés Fábry Zoltánra

Ez év augusztus 10-én töltötte volna be kilencvenedik életévét. Immár tizenhét esztendeje, hogy eltávozott stószói örhélyéről, de szellemi hagyatéka, korszakos jelentőségű életműve ma is elevenen ható erő.

Mint a pék kerek kenyereit, / dagasztani, formálni úgy akarta ő az embert / jósága fehér lisztjéből, eszmék élesztőivel. . . — állapította meg róla írt versében Forbáth Imre. Lényegre mutató, kifejező meghatározás ez, akárcsak a szállóigévé vált Fábry-formula: „Változni és változtatni!” E tömör és mélyértelmű jelmondat határozta meg Fábry Zoltán önként vállalt szerepét: a nép szolgálatát. És Fábry a kor kihívásaira válaszolva változott, hogy változtathasson. Szemlélete, világnézete — háborús élményei és olvasmányai következtében — fokozatosan alakult át a formalizmusban megrekedő polgári humanizmustól a szabadságért és emberi méltóságért síkraszálló szocialista humanizmusig.

✧

Élete, eszmei fejlődése nem szokványosan alakult. Egy isten háta mögötti faluban, az Abaúj-Torna vármegye északi csücskében fekvő Stószon, jómódú, vallásos polgári családban született. A szülői házban, s később a roznyói gimnáziumban a milléniumi évek hazafiaskodó, nacionalista légköre vette körül. Ez a körülmény határozta meg indulását. Ezzel a szemlélettel került 1916-ban az északi, majd két évvel később az olasz frontra, ahol rádöbbsent a háború értelmetlenségére és embertelenségére.

A sors kegyes volt hozzá. Egy rendelkezésnek köszönhetően 1918 júniusában a frontszolgálat alól felmentést kapott. Ezen az alapon részt vehetett a hadviseltek részére szervezett háromhónapos pótszemeszteren a budapesti tudományegyetemen. Az egyetemről azonban — a háborúban szerzett tüdőbajával — még az év őszén szanatóriumba került, s onnan haza, a stószai fenyevesek közé. A félbemaradt magyar-történelem szakos tanár ekkor jegyezte el magát az irodalommal.

Erre a korszakára emlékezve, Fábry megállapítja, hogy ekkor még — 1919 végén, 1920 elején — nem tartozott a baloldalhoz: „Első írásaim a kassai Esti Újságban, a keresztényszocialisták lapjában jelentek meg. *Szomorú szemmel* volt sokat cenzurált rovatom címe: az elárvult, talajt vesztett magyar ifjúság szólt akkor belőlem. Még 1922-ben a Kassai Naplóban Beöthy Zsolt halálakor írt nekrológomban is a volgai magyar lovas képét idéztem: üres, tartalmatlan romantikát. A háború tudórokkantjaként a stószai fekvőszékben medítálva azonban más hatások alá kerültem: az expresszionizmus bővületébe, a háborúellenes német irodalom sugallatába. A háború után — könyvekből, írók eszméléséből, magatartásából — ismertem önmagamra, feladatomra . . . Most már önmagából adódott a feladat: hites tanúvá kellett válnom, hogy tanulság, példa lehessen és maradjak másoknak . . . Változtam, változtattam.” (Főnöd Zoltán: *Vallató idők*, 38-39. old.)

Fábrý humanista szellemű írásai a huszas évek közepétől kezdve egyre elvszerűbbekké, radikálisabbakká váltak. Az „emberirodalom” humanista publicistájából ekkor vált marxista szemléletű esztéta és kritikus. Osztályharcos állásfoglalásai, bírálatai széles körben felhívták rá a figyelmet, és a baloldal elismerését, a jobboldal ellenvetését vonták maguk után. Fábrý tollal és élőszóval hirdette a szocializmus igazát, harcba szólított a háborúval fenyegető fasizmus ellen. Írásai ekkor már a kommunista párt lapjában, a Munkásban, a szerkesztésében megjelenő, baloldali Az Útban, a marxista Korunkban és az 1930-as évek közepétől a párt fedőlapjában, a népfrontos Magyar Napban jelentek meg. Gyakran indult előadó-körútra Szlovenszko magyarlakta városaiba. Résztvett nagyobb felvonulásokon, népgyűléseken, cáfolatát adva ezzel a jobboldal részéről hangoztatott gúnyos élű vádnak, hogy kiszakadt a magyar népközösségből, s remeteként („stószí remete”) él falusi magányában. Bátor kiállításai miatt összeütközésbe került a fennálló renddel. Első könyvét, a kárpátaljai szegénynemzet nyomorát és elmaradottságát leleplező *Az éhség legendáját* elkobozzák, írásai fehér foltokkal jelennek meg a lapokban, őt magát pedig több alkalommal is bebörtönzik.

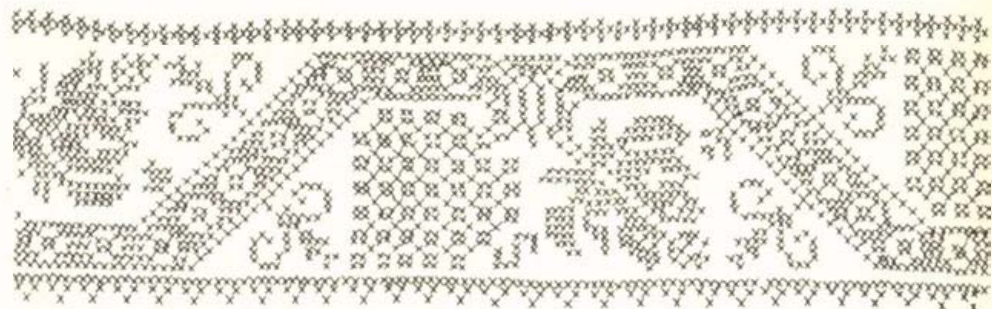
A második világháború idején némaságra van ítélve, írásai nem láthatnak napvilágot. Ezek egy része a felszabadulás után *Palackposta* (1960) című kötetében jelentek meg, akkor is erősen „megszerkesztve”. Hasonló sors érte az 1946-ban írt *A vádolt megszólal* című memorandumát, amely akkor született, amikor Juraj Zvara történész tanúsága szerint „nemcsak a nyelvi jogot, hanem minden jogot megtagadtak a magyarságtól” Csehszlovákiában. Ezt az írását Fábrý — szlovák fordításban — 1947-ben — sokszorosítva — eljuttatta a politikai és művelődési élet minden jelentős cseh és szlovák tényezőjéhez, de válasz rá egyikőtől sem érkezett.

A fordulat éve után Fábrý ismét bekapcsolódhatott az irodalmi életbe. Írásai — a „harmadvirágzás” íróiról, az antisemitizmusról és egész sor más kérdéstről — sűrűn jelentek meg nemcsak a hazai, hanem a határon túli lapokban is. Könyvei — szám szerint tizennégy — úgyszintén gyors egymásutánban napvilágot láttak az ötvenes és hatvanas években. Írásműveinek válogatása fordításban eljutott a cseh, a szlovák, az orosz és más nyelvű olvasókhoz is. Főnöd Zoltán gondozásában 1980-ban megindult és azóta folyamatban van összegyűjtött műveinek több kötetre tervezett kiadása.

Életének utolsó szakasza a számvetés ideje volt számára. Néhány évvel halála előtt — 1963-ban — az *Antisemitizmus* című nagy tanulmányában írta le e sorokat: „Adynak, a . . . költőnek köszönhetek mindent.” Ady lírája valóban egész irodalmi működésére kiható élmény volt számára. Tanítása vörös fonalként húzódik végig szinte valamennyi írásművén. Fábrý ebben az időben tekintette át több évtizedes kritikai tevékenységét is, amely általában pozitív értékű, ám nem mentes néhány tévedésétől. Téves tájékoztatás következtében a harmincas években ugyanis Fábrý túlzásokra ragadtatta el magát. Ultrabalos szempontból támadta Kassák, Kodolányi, Móricz egyik-másik művét. Fábrý a hatvanas években önkritikusan elítélte egykori tévedéseit.

Fábrý Zoltán a csehszlovákiai magyar irodalom legkimagaslóbb alakja, az egyetemes magyar irodalom egyedülálló jelensége. Esméltető írásaival széles népi rétegek tisztánlátását mozdította elő olyan korban, amelyben megtévesztő politikai jelszavak és ideológiák fertőztek meg az agyakat. Életműve kalauzul szolgál a mai és a későbbi korok olvasóinak egyaránt.

Sándor László

Szentese Sinkó Zsuzsa rajza

Ákosházi Sárkány Ambrus

Érd-Óváros legismertebb műemléke a török kori minaret. De más történelmi emlékekkel is találkozhat itt az ilyesmire áhító turista vagy a helytörténet kutatója. A területet Százhalombatta felől övező dombor egyík terasz-szerű magaslatán szétszóró kőoszlopok, zömök várfalmaradványok és ásitó pincebejáratok idézik az elmúlt idők szellemét. A töredékükben is impozáns kőmaradványok láttán eszünkbe jutnak a költő rezignált szavai: „Vár állott, most kőhalom . . .” Lassan a feledés homályába vész, hogy nem is olyan régen e helyen pompás kastély diszleggett. Lebontásával valószínűleg Érd legrégebbi műemlékét semmisítették meg.

Feltehetően már az Árpád-házi királyok idején fejedelmi tulajdonú erődítmény állt e helyen, hisz Érd a XIII. században az erdőörök és fegyverhordozók földje volt. A XV. századból már biztos tudásunk van róla. Brodaries István történetírónál olvashatjuk, hogy II. Lajos király Budáról a végzetes mohácsi csatamező felé tartva elsőnek Ákosházi Sárkány Ambrus itteni kastélyában szállt meg.

A szép fekvésű, romantikus környezetébe harmonikusan illeszkedő kastély magasföldszinti ablakaiból az utolsó lakók elbűvölő panorámában gyönyörködhettek. A kastély helyett a táj látképe nyújt ma is kárpótlást az ide látogatóknak. Letekintve a magasból jobbra a Duna ártéri erdejének zöldellő fáit tűnnek fel, mögöttük a folyó kanyarulatának ezüstös csikja fénylik. Előttünk a házak cseréptetői felett, az óvárosi minaret emelkedik a magasba, távolabb pedig Nagytétény és Budafok gyárkéményei látszanak. Balra pillantva, ameddig a szem ellát, Érd házai húzódnak egyre feljebb és feljebb a dombokon egészen a Tétényi-fennsíkig, megközelítve a háttérül szolgáló Budai-hegységet.

Nézzük meg közelebbről ki is volt kastélyunk első nevezetesebb gazdája, Ákosházi Sárkány Ambrus és milyen szerepet játszott az akkori Magyarország vészterhes történelmében.

Az Ákosházi Sárkány család ősi birtoka Zala és Pozsony vármegyékben feküdt. A dinasztia II. (Jagelló) Ulászló alatt emelkedett fel az ismeretlenségből az országos politika porondjára. Az 1505-ös rákosi országgyűlésen Sárkány Ambrus mint pozsonyi kapitány és főispán tűnik fel. Majd 1510-ből van adatunk Sárkány Ambrusról, amikor jelentékeny szerep hárult rá az országos politikában: Ulászló megbízásából ő utazott el Miksa német-római császárhoz a törökellenes Cambray-ligához való csatlakozás ügyében. Az Országos Levéltár őrzi a konstanzi keltezésű szerződést, amelyről a Sárkány-család címeres pecsétje is ismeretes.

Sárkány Ambrus 1514–1521 között Zala megye főispánja volt. 1521-ben pedig megint az országos politika porondján találjuk. Őt bízza meg II. Lajos, hogy Habsburg Máriával és Anna nővérének Habsburg Ferdinánddal kötendő frigye ügyében, a kettős esküvő megszervezésére Ausztriába utazzon. Ez két okból is figyelemre méltó! Egyrészt mutatja, hogy Sárkány a király bizalmasa, hisz legbensőségesebb ügyeit intézi. Másrészt láttuk, hogy a Cambray-liga ügyében is ő járt a császárnál. Ebben szerepet játszott bizonyára az is, hogy birtokai a nyugati határ közelében feküdtek, tehát jól ismerhette az osztrák viszonyokat.

Sárkány karrierje azonban akkor kezdett igazán felfelé ívelni, amikor 1525-ben az országbíró ítélőmestere lett, s ezzel bekerült a királyi udvarba. 1525 áprilisában már ő az országbíró, a királyi udvarban a nádor után következő személy. E téren való működéséről azonban nem épp hízelgő a történelmi források véleménye. Hisz ebben az időben írja le Burgio állandó pápai követ elítélő szavait: „Ebben az országban sem igazságszolgáltatás nincsen, sem pedig remény arra, hogy valaki igazságot tegyen.”

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az 1525. július 3-i hatvani országgyűlésen Sárkány Ambrus is a nemesi ellenzék éles támadásának középpontjába került. A Werbőczy István vezette köznemesi párt a rossz tanácsadók eltávolítását követelte a királytól. Báthori István nádorral és Szalkai László kancellárral együtt Sárkány is védekezni kényszerült. Mikor arra hivatkozott, hogy az országban alig van két-három ember, aki több érdemet mutathat fel, mint ő, mindennél magasabbra csaptak az indulatok hullámai. Hazug árulónak

neveztek és szemére vetették, hogy bor- és marhakereskedést űzött, a szegény népet zaklatta, míg ők a féghelyeket oltalmazták.

Sárkány reális megítélése nem lehetséges az akkori társadalmi s politikai viszonyok ismerete nélkül. Kétségtelen, hogy — mint láttuk — diplomáciai téren jelentős érdemeket szerezhetett a királynál. A köznemesi párt szemében azonban ez inkább szálka volt, hisz tevékenységével az általuk nem kívánt Habsburg-házzal vonta szorosabbra az ország kapcsolatát. A bor- és marhakereskedés pedig ritkaságzámba ment ekkor még a földbirtokosok körében. Az élelmesebb nagybirtokosok — így Sárkány is, akinek egyébként is közel feküdtek fő birtoktестei a nyugati külpiacokhoz — ekkor kezdték kiszorítani a jobbágyiságot e jövedelmező gazdálkodási tevékenységből. Ennek érdekében gyakran a közös legelőket, erdőket is megcsonkították a maguk javára. Ebben az időben a déli végeken már be-becsapott a török, s a velük való viaskodás kényszere joggal szült irigységet a védett helyen fekvő birtokain gyarapodó Sárkánnyal szemben.

Báthori és Sárkány még az éj leple alatt elmenekült a feldühödött nemesség elől. Ezzel Sárkány tiszavirág-életű országbíráskodása véget is ért. Ennek ellenére továbbra sem ültek el körülötte a kedélyek. Július 5-én a lázongók követelték, hogy az elmenekült országbíróat a király ítélje jószágvesztésre és birtokait adományozza nemcsodául Bodó Ferencnek. Feltehető, hogy Bodó ellen elkövetett hatalmaskodás bűne terhelte Sárkányt. (Épp az árugazdálkodás új szokása vitt rá sok nagybirtokost arra, hogy a szomszédos kisebb nemesi birtokok rovására is önkényesen terjeszkedjenek.) Ezt a követelést azonban a király nem teljesítette. Sőt a következő évben, a Mohácsot megelőző katonai lépésekben Sárkány fontos megbízásokat kapott, tehát továbbra is élvezte Lajos bizalmát.

Burgio jelentéseiből tudjuk, hogy a király 1526. június 22-én Sárkányt bizta meg, hogy pápai zsoldból felszerelt gyalogosokkal vonuljon Pétervárad védelmére, amelyet akkor már fenyegetett a közelgő szultáni sereg. Még mielőtt Sárkány odaért volna, Pétervárad elesett. Augusztus 13-i keletkezéssel Burgio megint arról tudósít, hogy a király „Tolnárról Sárkány Ambrust küldte le Eszékre, hogy a várat védje és megakadályozza azt, hogy a török a Dráván hidat verjen . . .” Azonban ebből se lett semmi: a szultán 19-ére felépítette a hidat s átkelt rajta. Sárkány — miként a többi főúr is — bizonyára vonakodott a király nélkül kivonulni és hadba bocsátkozni. Erre látszik utalni az a tény is, hogy Lajos Sárkány mellé rendelte Báthori nádort is bandériumaival és néhány báró, valamint megye katonáival.

De milyen szerepet játszott Sárkány Ambrus magában a mohácsi ütközetben?

Erre vonatkozóan Paolo Giovio leírása ad eligazítást számunkra. Így ír: „Amikor a török csapatok megtámadták a szekértábor, ahol tapasztalatlan katonák voltak, szükségessé vált annak megerősítése. Ekkor odaküldték a több mint ezer válogatott lovat, akiket a király személyének védelmére jelöltek volt ki . . . Ezenközben a roppant török sokaságban elbukott és meghalt . . . sok nemesúr, köztük Sárkány Ambrus . . . úgyhogy a szegény király miután nem találta maga mellett a kísérőket, nem tudott megmenekülni.” E sorokból arra lehet következtetni, hogy Sárkány is a király közvetlen kíséretéhez tartozott, majd részt vett a szekértábor védelmében. Ott eshetett el ő is a hatalmas túlerővel vívott kilátástalan küzdelemben.

Halálával Erd történetében is új korszak kezdődik: a török uralom korszaka. Bár a hajdani Sárkány-kastély utódját, a XIX. században neoreneszánsz stílusban átépített Sina-kastélyt 1972-ben lebontották, a Sárkány-család emlékét tovább őrzi ma is az ún. II. Lajos emlékoszlop. Ezen ott láthatjuk a Sárkány-család címerét is: egy női alakot, amint a kelyhéből sárkányt itat.

Kovács Sándor

Nagy Miklós, a Honismertető Album szerkesztője

A század, amely Körösi Csoma Sándort, Maróthy Istvánt, Jerney Jánost — Juliánus barát e kései utódait — útnak indította, hogy fölfedezzék a magyarok őshazáját, egyszersmind a korabeli haza fölfedezésének évszázada.

Hogy valóban fölfedezésről beszélhetünk, azt Vallas Antal szomorú megállapítása igazolja, 1840-ban: „ . . . hazánk, Európának majdnem közepe, ösmeretlenebb, mint India vagy éppen Kína.” A reformkor és a megelőző egy-két évtized nagyszabású és sorban első feladata volt az ismeretlenség homályát eloszlatni, a sürgető reformokat korszerű honismerettel megalapozni: „ . . . csak a magát, erejét s hazáját esmérő nemzet jobbjáthatja meg állapotját, öregbitheti fényét, dicsőségét, boldogságát, hatalmát; csak a hazáját jól esmérő magyar szeretheti azt okosan, buzgón, állandóul” — írta 1819-ben Magda Pál. „Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos, azoknak, kik a törvényhozásbai befolyhatás dicső jógaival élnek, épen kötelesség . . . a hazafit túlbizottságtól szinte, mint ön ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől egyformán megóvni egyedül a honismeret képes . . .” — írta 1842-ben Fényes Elek.

Magda Pál és Fényes Elek nagy összefoglaló statisztikai műveikkel szolgálták a nemzeti önismeretet; a részletes feltárás mások, más műfajokban végezték el.

Az 1817-ben megindult *Tudományos Gyűjtemény* már első évfolyamában pályázati felhívást tett közzé „a palócság esmértetése” végett, s a hosszú életű folyóiratnak majd minden számában olvashatunk olyan közleményeket, melyek a hazai föld tájait, statisztikai viszonyait, lakóinak szokásait írták le. (*A Balaton taváról*, 1817; *Csongrád vármegyének bővebb ismertetése*, 1817; *Borsod vármegye némely statisztikai tekintetekben*, 1817; *Hódmezővásárhely városa rövid rajzolatja*, 1819; *Utazásbéli jegyzetek Óvárról, Kismartonról, Fraknóról s Eszterházárról*, 1824; *Rév-Komáromnak esmértetése*, 1825; *Rövid rajzolatja a parasztlakodalomnak Gömörben*, 1827; *Göcsejnek esmérete*, 1838 stb.) E jórészt néprajzi jellegű tanulmányoknak (s a népköltészet egyidejűleg megindult gyűjtésének) politikai éthoszáról Erdélyi János szavai tanúskodnak: „... ki a népre nézve, mint országos ember, mint státusférfit jótékony intézkedéseket akar tenni, legelsőben is öltözzék álruhába, mint Mátyás, mint II. József, a világszellem kegyencei, és menjen hetedhétország ellen ismeretlenül, és hallgassa meg a nép egymásközi beszédeit, jegyezze föl, mit ért dalaiból; és ha tudja statisztikából, összeírások után a fejek számát és kereset-ágakat, mikből a nép él, dalai és beszédeiből fogja tudni vágyait és gyűlöletét, reményeit és félelmét, panasztát és dicsekvését minden hímhám nélkül, fogja tudni, mit keres a tömeg, hogy boldogabb legyen, hová epednek vágyai, hogy kielégíttessék.” (1843).

A *Tudományos Gyűjtemény* tanulmányíróinak feltáró munkáját a szépirodalmi folyóiratok (divatlapok) szerzői folytatták, az értekező modort könnyed, riporteri tollal cserélve fel. Cikkeik rendszerint egy-egy honi utazás tapasztalatait közzélik; programjukat az erdélyi születésű Jánosfalvi Sándor István ekként fogalmazta meg: „Ha nem teheted azt, hogy külföldi országokat, szép helységeket és városokat láss, legalább igyekezz hozzádnak azon keskeny körét, hol születettél vagy ahol lakol, megismerni és ismertetni.” A reformkori folyóiratoknak elmaradhatatlan rovatak lett az „Ország- és népméretés”, a *Pesti Divatlap* 1847. évfolyamán többek közt ilyen címekkel találkozunk: *Nyitra és környéke*, *Tárajzok Erdélyből, Kárpátalji elcsébrítések, Kirándulás Visegrádra, Magyar panoráma úti képekben*.

A honismereti buzgalom egyéni erőfeszítéseit Vahot Imre, a leleményes irodalmi impresszárió, megpróbálta közös mederbe terelni. 1846-ban *Magyarföld és népei című képes folyóiratot* indított, „Fényes Elek és Luczenbacher János felügyelése mellett”. A hazaszeretet, „e magasztos erényt semmi sem nemesíti vagy fejleszti ki úgy, mint a honi történetekbeni búvárkodás és hazánk földének s népének pontos ismerete” — írta az újszerű munka vezetőjében Fényes Elek. E folyóiratnak a közbenjött forradalmi események miatt csak néhány füzetet jelent meg, de Vahot hamarosan ismét hasonló vállalkozásba fogott: 1853—1854-ben kiadta a *Magyar és Erdélyország képekben* négy kötetét.

Ezek voltak a közvetlen előzményei és mintái annak az újabb — és magasabb színvonalú — kollektív munkának, mely *Magyarország képekben* címmel és *Honismertető album* alcímmel 1870-ben jelent meg Heckenast Gusztávnál. A tapasztalt könyvkiadó a szerkesztés munkáját egy harmincéves fiatalemberre, Nagy Miklósról bízta.

Ki volt Nagy Miklós?

Életrajzi lexikonunk tizenegy sort közül róla, pedig többet érdemelt volna. Nagy Miklós 1840. május 30-án született Tordán, s 1907. július 10-én Budapesten bekövetkezett haláláig egész életét a magyar irodalomnak és közművelésnek szentelte. Nem írói műveket alkotott, hanem folyóiratokat. 1867-ben vette át *Vasárnapi Újság* szerkesztését, s a népszerű képes hetilap és Nagy Miklós élete harmincnégy évig szinte egyé vált. „Nagy kedvvel, ernyedetlen szorgalommal, soha nem lankadó türelemmel végezte a szerkesztés feladatait... — írta Mikszáth Kálmán 1905-ben, Nagy Miklós nyugalomba vonulásakor. Nemcsak fésülte a kéziratokat, hanem fogantatásuktól kezdve vette azokat gondozás alá! Nemcsak adminisztratív gépezet volt, nemcsak javító intézet, hanem ezekben hatalmas is. Utánajárt a képeknek, az írásoknak, és mint a hamelni varázsló, kiszóliotta, kierősakolta az írók agyvelejéből azt, amit akart.” Nagy Miklós volt a XIX. század második felének Osvátja. Írókat nevelt s látott el feladatokkal, s nevelte, irányította a közízlést: „együtt nőtt a kettő, mint a szent legenda szerint a gyermek Jézussal együtt nőtt a kőntöskéje.”

Nagy Miklós kitűnő szerzőket tudott megnyerni lapjához s egyéb irodalmi vállalatához. Honismereti albumának munkatársa volt Jókai, Szász Károly, Tolnai Lajos és (másodközzel) Arany János; a történészek közül Szilágyi Sándor, Deák Farkas, Pauler Gyula, Thaly Kálmán és a nemesi családiféle tudósa, Nagy Iván; a művészettörténet-írási nagy triász: Henszlmann Imre, Römer Flóris, Ipolyi Arnold; a statisztikai és országismertető irodalom két úttörője: Fényes Elek és Kóváry László; végül Kriza János, aki székely parasztasszonyok álmait tette közzé, oly időpontban, amikor még senki Európában nem gondolt arra, hogy efféle népi szövegek gyűjtése tudományos feladat lehet.

Az album több mint négyszáz illusztrációjának készítőit a szerkesztő ritkán nevezi meg; Székely Bertalan, Jankó János, Keleti Gusztáv az ismertebbek közülük.

A „honismeret” szót már Fényes Elek használta 1842-ben, de széles körben aligha terjedhetett el, mert Czuczor Gergely és Fogarasi János nagy szótára 1864-ben még nem regisztrálja, s lehetséges, hogy Nagy Miklós albumának rokon alakú alcíme tette közkeletűvé. S ő adott neki tág értelmet, mely a hazai tájak és a népet ismertetésen kívül a nemzeti történelem fontos tudnivalóit, történelmi és művészeti emlékeket, valamint történeti élet- és jellemrajzok tárgyát is magában foglalja.

A honismertető albumot, épp történelmi koncepciója által, erős nemzeti szellem hatja át. A szádelői völgyről vagy az aggteleki cseppkőbarlangról szóló közlemények természeti szépséget és ritkaságot mutatnak be, a legtöbb leírás tárgya azonban nemzeti múltunk egy-egy mozzanatát idézi fel, mint Pannonhalma, Vajdahunyad, II. Rákóczi Ferenc szülőháza; gyakran a közelmúlt dicső emlékeit, mint a szabadságharc csataterét, Branyiszkó, Baththyány Lajos szobra. Az ismertetett épületek közt nemcsak ódon várak és romok kaptak

helyet, hanem az akkori modern építészet jelességei is: a pesti Vigadó, a Nemzeti Múzeum díszterme, példái a haza alkotó erejének, ösztönzői a jogos nemzeti büszkeségnek. S helyet kaptak a történelem csendes tanúi, a falusi templomok.

Nagy Miklós albuma a kiegyezés utáni években jelent meg, s ez természetesen rányomta bélyegét történelmi és politikai szemléletére. Az első kép és szöveggörgető: Deák Ferencé. Kép és szöveg hódol Werbőczy, István főherceg és Andrássy Gyula személyének is. E nemesi-konzervatív és 67-es színezetűk száma azonban eltörpül a függetlenségi szellemű közleményeké mellett. Portrét kapott Bocskai, Bethlen Gábor, Zrínyi, Rákóczi, Kossuth, Görgei (az árulás vádjával), számos reformkori politikus (Széchenyi nem) és a szabadságharc honvéd-tábornokainak egész sora.

Nyomat hagyott az albumon a kor uralkodó ízlése, a népeletnek a népszínművekre jellemző szemlélete is. A többé-kevésbé szakszerű néprajzi leírások közé novellisztikus életképek vegyülnek a fiát hazaváró anyáról, a pusztá hervadó virágáról, (akin a hűtlenül elhagyott leányt kell érteni) — az effélék azonban a terjedelemnek csak töredékét teszik ki.

A korszerű megnyilvánulása továbbá az album egészét jellemző liberális szemlélet. A néprajzi közlemények az akkori Magyarország minden nemzetiségének életét, szokásait, viseletét bemutatják, nem feledkezve meg a cigányokról és a batusy zsidókról sem. Rólik szólván a hangnemen mindenkor rokonszenvvel teljes, sohasem sértő. Az a felfogás, mely a magyarok és másjakat együttélését mint békés családi életet ábrázolja, lehet idealizáló és némileg paternalista, de mindenesetre példásan jóindulatú.

Akkor is, ha a még közeli múlt szomorú eseményeiről esik szó. Nagyenyedről írván, Szász Károly nem hagyhatta elmlést nélkül, hogy 1849-ben a város „a legiszonyúbb vandalizmus martalékává lón”. Január 8-án „éjfélkor tizenkét ponton egyszerre gyúlt meg a város, s a tűz és a vérszomjas oláhok riadalmá egyszerre költötte föl az első álomba merült lakosokat”. Nem volna csoda, ha ezek után a szerző haragos szavakkal festené a szörnyű és menthetetlen öldöklést — de nem teszi! Inkább ezt írja: „... a várost megemészto lángra, a papot, oltárt, csecsemőt, nőt, aggot nem kímélő vérengzésre — fátvölt borítunk”.

Ennél is meglepőbb nemzetiségi toleranciáról, sőt emberi nagyságról tanúskodik Lukács Béla egyik írása.

Lukács Béla a méltatlanul elfeledett írók közé tartozik. 1847. április 27-én született Zalatnán, ahol apja gazdag bányatulajdonos volt. Jogi tanulmányai után irodalmi térre lépett. 1866-tól gyakran találkoznak nevével a *Vasárnapi Újságban*: cikkeket írt a bányászletről, a vásározó és cseberkészítő oláhokról, a moldvai csángókról. Később érdeklődése a közgazdaság felé fordult; ő írta az első könyvet az 1848–49. évi forradalom pénzügyeiről. 1872-ben Szamosújvárt Deák-párti programmal képviselővé választották, a közéleti pályán a kereskedelmi miniszterségig emelkedett. 1901. január 7-én öngyilkossággal vetett véget életének.

Nagy Miklós albumának Lukács Béla volt az egyik legszorgalmasabb munkatársa. Főként erdélyi témákról írt: csatahelyekről és erőtemplomokról, s természetesen szűkebb pátriájáról, a zalatnai bányavidékről. Szülővárosának ugyanaz a sors jutott, mint Nagyenyednek: lakóit legyilkolta „a felbújtott vad szenvedély”. Lukács Béla, páratlan önuralommal, meg sem említi, hogy egész családja a legyilkoltak között volt (ő maga — a borzasztó esemény idején másfél éves csecsemő — különös véletlen folytán menekült meg), bosszúszózat helyett lélektani és társadalmi magyarázatot keres a véres eseményre.

Ha Lukács Béla semmi mást nem írt volna, mint e léleknagyságtól ihletett sorokat, ha Nagy Miklós semmi egyebet nem közölt volna, mint Lukács Béla e cikkét: az utókornak akkor is kötelessége volna tisztelettel s halálával őrizni nevüket s emléküket.

Nagy Miklós honismertető albumának nem minden közleménye egyforma színvonalú, többségük azonban ma is érdekes olvasmány. A leírások rendszerint nem statikusak, hanem egy-egy utazás mozzanatai, változó nézőpontokkal. Számos cikk őrzött meg becset, forrásértékű s ma már pótolhatatlan adatokat. A szerkesztő és kiváló szerzői a honismereti műfaj fejlődésének magaslati pontjához jutatták el, ahonnan egyaránt nyíltak utak a *Magyarország vármegyéi* című sorozat monografikus tárgyalásmódja, a XX. századi falukutató irodalom szociográfiai alapossága és Möricz Zsigmond riporteri életműve felé.

Lukácsy Sándor

Berzenczey László, Ázsia magányos vándora

A magyar szabadságharcok elvesztése után a harcosok egy része kibujdosott, szétszéledt a nagyvilágban. Így az 1848/49-es szabadságharc menekülő fiaik közül sokan lettek világutazóvá, főleg a nyugtalanabbak. A legendás magyar őshazát kutatók fanatikus és tragikus sorsú, de kevésbé ismert képviselője volt az ugyancsak emigráns görögnyelvezetű Berzenczey László.

1820. június 20-án született Kolozsvárott, erdélyi nemesi birtokos családban. Kalandvágya már iskolás korában megnyilvánult; megszökött hazulról és három évig csatagolt az országban. Miután a székeludvarhelyi kollégiumban befejezte tanulmányait, 1840-ben táblai írnok lett Marosvásárhelyt. Már fiatalon fontos politikai szerephez jutott, Marosszék követe lett az 1847. évi erdélyi országgyűlésen, ahol felszólalt a jobbágyok felszabadítására, Magyarország és Erdély uniója mellett. Kossuth 1848-ban kinevezte Erdély polgári főbiztosává azzal a feladattal, hogy a székelységet mozgósítsa. Neki köszönhető, hogy az 1848. október 30-i agyalfalvi székelj nemzeti gyűlés hatvanezres tömege kimondta a hadba

szállást. A harcokban az általa szervezett Mátyás-huszárok ezredének parancsnokaként vett részt. A szabadságharc bukásával jelképesen, „in effigie” ő is bitóra került, így kénytelen volt emigrálni. A Kárpátokon át Moldovába bujdosott.

1849. december 22-én a bulgáriai Sumlán (Sumen) csatlakozott Kossuth emigráns kíséretéhez és ment tovább Kis-Ázsiába. Itt jutott tudomására, hogy K. F. Gützlaff hongkongi német hittérítő, nyelvész és utazó 1850-ben előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián a dzsungár—magyar rokonságról. Ekkor erősödött elhatározássá régi vágya, hogy Ázsiába megy és megkeresi a magyarok őshazáját. Így írt erről később Rovás című emlékiratában: „*En, ki magam a világba találám, egyhamar hazajövetelre semmi reményem, elhatározám Kőrösi Csoma Sándor nyomát követendő száműzetésem napjait a Himalája hegyei között tölteni, hátha dacára előleges készületlenségemnek, találok egy Colombus-tojásra, valami felfedezésre a magyar nyelv és nemzet eredetét illetőleg.*”

De csak nagy kerülővel a fél világot beutazva jutott Ázsiába. Ugyanis 1851-ben elkísérte emigráns társaival Kossuthot amerikai körútjára. A nagy ünnepeket után azonban, a nyugtalan Berzenczey elhatározásához hiven elhagyta társait és útnak indult: átkelt a Csendes-óceánon és viszontagságos utazás után 1852 áprilisában Hongkong kikötőjébe ért.

Hongkongban már nem találta életben Gützlaffot, de megismerkedett John Bowringgal, az angol nagykövettel és nyelvessel, aki személyesen ismerte Kőrösi Csoma Sándort. Ő hívta fel figyelmét egy, a kínai Kuku-Nor tartományban élő „hung maül” nomád lovasnépről írt tanulmányra. A hung szó felizgatta Berzenczey képzelőerőjét, és úgy érezte, hogy megtalálta a „titok” nyitját. Neki is vágott volna az útnak, India felől Tibetnek, Kőrösi Csoma tervét követve, de a kínai hatóságok ezt megfűsítették. Ezek után csalódottan visszatért Európába, Londonba. Onnan meglátogatta a La Manche-ban levő Yersey szigeten élő emigráns társait, köztük rokonát Teleki Sándort. A száműzöttek e nemzetközi aziliumában ismerkedik meg Victor Hugoval is.

1853-ban kitört a krími háború, ami új reménységgel töltötte el a magyar emigrációt. Berzenczey Konstantinápolyba siet, részt vesz török oldalon a harcokban, Szevasztopol ostromában is. A háború kimenetelével, mivel Ausztria semleges maradt, a reményések összeomlanak. Hősünk a kis-ázsiai Bruszszában húzza meg magát, évekig betegeskedik; a honvágy, otthon hagyott családjának sorsa gyötri. Felesége közben meghalt, gyermekei idegeneknél hányódtak, birtokait elkobozták. 1862-ben a galaci osztrák konzulnál hazatérésre jelentkezett, mire Klagenfurtba internálták, ahol Görgey Arthur társaságában töltötte napjait.

A kiegészítés után hazatért Erdélybe, rendezte családi ügyeit és újra részt vett a politikai életben. Marosvásárhely ellenzéki képviselője lett s úgy látszott, hogy végre megnyugszik. S ekkor, 1873-ban a messzi Ázsiában történő események újabb fordulatot adtak életének. Kínában kitört a tájping forradalom, a birodalom nyugati részében pedig megindult a turkesztáni függetlenségi mozgalom, Jakub kasgári emir vezérletével. Ennek következtében ez az ismeretlen belső-ázsiai hegyvidék a két terjeszkedő nagyhatalom, Anglia és Oroszország ütköző pontjává vált. Az adott új politikai helyzetben Berzenczey új lehetőséget látott és mindent elkövetett, hogy régi álmát megvalósítsa. Otthagytó mindent és 1873 áprilisában Szentpétervárra utazott. A cári kormány segítségével, melynek érdekeit is szolgálta, Szibérián keresztül eljutott a Tien-san északi lábánál fekvő orosz határhoz erődbe, Narinszkba. Egyedül, lóháton átkelve a Tien-sanon érkezett Kasgárba, Jakub kán székhelyére. Innen ÉK felé haladva újból átkelt a Tien-sanon és elérte Dzsungáriát, de a kínai hadsereg előnyomulása miatt kénytelen volt visszafordulni.

Kasgárnak tartva, Jakub kán kirgizei elfogják és fogságba vetik az orosz kémnek vélt elcsigázott, magányos utazót. Kasgárban szerencséjére a sors összehozza D. Forsith-tal, az angol—mongol barátsági és kereskedelmi egyezményt létrehozó és az Indiába visszatérő angol expedíció vezetőjével, akinek közbenjárására a kán szabadon bocsátja Berzenczeyt. Kérését azonban, hogy az expedícióhoz csatlakozhasson megtagadja, csupán azt engedi meg, hogy a nyomukban haladhasson.

Ennyi megpróbáltatás és kudarc után indult vissza egyedül, lóháton, beteg az angol expedíció nyomában. Átkelt a Karakorumon, a Himaláján és Delhin át érkezett Bombaybe 1874. szeptember 6-án. Ugyanezt az utat szakította meg Kőrösi Csoma Sándor 1823-ban, észak felé menet, majd tette meg 1908-ban Stein Aurél hazánkfia, Ázsia-kutató, nagy nehézségek közepette, de bennszülött kísérettel. Az indiai újságok közül a „Bombay Times” szenzációként ismertette „Belső-Ázsia magányos vándorának” hihetetlen, bravúros útját: kiemelte, hogy egy magyar férfi, Berzenczey László, Kossuth tábornoka a világ legelső embere, akinek sikerült Szentpétervárról jövet a Tien-sanon, Kasgáron, a Karakorumon és Himaláján át eljutni Indiába.

Berzenczey naplójának nagy része utazás közben elveszett, így egyedülálló úttjáról keveset tudunk. Abból ami megmaradt írta meg emlékiratait, melyeket Rovás címmel 1873-ban Kolozsvárott adott ki. Böződi György erdélyi író már 1973-ban jelezte a marosvásárhelyi Igaz Szó című folyóirat 5. számában, hogy könyvet ír Berzenczey életéről, közzéteszi emlékiratait. Sajnos ez a könyv máig sem jelent meg, pedig kevés embernek volt hazánkban ilyen érdekes, regényes és egyúttal tanulságos élete, mint az övé, akiről az anyaországi olvasó vajmi keveset tud. Már ezért is nagy szükség lenne erre a műre és várjuk megjelenését.

Berzenczey 1874 decemberében érkezett vissza Budapestre s onnan haza Marosvásárhelyre. A mérhetetlen szenvedés és a kudarc tudata annyira megviselte idegileg, hogy elméje egyre jobban elborult. Az el nem ismerés és mellőzés miatti elkeseredésben támadó, goromba hangú levelet írt a belügyminiszternek. Ez alkalmat adott arra, hogy mint konok függetlenségi és ellenzéki politikust, elmebeli állapotának megvizsgálása ürügyén a lipótmezői tébolydába vihessék, ahol élő halottként még 9 évet élt.

1884. november 16-án váltotta meg a halál. Így ért véget a szabadságharc és az emigráció egyik leg-
érdekesebb, igen tevékeny tagjának, világvándoraink legvakmerőbb, tragikus alakjának élete.

Életművét sem kora, sem az utókor nem méltatta kellőképpen. Eredeti célját, amiért életét áldozta,
a magyarság őshazáját nem érte el, akár Kőrösi Csoma Sándor, de ennek érdekében „kénytelen” volt
„mellékesen” körülutazni a Földet. Ez viszont nem is tudatosodott benne, de kortársai és az utó-
korban sem. Pedig ő az első magyar, aki ezt megtette, sőt többet is, mert kb. 70 ezer km-t utazva járta
be a világot, és ilyen nagy utat előtte magányosan senki sem kísérelt meg. Ez az ő nagy érdeme — szerin-
tünk, ugyanis ő ezt minden bizonnyal nem tartaná érdemnek! Kőrösi Csoma szintén mást valószínűleg meg,
mint amit akart, de ő fel volt erre készülve. Berzenczey viszont, mivel körülményei folytán a politiká-
ban nem tudott sikereket elérni, óriási akaratát ebben a nagy utazásban élte ki. Felkészültség hiányá-
ban viszont, mint laikus utazó tudományos eredményeket nem érhetett el, ehelyett véghezvitte egy majd'
emberfeletti, még ma is tiszteletre méltó nagy vállalkozást, és ez semmiképpen nem kisebbíti jelentő-
ségét. Végül is, amiként Kőrösi Csoma Sándor nem jutott el a Himaláján túl, a „jugarok” országába,
Berzenczey Lászlónak sem sikerült a „hung maulók” földjére lépni. Ez csak Lóczy Lajosnak sikerült
Széchenyi Béla expedíciójával.

Dr. Csiky Gábor

A debreceni agrároktatás

1. Debrecen felsőoktatási intézményei közül az egyik legrégebb hagyománnyal a mezőgazdasági szakoktatás
rendelkezik. 1968-ban ünnepelte centenáriumát, és az elmúlt esztendőben volt nyolcvan esztendeje, hogy
akadémiai rangot kapott a Debreceni Agrártudományi Egyetem jogelődje, a Gazdasági Tanintézet. Az 1906.
augusztus 30-án életbe lépett 72.445/IV.A. FM rendelet emelte felsőfokú rangra a mezőgazdasági szakember-
képzést — a már meglévő magyaróvári mellett — Debrecenben, Kassán, Keszthelyen és Kolozsvárott. Itt
ildomos megemlíteni azt is, hogy 1845-ben nyitotta meg kapuit a *zeleméri* földművesiskola, melynek alapítása
Karap Sándor és *Diószeghy Sámuel* nevéhez fűződik. Jóllehet, itt csak alsó fokú képzés folyt, s az 1848/49-es
évek harci cselekményeinek esett áldozatul.

Mi tette indokoltá, hogy Debrecen a mezőgazdasági oktatás egyik központjává váljon? Ennek hátterében az
húzódott meg, hogy a város, mint település, megfelelő rangot vívott ki magának: már a XVIII. században az
ország legnépesebb városa, ugyanakkor gazdasági életében a mezőgazdaság — különösen a XIX. század
második felétől — meghatározó szerepet játszik. Sürgetőleg hatott az is, hogy a *Tessedik Sámuel* alapította
szarvasi Practico Oeconomicum Institutum 1779—1806-ig működött, s utána a Tiszántúlon nem volt
megfelelő otthona a mezőgazdasági oktatásnak. A hazai közvélemény mellett, főként az OMGE ösztönözte a
szakképzés fejlesztését. De Debrecen városa is hajlandóságot mutatott arra, hogy „falain” belül létrejőjön egy
oktatási intézmény.

Az intézet 1883-ig a mai Bem téri kórház egyik épületszárnyában kezdte meg működését. De hamarosan
kinőtte a szűk keretet, s 1883-ban átköltözött a Fűvészkert utcai telken létesített épületbe, amit 1901-ig
használtak, amíg *Pallagon* föl nem épült az 1949-igothont adó oktatási központ.

Ha végigtekintünk a debreceni agrár-oktatás több mint 120 éves történetén, szembeűnő az a szerep, melyet
vállalt az intézmény a szakemberképzés, az agrárfejlődést segítő kutatások és a napi termelési problémák
megoldásához nyújtott tanácsadás terén.

2. Egy oktatási intézményben folyó munka színvonalát már az is fémjelzi, hogy mennyi időt fordítanak a
képzésre. Az alapítástól alig telt el egy évtized, s bevezették a hároméves kurzusokat. Ezzel párhuzamosan
előírták, hogy az elsőévesek az első tanévben a gazdasági gyakorlat minél alaposabb elsajátítására, az erre
fordítandó időt a *Pallagon* lévő *tangazdaságban* töltsék le. Az oktatás lényegét foglalják össze a következő
sorok: „A mai idők alapos gazdasági felkészültséget igényelnek. A gazdálkodás minden ágára kiterjedő,
mélyreható tudományos kiképzésre van a gazdának szüksége. Úgy a *termelőtechnikai*, valamint az *üzleti*
ismeretek teljes kimélyítést kívánunk . . . gazdaságainkat jól is kell *szervezni* . . . az okokat és azok hatásait
elbírálni tudó gazdát jóval kevesebb meglepetés ér . . .”

Az akadémiai rang odaítélésével az FM enyhíteni próbálta Magyaróvár túlszűfoltóságát, valamint a
szakképzétségi színvonalát kívánta emelni, s egyöntetűvé tenni. Az a hallgató nyert főlvételt, aki középszikolai
érettségi bizonyítvánnyal rendelkezett, ugyanakkor az oktatás első évét a tangazdaságban kellett eltöltenie. A
gyakorlati oktatás egységesítésével *Darányi Ignác* a képzés gyenge pontjait igyekezett főlészámolni. A féléves
vizsgarendszert kollokvium és szigorlat váltotta föl. Végbizonyítvány helyett oklevelet kaptak a végzett
hallgatók.

Az oktatott tantárgyak 10 főcsoportba tartoztak, melyek a következők: természetrajz, természettan-vegyn-
tan, műszaki ismeret, növénytermelés, állattenyésztés, állatorvostan, üzemtan, közgazdasági és jogi
ismeretek, erdészeti, egyéb (kertészeti, szőlőművelés, kihalatok tenyésztése). Ez a tanterv lényegében nem
változott 1944-ig. Az oktatásba szervesen illeszkedtek a különböző gyakorlati foglalkozások, amelyek
magukba foglalták az ún. alapozó tárgyakat, az alkalmazott mezőgazdasági ismereteket, s a tényleges
mezőgazdasági termelés elsajátításához szükséges „fogásokat”. Az akadémiai rangra emelt intézmény iránt
országosan megnőtt az érdeklődés, ami az egyre *színvonalasabbá* váló oktatói munkának tulajdonítható. Évről
évre növekedett a hallgatóság létszáma, s az ország legtávolabbi részeiből is jöttek Debrecenbe tanulni.
1911-ben már hét tanári katedrája volt az intézménynek, úgymint: növénytermelési, föld- és ásványtani,

vegytan és gazdasági technológiai, gazdasági üzemtani, talajtani, fizikai, s gazdasági gyakorlati tanszék. Az 1920-as évek elején kikristályosodik azon oktatási elképzelés, amely körvonalazza az akadémiai képzés célját: „... a középiskolai tanulmányaikat befejezett ifjaknak, akik a mezőgazdaság terén magasabb szakképzettséget nyerni törekveszenek, úgy az erre szükséges tudományos alap, valamint a gyakorlati ismeretek megszerzésére alkalmat szolgáltatson”.

Az egyes tanszékek felszereltsége a kor kívánalmainak megfelelt. A tudományos elmélyülést szolgálta az akadémia *könyvtára* is. Ennek állománya 1909-ben csaknem 7 ezer kötetből állt. *Kerpely Kálmán* — a későbbi igazgató — összeállította a könyvek címgjegyzékét. Ebből kitűnik, hogy minden jelentős hazai szakkönyv a tanári kar és a hallgatók rendelkezésére állt. De nem hiányzott a külföldi — elsősorban német — szakirodalom sem.

A gyakorlati gazdálkodás elsajátításának terepe a *tangazdaság* volt. Debrecen városa a tanintézet alapításakor 400 kh földet adományozott, ami még további 200 kh bérleménnyel gyarapodott. A tangazdaság *gépi felszereltsége* — mivel az oktatást szolgálta — jóval kedvezőbb volt, mint más hasonló nagyságú termelőüzemé. Rendelkeztek cseplőgéppel, jó néhány különböző típusú vetőgéppel, arató- és fűkaszával, valamint egyéb talajművelő kézi és gépi eszközzel.

Hasonló volt a helyzet az *állattenyésztésben* is. Már az 1870-es években a tangazdaság *mintaszerű* alföldi gazdaság hírében állott. Ebben jelentős szerepe volt *Rottler Józsefnek*, aki 1876—1885 között vezette a gazdaságot. Dunántúlról, Tolnából került az Alföldre, ahol maga is gazdálkodott. Debrecenből a fogarasi m. kir. ménésbirtok igazgatójává nevezték ki. *Fia, ifj. Rottler József*, szintén eltöltött három évet a gazdaságban 1887-1890 között. A tangazdaság végső formáját az 1901-es kitelepítéskor érte el.

Az 1910-es évek környékén 18 kettős ökörfogat és 5 kettős lőfogat adta az igaerőt, így minden fogatra 20,6 kh megmunkálása esik. A szántóföldi termelés fő növényei: rozs, burgonya, búza, kukorica, zab, árpa, dohány, valamint a fontosabb takarmánynövények voltak. Hetes vetésforgóval dolgoztak, amiből a kalászosokra 42,7%, a takarmánynövényekre, kapásokra 46,9%, a zöldtrágyára 3,9%, a kereskedelmi növényekre 1,0%, s egyébre 5,5% esett. A termésátlagok is jelzik, hogy jól gazdálkodó mezőgazdasági üzemről van szó.

Az *állattenyésztés* elsősorban az oktatás céljait szolgálta, így létszámban csekély. A belterjes állattartás megvalósítását jelzi, hogy — anélkül, hogy az igaerőben mellőznék a magyar szürke marhát — német és osztrák fajtákat hoznak be, majd holland lapály fajtát is. 1887-ben bekerült ide is a szimmentáli marha, de két év múlva felszámolták a tenyészetet. 1889-től újra a magyar szürke mellett tették le a voksot, tervebe véve, hogy egy tejelékenyebb törzset alakítsanak ki. Az 1900-as évek első évtizedének közepén bonyhádi fajtát vásároltak. A fajták körüli bizonytalanság jól beillik az országos képbe. A lótenyésztésben a gazdaság igazodott az Debrecen és környéke tenyészirányához, a nónius fajtára alapozva. Rendszeres kapcsolatot tartottak fenn Mezőhegyessel, s a Degenfeld-féle uradalommal. Vegyes képet mutatott a juhállomány is. A kereszteszések követték az országos tenyészirány változását, de a viszonylag sok fajta az oktatás érdekeit is szolgálta. A sertéstartásban az ún. szőke mangalica fajta játszotta a főszerepet. Itt kell kiemelni *Rácz Mihály* nevét, aki akadémiai tanárként munkálkodott e fajta korszerűsítésében.

Külön haszonként áll a hallgatók rendelkezésére, ahol a gyümölcs- és zöldségtermesztéssel ismerkedhettek meg. Az üvegházak, melegházak az előhajtást szolgálták. A gyümölcsösben körte, alma, szilva, őszibarack és kajszli virított. A fasorok közé törpefákat ültettek, sőt hároméves forgóban számocát is. A faiskolában csonthéjas magoncokat neveltek. Az akadémia szőlőjét 1899-ben telepítették, de területe nem érte el a 10 kh-t. Zömében borszőlőt termesztettek. A szőlőterületen minden művelési mód előfordult, a kopasz fejműveléstől a magas lugasig.

Észtetikai élményt nyújtott az intézmény épülete előtt létesített *park*. Csaknem 10 kh területet vett igénybe, és körülölelte az újonnan átadott épületömböt. Az angolpark leglátványosabb része a főépület előtti rozárium volt, 200-nál több rózsafajtával.

Az akadémia *tangazdaságának* jövedelmi viszonyait hátrányosan befolyásolta a „sokféleség”. Ez megmutatkozott a *tiszta jövedelem* nagyságában is. Az intézmény állami költségvetésből gazdálkodott, de bevételeinek bizonyos részét be kellett fizetnie az állami kincstárba. A nagyarányú építkezések — itt működik ma a *Balásházy János Mezőgazdasági Szakközépiskola* —, az épületek amortizációja, nagyban megnövelte a gazdálkodás általános költségeit.

3. Nehéz különválasztani a mezőgazdasági oktatást és kutatást, különösen az 1868—1898 közötti időszakban. De amikor már kialakult a kísérletügyi országos hálózata, akkor is megmaradt a szoros kapcsolat a különböző államok és az oktatási intézmények között. A *Debreceni Vegykísérleti Állomás* bizonyos értelemben megelőzi a magyaróvárit, mert már 1869-től működött a gazdasági tanintézet keretein belül, *Vedrődy Viktor* kémia tanár kezdeményezésére, egészen 1894-ig. Csak ekkor vált „hivatalossá”, s kapta az állami támogatást. Az ország *második* legfogalmasabb állomásává nőtte ki magát. A szoros kapcsolatra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a vegytani tanszék és az intézet gazdasági ügyeit is együtt kezelték. *Nyíredy Jenő* (1899—1901), *Széll László* (1901—1912), *Adorján József* (1900—1905), *Müller Ottó* (1906-tól) — az akadémia tanárai — vezeti az intézményt a jelzett időszakban. A legnagyobb „karriert” a *Dohánytermelési Kísérleti Állomás* futotta be. Létrehozása *Kerpely Kálmán* nevéhez fűződik. Személyében nemzetközileg ismert tudós-tanár állt az intézet élén, amellyel betöltötte a gazdasági akadémia igazgatói posztját is.

Debrecen már 1853-tól rendelkezik meteorológiai adatsorokkal. E munkát *Tamássy Károly* gyógyszerész kezdte el. 1874-től a tanintézet vette át a följegyzések vezetését, ami hosszú ideig a gazdasági akadémia feladatkörébe tartozott.

Pallag hatása — az oktatás és kutatás erre följogosította — nyomon követhető már abban is, hogy 1892-ben *gazdasági tanácsadó bizottság* létesül, ennek feladata a Tiszától keletre eső régió gazdálkodásának szakmai irányítása.

Rövid írásunkkal egy nagy múltú intézmény történetének *határkövet* jelentő eseményére kívántuk a figyelmet főlhívni, amely jelentősen hozzájárulhat hagyományaink alaposabb megismeréséhez, s a jelen tüzetesebb megértéséhez.

Dr. Surányi Béla

Irodalom. A debreceni agrár-felsőoktatás 100 éve. Szerk.: Komoróczy György Bp. 1968. — Csiki László: Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete. Bp. 1943. — Varga Gyula: Debrecen kézműpara és a mezőgazdaság kapcsolata. Db. 1983. Kand. ért. tézisei. — Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896. Szerk.: Balás Árpád. M.óvár, 1897. — Szász Gábor: Az agrár-felsőoktatás egyik fellegvára: a Debreceni Agrártudományi Egyetem. Gazdálkodás, 1985. 2. sz. 70—73. old. — A Debreceni m. kir. Gazdasági Akadémia ismertetője. Szerk.: Juhos Lajos. Db. 1937. — Debreceni m. kir. Gazdasági Akadémia ismertetése. Szerk.: Kerpely Kálmán. Db. 1909. — A Debreceni m. kir. Gazdasági Akadémia tanári és tisztikarának, valamint hallgatóinak névjegyzéke az 1907—1908. tanévben. Db. 1907. — A Debreceni m. kir. Gazdasági Tanintézet könyvtárának címjegyzéke az 1896. évig. Szerk.: Kerpely Kálmán. Db. 1898. — Szűcs Mihály: Debrecen szabad királyi város mezőgazdaságának jelenlegi állapota. Db. 1882. — Balogh István: Debrecen mezőgazdálkodása a XVI. századtól az első világháborúig. Debreceni Szemle, 1985. 1. sz. 14—16. old. — Fehér György: A mezőgazdasági kísérletügy kialakulása Magyarországon (1869—1914). Bp. 1982.

A magyar föld tudós kutatója: dr. Szádeczky Gyula

Kolozsvárt, a Görögtemplom utcában áll még a ház, melyben lakott, a Házsongárdi temetőben pedig, ahol hamvai pihennek, obeliszkjén csak ennyi található:

*Szádecsei és Kardosfalvi
Szádeczky-Kardoss Gyula
egyetemi tanár, geológus
1860—1935*

Ha kollégáimtól, vagy fiatal geográfusoktól kérdezősködöm, még itt, Erdélyben is alig hallottak róla, pedig egyiknek-másiknak tanára dr. Szádeczky Gyula által nevelt tudósnemzedék keze alól került ki.

Az egyetemen én is keveset hallhattam róla, de otthon annál többször került szóba a Bihar-hegység, a Gyalui havasok, az Erdélyi-medence, Verespatak ásványércének kutatója, a sztolnai andezittelérek, az Erdélyi Érchegység eruptív kőzeteinek, az Egres-vidéki gipsz- és barnaszételepek, Erdély nyugati hegyeinek lábánál húzódó kőzetek ipari felhasználásával foglalkozó tudós professzor. Ma már azon kevesek közé tartozom, akik személyesen ismerhették nemes emberi vonásait, s mint gyermek, nemcsak a meglett férfi mintaképét, de a megítélt családi elbeszélésekből a kutató eszményképét is benne vélte megismerni.

1860. december 27-én született Pusztafaluban, Abaúj-Torna vármegyében. Középiskoláit a sárospataki református kollégiumban kezdte és a szepesiglói állami főgimnáziumban fejezte be. Egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán végezte, mint természetrajz-vegytan szakos tanárjelölt 1878—1882-ben. A katonai szolgálat letöltése után dr. Szabó József professzor mellett működött gyakornokként, majd tanársegéd lett a budapesti egyetem ásvány- és közzettani intézetében. 1883-ban középiskolai tanári oklevelet, 1887-ben pedig „summa cum laude” bölcsészdoktori címet nyert.

Két éven át, 1889—1890-ben a párizsi Collège de France ösztöndíjasa, és a nagynevű Fauqué mellett dolgozik. Bejárta Közép-Európát, tanulmányozta London, Berlin, Heidelberg, Zürich, Bécs, München tudományos intézeteinek szervezetét, múzeumait, s közben kirándult, hogy tanulmányozza az Alpok, Dél-Franciaország és Auvergne geológiai felépítését. Így kerül személyes kapcsolatba a kiváló külföldi szaktudósokkal: Laerox és Termier mineralógusokkal, akik felfigyelnek Szádeczky kiváló képességeire és az ismeretség életre szóló barátsággá fejlődött közöttük.

Külföldi tanulmányútja után 1891-ben a budapesti tudományegyetemen közzettanból magántanári képesítést szerzett, majd 1896-ban a kolozsvári tudományegyetem ásvány- és földtani tanszékére kapott tanári kinevezést. Így végleges otthona és munkahelye Kolozsvár lett. Ettől kezdve minden energiáját és képességét a hazai föld megismerésére, természeti kincseinek felfedezésére szentelte, tudományos ismereteit és tapasztalatait a kolozsvári tudományegyetem természettudományi tanszékén mint kiváló mineralógus, valamint a hazai és külföldi tudományos intézményekben és társaságokban gyümölcsöztette az egyetemes tudomány és humanitás hasznárára.

1921-ben elfogadta a román állam által felajánlott főgeológusi állást, mely tisztséget 1929-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be. De azután sem pihent! Állandóan dolgozott, sőt, továbbra is ő képviselte a romániai geológiai tudományt a nemzetközi kongresszusokon.

Mint egyetemi tanár, az ásványkőzetten és a geológia minden területén munkálkodott. Az eruptív (vulkáni eredetű) kőzetek meghatározásában csodálatos gyakorlattal rendelkezett. Vizsgálatai és szakvéleménye megingathatatlant volt, s ezért építkezések és bányanyitások alkalmával gyakran hívták helyszíni szemlére.

Hivatásának érezte alapos felkészültségű középiskolai tanárok képzését és hallgatói között soha sem tett nemzeti, vallási vagy társadalmi megkülönböztetést. Nemcsak oktatott, hanem egyéni példaadásával nevelt is. Keze alól olyan tanárok és tudósok kerültek ki, mint Xántus János, Pop Simion, Ferenczi István, Török Zoltán, Szentpéteri Zsigmond, Bányai János, Balogh Ernő és mások.

Mint geológus, tudományos hírnevét az eperjesi Tokaj-hegység kőzettani és geológiai kutatásaival alapozta meg. Ezért a Természettudományi Társaság Bugát-díjjal tüntette ki. Évekig foglalkozott a Bihar-hegység geológiájával, és vizsgálta vulkánikus kőzeit, a Gyalui-havasok kristályos paláit és Verespatak kőzeit. Ő fedezte fel a Bihar-hegység bauxittelepeit is.

1910 és 1918 között az Erdélyi-medence tektonikai kérdéseivel, a harmadkori rétegek közé települt tufákkal foglalkozott, s tevékeny részt vett az erdélyi földgáz és petróleum felkutatásában. Vidékünk iparosítása érdekében felfedezte és bemutatta azokat a kőzeteket, amelyek az Erdélyi-sziget-hegység lábánál található és felhasználhatók a kerámiai iparban, meghatározta a Dergán-völgye kristályos vonulatának korát.

Vallotta és hirdette, hogy a haza földjére vonatkozó kutatásoknak szoros kapcsolatban kell lenniük az étellel. Tudománynépszerűsítő előadásorozatot indított, bejárta a nagyobb községeket és városokat, s a helyi természeti kincsek hasznosítására hívta fel az illetékesek figyelmét, tudományos magyarázatot adva a geológiai jelenségekre, mint pl. az egresi gipsz- és barnaszénképződés, a sztolnai andezitek, a dél-olaszországi földrendések, Kolozsvár környéke, a szamosfalvi sósfürdő, a Bükk geológiája, az 1897. évi földcsuszamlásokról stb. Jól írta róla egyik tanítványa: „Hazai viszonylatban a Hargitától a Meszesig, a Cibelestől a Királyhágóig, a Rettyezától a Nyugati Érc-hegységig ismerkedtem minden hegy, völgy, kőszál, vízmosás...”

Az első világháború után figyelme mindinkább a Hargita és a Kelemen-havasok vulkáni vonulata felé terelődött, s ezt a vidéket kutatta még néhány hónappal a halála előtt is.

Noha tudományos kutatásai és dolgozatai jobbra erdélyi vonatkozásúak, nem nélkülözték a nemzetközi tudományos körök és szakemberek érdeklődését sem. Ezért tudományos dolgozatai nemcsak magyar és román, de angol, francia és német nyelven is megjelentek és ismertté tették nevét és geológiai eredményeit a külföldi tudományos életben. S mert fáradhatatlan tudós, és haláláig tanulni vágyó ember volt, érdeklődési köre nem rekedt meg hazája határainál. A már említett közép-európai tanulmányúton kívül 1896-ban Egyiptomban végzett kutatásokat, s az ott gyűjtött kőzeit és ásványait az Erdélyi Múzeum Egyletnek ajándékozta.

1897-ben részt vett a Szentpéterváron tartott nemzetközi geológiai kongresszuson, s ez alkalmat adott arra is, hogy meglátogassa nyelvrokonainkat, beutazza Finnországot és kutassa a Kaukázus hegyeit. 1900-ban, a párizsi geológiai kongresszus alkalmával, a Pireneusokban járt, 1906-ban Olaszországban a Vezúv akkori nagy kitörését, 1909-ben pedig a messzínai földrendéstől sújtott Lipári-szigeteket tanulmányozta. 1910-ben a stockholmi, 1913-ban pedig a torontói kongresszuson szerepelt hivatalos alelnöki minőségben. Ugyanekkor több időt töltött a Sziklás-hegységben, s Észak-Amerika földgázmezőit kutatta. 1919-ben a pretoriai, 1926-ban a madridi, 1933-ban pedig a washingtoni nemzetközi geológiai kongresszuson képviselte hazája geológiai tudományát.

Dr. Szádeczky Gyulát nemcsak szaktudománya, de tudományos szervező munkája is Kolozsvárhoz kötötte. A tanulmányutak során nyert gazdag, sokoldalú ismereteit és tapasztalatait elsősorban Erdély tudományos életének kibontakoztatásában gyümölcsöztette. Magas fokú műveltségén kívül erre sarkallta szervezőkészsége, nemzetközi tudományos hírneve is. Még Kolozsvárra kerülése előtt alapító tagja és titkára lett a Földtani Társulatlak. Kolozsváron hamar megtalálta a helyét a közéletben is, hiszen abban az időben a város egyik legműveltebb polgára, s a legtekintélyesebb tudósa volt. Hamarosan a Zenekonzervatórium elnökévé választották, ezt a tisztséget hosszú ideig viselte. Alapította és elnöke volt az Erdélyi Gyorsíró Egyesületnek. Az Erdélyi Kárpát Egyesület éppen akkor választotta elnökévé, amikor az egyesület megtartásához erős kezre volt szükség. Az egyetemen dékánná, majd rektorrá választották.

Tudományos szervező munkássága azonban leginkább az 1859-ben alakult legrégebb erdélyi tudományos intézet, az Erdélyi Múzeum Egylettel és ennek természettudományi szakosztályával forrt össze. Az Egyletnek 1910-től főtitkára, a Természettudományi szakosztálynak pedig 1913-tól elnöke, az ásványtárnak 24 éven át igazgatója volt. Nevéhez fűződik az EME drágakőreszlegének megalakítása és a technológiai gyűjtemény megteremtése, mely megvetette alapját a kolozsvári egyetem ásványtárának is. Igazgatósága alatt megnégyszerezte az EME ásványtárának anyagát, s 1911-ben külön folyóiratot létesített az ásványtár számára, ez lehetővé tette az ásványtani dolgozatok magyar és német nyelvű közlését és cseréviszonyt létesített a Föld leglátványosabb tudományos intézeteivel is. Így az EME tudományos eredményei eljutottak a világ minden szakegyesületéhez. Mint az EME vezetője, tudománynépszerűsítő előadásokat, vándorgyűléseket és kiállításokat szervezett. Így például ő szervezte és vezette 1900-ban a kolozsvári egyetem és az EME ásványtárának párizsi kiállítását, ami méltó elismerést váltott ki külföldön az erdélyi tudományos intézmények és eredményeik iránt.

Tudományos nevelő munkájában hallgatóit arra kérte, hogy lakóhelyük vidékéről kőzeteket és ásványokat gyűjtsenek, az ásványtár alkalmazottait arra kötelezte, hogy kalauzolják a látogatókat és szakszerű magyarázattal szolgáljanak, hangoztatva, hogy a tudománynak az emberiség közkincsévé kell válnia.

1935. november 7-én halt meg Kolozsváron.

Dr. Szádeczky Gyula tudományos és tudományszervező munkáját, közéleti tevékenységét először tanítványai próbálták felmérni egy Emlékkönyv kiadásával az akkori lehetőségeknek megfelelően. Szülőházán az emléktáblát 1937-ben leplezték le, de Kolozsvár ezzel adós maradt, a lakóházát megjelölő táblával. Születésének 125., halálának ötvenedik évfordulóján (1985) sem pótolták e mulasztást. Gyűjteményes kötetben kellene kiadni tudományos dolgozatait, írásait, úgy, ahogy hasonló esetben más tudósokkal is tették.

Boldizsár-Zeyk Imre

Elfelejtett nevek a Balatonnál

Nemcsak a Tó vize romlott el az utolsó száz évben, hanem itt-ott a balatoni kultúrában is hézagok támadtak. Most csak a nevekkkel foglalkozom, mert a szép, ősi, évszázadokon át használt települések helyeiben is változások következtek be. Volt, ami megszűnt, elenyészett, volt ami átalakult és eredeti formájára már ráismerni is alig lehetne. Az alábbiakban két példán mutatom be, hogy a közömbösség, a nyelv és történelme iránti értetlenség — elsősorban a hivatalos szervek részéről — hogyan tünteti el némely település nyelvi értékeit.

Badacsonylád

Új, kék alapon sárga betűkkel ékes névtáblákat helyeztek el a balatoni állomások előtt. Közülük talán legjobban a fenti, furcsának tetsző néven csodálkoznak a tájékozatlan utasok. A Badacsony előnév természetes, mert hiszen a település a bazaltüstökű és szőlővesszők százezreivel borított híres hegyünk lábánál fekszik, de azért a *lábdi*-hegy elnevezés sok ember előtt érthetetlennek tűnik. Általában azt hiszik, hogy az a hegy lábára vonatkozik, mert a település a hegy aljában terül el.

A valóság azonban nem ez és ha a *lábdi*-ből kihagyjuk a hibás és értelmetlen *b* betűt, akkor megkapjuk a helyes *Ládi*, vagy még helyesebben a *Lád* nevet. Badacsony déli és nyugati részének ugyanis ez a történelmi múltba visszavezethető neve. *Vagyis a Badacsonyládbi név helyesen Badacsonylád.* Ezt az is bizonyítja, hogy országunk több helyén ma is megtaláljuk a következő LÁD összetételű helyneveket: Somogyban Magyar-Lád, Német-Lád, Borsodban Szendrő-Lád, továbbá Sajó-Lád.

A középkori Lád község temploma helyén és anyagából épült az üdülőház.

Lád falut ma hiába keresnénk, csak a neve maradt meg elrontott formájában. 1317-ben Badacsonytomaj mellett említik,¹ 1380-ban pedig Ládtomajként ismert.² Itt volt egyik települése a Lád nemzetségnek, ami kútfóink szerint a híres Vébölcsü nemmel azonos és mert részt vettek a Koppány vezette lázadásban, birtokaikat elvesztették. A XIII. századtól kezdve taláható ismét a nemzetség tagjainak neve okleveleinkben. Templomát már 1297-ben említik, akkor Szent István első vértanú tiszteletére volt szentelve,³ és a Kisfaludy-házhoz vezető út fordulójánál, a Vas megyei Tanács üdülőházának a helyén állott. 1916-ban akkori tulajdonosa lebontotta az aránylag kis templomromot. Faragott kapubélletei sokáig az út melletti bazalttámfalban voltak láthatók, ma a Szegedy Róza irodalmi emlékházban tárolják.

1313-ban az egész Lád nemzetséget említik, 1340-ben, majd később 1482-ben is Possessio Laad, Lád néven említik ezt a Badacsonytomaj mellett lévő községet. Csánki Dezső szerint a Badacsonytomaj nyugati aljában elterülő Lábdi nevű helynek „felel meg a Lád helység”. A Lád név jelentősége idővel tehát elhomályosodott, kialakult először a Ládíra, majd Lábdira ferdített név, mintha csak a Badacsony lábánál való fekvéséről kapta volna ezt a nevet.

Dr. Darnay Béla figyelt fel először e névelírásra és ma már minden hozzáértő előtt világos, hogy a helytelen alakú Lábdi azonos a több mint hatszáz éves Lád névvel. Ennek az egyedül helyes Lád névnek az alkalmazását kellene szorgalmazni az elrontott és a köztudatban helytelenül meggyökeresedett Lábdi név helyett, mégpedig az ország többi hasonló eredetű Lád községétől megkülönböztetve: BADACSONYLÁD alakban.

A név kiigazításának nincsen jogi akadálya. Az kellene, hogy a területileg illetékes Badacsonytomaj nagyközség tanácsa is foglalkozzon ezzel az ügygel és a történelmi bizonyítékok alapján fogadja el az egyedül helyes nevet és *változtassa meg a Badacsonylábdihegy nevet Badacsonyládra*. Ha a MÁV a névváltoztatás után a helyes nevet írná ki a jelenlegi vasúti megálló táblájára és nyomtatná ki a menetrendjében, nagyon hamar átmenne a köztudatba a helyes név: *Badacsonylád*. Ezzel előmozdítanánk egy helytelen név megszűnését és visszaállítanánk jogaiba egy ősi és történelmi múltú település valódi, magyar nevét.

Bolondvár —Bagolyvár

Balatonszemesen a Bagolyvár utcában a 12. sz. alatt látható egy tornyos, romantikus ízlésű társasüdülő, amelyet három oldalról árok vesz körül. Sokan hiszik, sokan nem, hogy ez török végvár volt, a fonyódi, a töröknek sok bajt okozó magyar vár ellenében. Tudomásunk szerint 1570-ben építették a törökök, akkor még mind a négy oldalán árkok fogták közre a belső vár épületeit, de az északi oldalát a Balaton évszázadok alatt elmosta az ottani magas partfallal együtt. Több ízben elfoglalták a magyar csapatok, lerombolták, de mindig felépült. Békekötésekben is szerepelt, mint lerontandó erősség. Utoljára az 1625-i gyarmati békekötésben említik. Utána is élt még a vár, katonái részt vettek az északi part elleni várak, községek, kastélyok támadásában. Jó példa erre az Országos Levéltárban található levél, amit Szentgrót várából írtak Batthyány Ádám főkapitánynak 1644. január 19-én, magyar nyelven.⁴ (Mai átírásban, rövidítve közlöm.)

¹Anjou-kori okmánytár I. 417. old.

²Zalai Oklevéltár II. kötet 166. old.

³Fejér, Georgius: Cod. dipl. VII/2.

⁴O. L.—P 1314. (Batthyány cs.) No 28 535.

⁵cito = gyorsan, sietve.

⁶A magyar végváriak a leveleikben sokszor csak „cbek”-nek nevezik a törököket.

⁷Dr. Dornay Béla—dr. Végváros János: Balaton és környéke részletes kalauza. Bp. 1934. 315—317. old.

(Címzés kívül) „A Tekintetes és nagyságos gróf és fő general Batthyány Ádám Urunknak ő Nagyságának adassék igaz hamarsággal. Cito, cito, cito.⁵ Még olvashatja Körmenten a kapitány.

(Belül) Alázatos szolgálatunkat ajánljuk Nagyságodnak . . . Irhatjuk Nagyságodnak . . . hogy az szegény Csillagh Ferenc szavahihető emberséges embertől . . . izent ide minekünk . . . Nagyságtoknak leghamarabb tudomására adjuk, hogy a töröknek minden szándéka a Nagyságod jószágára vagyon. Nem késnek, elmennek. Ismét a hajókat Kanizsáruól mind Bolondvárra viszik, ott akarnak által kelni a segedi, kaposvári, laki, kapáni és egyéb végházakból való törökök, Keszthelyt megütni és rabolni, avagy fölverni. Csillagh Ferenc izente, hogy ez szándékuk az Ebeknek.⁶ Úgy, hogy a gyalogja a hajókon költözzék Bolond várnál és a lovasa a Szala mellett jöjjön föl s oly móddal, hogy az hajósok a vízről s a lovasok innen a mezőről egyszersmind üssék meg Keszthelyt . . . Isten éltesse Nagyságodat az pogány Ebeknek megrontására. Szentgróton ma kedden, 19. Januáry sietséggel hirhozás közben. 1644. Nagyságod alázatos és igaz szolgálai: Laskay Jeromos szabad vajda, Bárkay Benedek ő Fölsége vajdája.”

A síófoki török víziváron kívül — ahol az ezer ember szállítására alkalmas balatoni hajóhadat őriztek — még a szemesi Bolondvár is kikötővel rendelkezhetett. Sokszor szerepel a levelekben ez a vár is vízivárként, már azért is érdemes vele foglalkozni.

A szemesi Bolondvár tehát, amint azt dr. Darnay-Dornyay Béla már 1934-ben megírta,⁷ nem koholt, hanem sokszor szereplő és már történelmi nevű török erősség, ami Budavára elfoglalásáig török kézben volt.

Századunk elején, amikor várkastély formájában átépítették, a volt tulajdonosának nem tetszett a Bolondvár név, és a semmitmondó Bagolyvár nevet ragasztotta épületére. Már egyszer kértem az ősi név visszaadását, de a helyi tanács ragaszkodott a Bagolyvár névhez. Valószínűleg nevetésesnek találták a Bolondvár nevet, pedig tudnivaló, hogy népünk az előtte ismeretlen eredetű földvárakat hívja így, hazánk több helyén. Itt azonban megvan a vár eredetének és történeti múltjának az alapja és oklevelekkel igazolt két évszázados katonai neve is. Nem szegényére, nevéstégre, hanem igenis a véres múlt felderítési és megismertetési szándékára mutatna, ha a mai — már csak Szárszón működő — tanács a helyi előjáróság javaslatára végre visszaadná e helynek a sok magyar vitéz vérel, halálos áldozatával tartósított nevét. Túl ezen, idegenforgalmi nevezetesség is lehetne.

Zákonyi Ferenc

A szénbányászoképcsét

Az 1853-tól a Pécs környéki szénterületeket birtokba vevő Duna Gözhajózási Társaság (DGT) erőteljes műszaki fejlesztést hajtott végre, egyúttal a szükséges munkaerő érdekében jelentős telepítést folytatott. Egyre több irányító személyzetre volt szükség, amit az ércbányász területeken létesült korábbi bányaiskolák, mint a Selmecbányai, Nagysági és Felsőbányai nem győztek. Ezért már korábban felmerült annak az igénye, hogy a fejlődő széntvidékeken — Pécssett és az erdélyi Petrozsényban — széntbányász-iskolák létesüljenek.¹ Az iskola létrehozásában a DGT, Pécs város és a Pénzügyminisztérium működött közre és előterjesztésükre Ferenc József 1895. október 2-án engedélyezte az iskola alapítását. A pénzügyminiszter 1896. október 10-én keltezett levelében fektette le az iskola alapszabályait, amely szerint „1.7. Az iskola célja: elméleti és gyakorlati oktatás alapján a széntbányászat minden ágánál alkalmazható, az üzem közvetlen vezetésére, ellenőrzésére és a munkások oktatására képesített altszektet nevelni.”²

A pécsbányatelepi m. kir. Széntbányász Iskola 1896 őszén kezdte meg munkáját. A tanítás két éves időtartamban heti 18 órában folyt, a gyakorlat a DGT bányauzemeiben történt. A tanító állományt 1896-ban egy szaktanár, egy elemi iskolai tanító, majd orvos-előadó alkotta. A főleg gyakorlati célú tananyag 1896—1930 között szinte változatlanul élt, míg nem az intézmény 1930-tól új formában, m. kir. Bányászati és Mélyfúrás Szakiskolaként folytatta munkáját. A három éves tanulmányi idő tartalmi kitöltésénél nem egy olyan kérdés merült fel, ami összefüggött az iparirányítási átszervezésével (1935, az Iparügyi Minisztérium létesítése) és a folyamatban lévő oktatási változtatásokkal.³

1938-ban a XIII. törvény érettségit adó középiskolának minősítette az ipari, kereskedelmi és a mezőgazdasági középfokú iskolákat. A középiskolává emelt szakiskola a m. kir. Péch Antal Bányá-, Kohó- és Mélyfúróipari Középiskola nevet kapta. Székelye továbbra is Pécs maradt. Az iskola célja volt, hogy a hallgatókat „ . . . gyakorlati irányú és gazdasági szellemű műveltséghez és a választott tagozatnak megfelelő szaktudáshoz juttassa és ezzel felsőbb tanulmányokra is képessé tegye”. Az iskola hallgatói érettségiztek, ami az üzemek tisztai állásaira, közvetlen vezetésére képesítette őket. Ez azonban még nem nyitotta meg az utat a bányá- és kohómérnöki pálya felé, ezért az iskola hallgatói erőteljesen követelték helyzetük megváltoztatását.

¹Válogatott dokumentumok a Pécs-Baranyai Munkásmozgalom történetéből. Pécs, I. p. 30—31.

²Értesítő a hazai bányaiskolákról az 1897/98. tanévre. M. kir. Pénzügyminisztérium, Budapest, 1898. p. 1.

³Pécsi Bányászati Gyűjtemény. Iratok. 72. 706. sz. A M. Kir. Iparügyi Miniszter 60.350. (X. sz./1937. évi leirata a Magyar Bányá- és Kohóállalatok Egyesülete Elnökségének „A középfokú, bányászati, kohászati és mélyfúrás szakoktatási reorganizációja” ügyében 2. és köv. old.

Így 1942-ben Rudnay László — akkor IV. éves hallgató, ma nyugdíjas bányamester — egy beszédében hangsúlyozta: „az ipari középiskolát végzettek esetében kétségtelen műszaki tudással rendelkező, a bánya- és kohómérnök pályáját és munkakörét a gyakorlati tapasztalatokból ismerő” fiatalok kerülhetnének mérnöki pályákra. A középiskola felvételi követelményei között szerepelt: a négy középiskolai osztály elvégzése vagy négy polgári osztály elvégzése, a 18. életév betöltése és állandó bányászati munkaviszony, meg a két év (600 műszak) üzemi gyakorlat.

A pécsi bányászati és kohászati, meg mélyfúróipari középiskola 1942 őszén kezdte meg az átköltözést Erdélybe, a képzés egykori helyére, Nagybányára. Az itt létesült új épületben 1943. március 27-én ünnepélyesen kezdték meg a munkát. A rövid életű képzés során az iskola életét beárnyékolta a háború, s 1944. októberében beszüntették a tanítást. Az iskola — Sopron, Diósgyőr, Pécs székhelyekkel — folytatta munkáját, majd 1949-től Tatabányára települt, ahol ma mint a Péch Antal Bányaiipari Akadémia Technikum végzi a bányászati középiskolai képzést.

Az 1896/97. tanévben megkezdődött egykori képzés a szénbányászat növekvő feladatait teljesíteni képes irányító szakszemélyzet nevelését volt hivatott megoldani. 1896 és 1949 között több mint ezer fiatal bányászszakembert adott a magyar bányászatnak, akik feladataikat igen alapos szakmai tudás birtokában, a kor színvonalán, esetenként pedig igen magas szinten oldották meg. A felszabadulás után ennek az iskolának a végzettjei közül került ki a bányászat újjáépítésének sok vezető személyisége. A kilencven éve alapított, a szénbányász ismereteket szervezett, iskolai formákban átadó intézmény a magyar szakmai oktatás történetének olyan létesítménye, ami példázza a gazdasági, társadalmi feladatokhoz felnőni képes szakmai nevelés gyakorlatát.

Dr. Krisztián Béla

Sütő Andrást köszöntjük hatvanadik születésnapján

„Az író pedig nem csupán lantosa, de kritikus is korának. Persze, miután eltörött a tengely, mindenki azt hajtogatja: tudott volna jobb utat is. Fölfedett bajokra visszalövöldözni nem dicső dolog, de szükségessé válik, ha a királykisasszony lábának fricskálói műveletüket mesének nyilvánítják. Az író azonban önvizsgálat nélkül nem léphet előre. Ez az önvizsgálat pedig elkerülhetetlenné teszi a beismerést: ott is lantosok voltunk, ahol kritikusoknak kellett volna lennünk.”

(Lantosok és kritikusok, 1957)

„A menyasszonyi fátyol és a gyászszalag közötti térben a nyelvi osztozkodás szubjektív szándékai feloldódnak az objektív folyamatban. Kezdet a kétnyelvűség, folytatás a másfélnyelvűség, majd a gyakorlatilag egyszerűbbnek mutatózó egynyelvűség.”

(Anyám könnyű álmodt ígér, 1970)

„Ne csodálkozzék hát Kegyelmed, mostani nótárius urunkon, aki közülünk sokakkal oly csúfosan bánik, s nevünk hallatára adta-teremtettével mocskol kifelé, szigorú parancsot adván az írnokoknak, hogy mint holmi kétszínű tarisznyát, a Jánosokat luonokra, a Tivadarokat Teodorokra, a Győzőket Victorokra fordítsa ki. S bizony nem a legendává foszlott Csaba királyfi emléke készlet bennünkben arra, hogy gyermekeinkre a keresztelőlövizzel oly gyakorta preckeljünk az ősi neveket, mint Előd, Tünde vagy Elemér. Nótárius urunk, ki annyira elüdegenített mindnyájunkat az indulatos erkölcsé által, asztalt döngötte ordibál: hát ez mifajta név, átkozott jövevény?”

(Negyenyedi fügevirág, 1978)

„Utolsó mentsvárunkba: az anyanyelv védősáncai mögé menekültek. Immár egyetlen és utolsó szövetségeseinkre: az Időre utalva, a pillanatot várták, hogy ősi dalaikat és isteneik nevét gyermekeik fülébe ültessék. Reménységüktől elvakultan nyilván képtelenek voltak a különbségtételre: hogy míg Mithrasz ezer füle és tízezer szeme képletes — a hatalomé valóságos. Egyebek között az apanyelvűséget szigorúan megkövetelő férfi uralom s a besűgők hadának éjjel-nappali buzgósa révén. A legártatlanabb mozdulat körül is. Egy altatódal ellen följelentést tenni: adott helyzetben éppen olyan érdemes cselekedet, mint bármiféle ármánykodás felfedése.”

(Perzsák, 1981)

„Minden múltidézés: kegyelmi kérvény a jelenhez.”

(Az Álomkommandó, 1987)

BESZÉLGETÉS

Kiss Sunyi István:
Mekcei István

Hol halt meg Mekcei István?

*Saffarik Gyula
helytörténeti kutatóval
beszélget
Kerékgyártó Mihály*

● 1986 elején több napilap is hírül adta, hogy Ózdon, a Várkony nevű településen az általános iskola falára Mekcei István-emléktáblát helyeztek el, Kiss Sunyi István szobrászművész alkotását. Hogy mindennek milyen előzményei voltak, arról kérdeztem Saffarik Gyulát, akinek kutatásai eredményeként került emléktábla a várkonyi iskola falára.

Életem legkedvesebb olvasmánya Gárdonyi Géza Egri csillagok című regénye. Nem tudnám megmondani, hányszor olvastam el, de lassan már kívülről tudom. A regényben Gergely és Éva a főszereplő, de hogy házasok és boldogok lehetnek, azt főként a jó barátoknak, Mekcei Istvánnak köszönhetjük. Ő mindenütt ott volt a háttérben, vigyázott rájuk, segítette őket: sőt ő is eskette össze a két fiatalembert. Mivel hamarabb ismertem a Mekcei, illetve akkor Mecskei nevét, hiszen ez volt Várkony főutcájának neve, itt ölték meg, kezdettől fogva foglalkoztatott élete. Mozaikokat gyűjtöttem, és amikor az ózdi honismereti kör tagja lettem, nagyobb lehetőségem nyílt a rendszeres kutatásra. Még nem értem ugyan a kutatás végére, mert még nem derült ki egyértelműen, hogy hol is van pontosan a sírja. De szeretném megtalálni és méltó emléket állítani örök nyugvóhelye fölé.

● Tulajdonképpen milyen volt Mekcei István?

Ismeretlenek a vonásai, csak cselekedeteit ismerjük és a tragikus végét. Amint próbálok élettörténetét a homályból előcsalogatni, egyre többet tudtam meg környezetéről, családjáról, cselekedeteiről. Ő magáról azonban jóformán semmit. Testvérbátyjának címere, kortársainak arcvonásai elő-előbukkantak a levelekből, krónikákból, csak az ő arca maradt továbbra is a homályban.

Dobó István neve után az övét említi legtöbbször Tinódi, a krónikás, és Stróbl Alajos is az ő alakját mintázza meg az egri Dobó-szobor mellékalakjaként, ezzel is hangsúlyozva, hogy Dobó mellett második ember volt abban a hősies küzdelemben, amit Eger várának megvédéséért vívtak.

Kevés emberrel bánt el úgy a sors, mint Mekcei Istvánnal. Végigküzdötte Eger ostromát, majd amikor családjához utazik, egy csetepatéban orvul megölik. Sajnos nemcsak az élet bánt el vele mostohán, hanem az emlékezés is. Méltatlanul elfelejtették, nevét legtöbbször rosszul írják, utcaja nincs. Hátramaradt irodalmi értékű leveleiből csak egy maradt meg, a többi 1956-ban elégett a Magyar Nemzeti Múzeumban. Mindössze az egri szobor mellékalakjaként jelenik meg, és Gárdonyi Géza állít neki emléket.

● *Mik a halálának körülményei?*

Nagyszerű katonája és jó családja vezetett el 1553 tavaszán vagy nyár elején méltatlan körülmények között. Halálának helye ismert, hiszen a kortárs Tinódi, Istvánffy, Forgách Ferenc, Sambucus egyértelműen Várkonyt jelöli meg. Az Életrajzi Lexikon azonban — úgy látszik nem ismervén más Várkonyt — Tiszavárkonyt ír, holott Sajóvárkonyon ölték meg, nem beszélve arról, hogy abban az időben négy Várkony nevű helység volt Magyarországon.

● *Az Életrajzi Lexikon mit közöl Mekcseiről?*

Íme: „*Mekcsey István* (? — Tiszavárkony, 1553) Birtokos nemes 1551—52-ben, az egri vár várnagya és ebben a tisztségben a várkapitány, Dobó István helyettese. A török ostrom után Dobóval együtt ő is lemondott, de utódja megérkezéig 1553. március végéig ellátta a gondnoki teendőket, katonái és a lakosság közti csetepatéban lelte halálát.”

Már az első szó hibás, mert Mekcseynek írja, holott saját kezű aláírása szerint Mekcei i-vel és nem y-nal. Az a megállapítás is téves, hogy Tiszavárkony. Sajóvárkony a helyes. A Pallas Lexikon valamivel pontosabb képet ad Mekcseiről: „*Mecskey* (Meskey, Micskei) István. Meg kell jegyezni, hogy Mekcei nevének igen sokféleképpen írták már le. Pl.: Mitskey, Meskey, Mecskey, Neskei, Miskei, Meczkey, Nekchey stb. Régi nemesi család sarja. I. Ferdinánd uralkodása alatt (1552) Dobó István várkapitány társával együtt védte Eger várát a törökök ellen. Mikor Dobó lemondott a főkapitányságról, Mekcei követte példáját. Addig azonban megmaradt Egerben, míg a király helyükre nem tette Bornemissza Gergelyt és Sárkány Pált. A király hívására Bécsbe indult, de csak Várkonyig jutott. Katonái összetűztek a lakossággal, Mekcei közbizok ment, hogy lecsillapítsa, mire egy odaváló ember orozva megölte.”

● *Hol született Mekcei István?*

Származási helye a Baranya megyei Gerde, vagy ahogy akkor nevezték Gerede. Magyarmecskétől ÉK-re Pécs felé. Szándékosan mondtam származást és nem születési helyet, mert a három Mekcei testvér közül a legidősebb György, a későbbi szepesi prépost Gerdéről származott a Felvidékre, Szepesváraljára, ahol később másik fivére, László is prépost lett. De hogy ott született-e, erre nézve eddig nem kerültek elő bizonyítékok. Tehát Mekcei István Baranyából származott. Születésének idejét 1500 körülnek tételezzük föl. A Dunántúlról hamar elszármaztak. Mekcei korán kezdhetett a katonaiéletet, mert 1547-ben már Huszt várának várnagya, Máramaros alispánja.

● *Hogyan tovább?*

1552. július 9-én Dobót képviseli a szikszói gyűlésen — amit Dobó a királytól kieszközölt levelekkel hívott össze —, ahol segítséget kért a vár védelméhez. Ezt azonban megtagadták tőle, durván sértegették, mondván, ha elegen nem voltatok, minek maradtatok meg a tisztségben. A második szikszói gyűlés, 1552. július 18-án már valamelyes eredményt hozott. A bányavárosok ezer, és a felvidéki városok ötszáz katonát szavaztak meg. Ebből azonban alig lett valami. A várat a két kapitány minden lehetséges módon erősítette.

Az ostrom alatt Mekcei a tartalék hadsereget vezényli, mindenütt ott van, ahol éppen szükséges. Az ostromról így írt Tinódi az Eger vár viadaljáról való ének *Historia*-ban:

Az a jó pispek ötvenegy esztendőben.

Vitéz Mekcei István egri tiszten.

Dobó István mellé midőn igyében

Választá, szolgálja jó hívségben.

Az ostrom 39 napig tartott. A harminczoros túlerő nem bírta legyőzni a maroknyi, de saját hazájukat védő egrieket, s ebben döntő része volt Mekcei Istvánnak. A török 1552. október 18-án eltakarodott a vár alól. Mekcei 1552. október 19-én levelet írt feleségéhez, de nem dicsekszik.

1552. november 22-én részt vesz a gönci gyűlésen — amit szintén Dobó István hívott össze —, beszámol az ostromról és a kárt szenvedett vár állapotáról, majd segítséget kér a vár helyreállításához. A segítséget megtagadják. Erre nem lehetett más választása a két várnagynak, mint hogy lemondjanak a tisztségükről.

Mekcei 1553. március 14-tán elhagyta a várat és feleségéhez indul. Ezzel az úttal kapcsolatban — amely számára végzetes volt — több variáció van. Tinódi ezt írja: Szép asszony társához haza erede / Várkon nevű faluba Ó beüre.

Ebben az időben Magyarországon négy Várkony nevű helység volt. 1. Várkony (ma *Tiszavárkony* Szolnok alatt, a Tisza mellett), 2. Várkony (ma *Zengővárkony* Pécsnél ÉK-re), 3. Várkony (ma *Vrakun*, Dunaszerdahely és Bős között, a Csallóközben), 4. Várkony (ma *Ozd*, korábban *Sajóvárkony* a Hangony mellett). Mint mondtam, Tinódi csak Várkonyt írt.

● *Jó lenne sorba venni ezeket a helységeket.*

Tiszavárkony és Zengővárkony teljes biztonsággal kizárható, mert útvonalával — akár Ungvárra, vagy a Trencsén megyei Budatinban lakó feleségéhez, akár Bécsbe Ferdinándhoz ment — teljesen ellenkező irányban fekszik, azonkívül a török által megszállt területen található. A másik két Várkonnal azonban más a helyzet. Mindkettő mellett és ellen szólnak érvek. Tinódi azt írja: „Szép asszony társához haza erede”. Mekcei 1552 őszén — mint azt már említettem — levelet írt feleségének Ungvárra. Ha oda utazott, nyilván csak Sajóvárkony jöhet számításba. Azonban a felesége 1553 tavaszán már Budatin várában is lehetett, legalábbis Szilágyi Sándornak ez a véleménye. Mindkét vár kívül esett a török hódoltságtól, de ha összehasonlítjuk a két várat, Budatin sokkal inkább megfelelt egy asszonynak és gyermeknek, mint Ungvár. Azt is figyelembe kell venni, hogy feleségének, Szunyogh Eszternek családi vára volt Budatin, tehát könnyen elképzelhető, hogy 1553 tavaszán már itt tartózkodott. Akár Ungvárra ment, akár Budatinba, Sajóvárkonyon keresztül kellett utaznia. Istvánffy Miklós azt írja, hogy Ferdinándtól hivatva a magyar Várkonyba tért be. Pataki János Vidor ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy először feleségéhez ment Ungvárra, majd onnan Ferdinándhoz,

Sajóvárkonyt ekkor is útba ejtheti oda is, vissza is. Ha azonban egyenesen Pozsonyba vagy Bécsbe ment, akkor a csallóközi Várkonyon utazhatott át. Tehát az a körülmény, hogy feleségéhez vagy Ferdinándhoz utazott-e, és hogy felesége Ungváron volt-e vagy Budatinban — nem dönti el a kérdést.

● *Tinódi azt írja még: „Útra való segítséget ő kéré.” Ebből milyen következtetést tud levonni?*

Mekcei akár Ungvárbá, akár Budatinba utazott Egerből, Sajóvárkony alig 50 km-re van. Ilyen rövid távolság nem indokolja az útra a segítségkérést. Ha visszafelé, Ungvárból jött Sajóvárkonyon keresztül, akkor már indokolt a látogatás, élelem stb. kérése. Viszont Budatinból Bécs felé a Vág völgyén Várkonyba ugyanúgy indokolt az útra való segítségkérés. Tehát ezzel sem lehet a kérdést eldönteni.

Talán elsőként kellett volna megemlíteni a szájhagyományt. Sajóvárkonyon ugyanis erős hagyománya van annak, hogy Mekceit itt ölték meg, a község főutcáját valamikor Mecskői útnak hívták és a katolikus plébánián a Historia Domusba be van jegyezve az esemény. Igaz ugyan, hogy a bejegyzés Istvánffy utézi és a bejegyzés dátuma 1830, tehát az esemény után 300 évvel később, de egy meglévő hagyományt írtak le. Vrakon-Várkonyban azonban ugyanilyen hagyománya van annak, hogy ott ölték meg Mekceit. Az idős emberek még meg is tudják mutatni, hogy hol van eltemetve. Ez a temető ma már nem létezik, valamikor a templom mellett helyezkedett el.

● *Ezzel sem lehet tehát a kérdést megnyugtató módon eldönteni. Mekcei halálának helyét miként határozták be?*

Ismét idézem Tinódit: „Testét egy káptalanba iktatták / Az Szöpösi Szent Mártonba fölhozák.” Nem kizárt, de nagyon valószínűtlen, hogy a csallóközi Várkonyból Szepeskáptalanba vitték volna Mekceit holttestét abban az időben. Sajóvárkony esetében azonban nincs olyan messze, így már elképzelhető. A legdöntőbb érv azonban az, hogy Bornemissza Gergely Mekcei halálát megtorlandó a sajóvárkonyiakat megsarcolja.

● *Mire alapozza, hogy a sajóvárkonyiakat?*

Nézzük ismét Tinódit: „Gondja lón erre jó Gergely deáknak / Nagy sirámot szerze Várkonyi póroknak.” Bornemissza Mekcei haláláért megtorlásul elkobzott sok jószágot, még a harangot is elvitték. Nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy Bornemisszának módja lett volna Egerből a Dunaszerdahely melletti Várkonyba elmenni mindezt és huzamosabb ideig otthagyni a várat. Elsősorban egy tekintélyes számú csapattal kellett volna ilyen messzire mennie, másodsorban az többnapos járóföldet tesz ki. Tehát biztosra vehető, hogy Sajóvárkonyon ölték meg. Ezt a kegyetlen dolgot az ember nehezen akarja elhinni. Akik nyugodt életüket köszönhették neki — hiszen csaknem 40 évig törökmentes volt a vidék az egről diadal következtében —, azok ölik meg orvul.

● *Bornemissza tehát megtorolta Mekcei halálát.*

És még valamit. Fogadjuk el igazságnak, hogy Mekcei úticélja elsősorban Ferdinánd, illetve Bécs volt, mert egyesek szerint Ferdinánd hivatta magához. Akkor hogyan lehet az, hogy meggyilkolása után halálával kapcsolatban az Udvar nem rendel el vizsgálatot. Csak egy magyarázat lehet: attól féltek, hogy valami kiderül, aminek nem szabad kiderülnie.

Mint már említettem, Mekcei felesége 1552 őszén Ungvárról volt, hiszen Mekcei ide írta ostrom utáni első levelét. Dobó felesége ez idő alatt Budatinban tartózkodott. Újabb lehetőség, hogy 1553 tavaszán, de még inkább 1552 télén már Mekcei felesége is Budatinban volt. Itt is felvetődik a kérdés a kétkedőkkel szemben. Az ismerős, a jó barát, a harcosárs felesége Budatinban, a Szunyogh-várban, ahol biztos menedéket talált, a ház úrnője pedig nem? Természetesen ez nem tételezhető fel, ugyanis kézenfekvő, hogy a két kapitányfeleség együtt volt. Figyelembe véve azt a körülményt, hogy Szunyogh Eszter a saját várat ajánlja fel Dobó feleségének menedékkül, arra lehet következtetni, hogy a két család jőben volt. Így viszont már tekintélyes anyagi bázis áll rendelkezésre a török elleni további ellenállás megteremtésére, megszervezésére. Azért kellett kiprovokálni Dobó és Mekcei lemondását, nehogy esetleg a menekülő török után menjenek. Véleményem szerint ugyanis Dobó tudatosan csalta a törököt Eger várához az adott időpontban, mert eleve számított a közelgő hideg időkre, hisz a szikszói gyűlésen ezt vetették Mekcei szemére, és ezért utasították el kérelmét az egről való megsegítését illetően. A két kapitány tudatosan számított a bekövetkező mostoha időjárásra, amit a lényegesen melegebb éghajlathoz szokott török katonák nehezen, vagy egyáltalán nem viseltek el, mint az azután Egernél be is igazolódott.

● *Tinódi megírta, hogy Mekceit Szepeskáptalanban temették el. Ha jól tudom, Ön ott is járt kutatásai során. Mit tudott meg?*

Sajnos semmit! Még a Mekcei nevet sem ismerték. Az a plébános és sekrestyés, akik még tudtak valami keveset magyarul és tudtak valamit a magyar történelemből, már betegek voltak. Amikor legközelebb arra jártam, már nem is éltek.

Egyszer valakinek azt mondták: itt van, de táblája nincs, de a löcsei levéltárból azt írták, hogy hiába kutattak utána, nem találtak semmi anyagot, egyébként is a temetői kataszter csak 1770 után van.

Ha figyelembe vesszük, hogy három Mekcei is Szepesváraljai, illetve Szepeskáptalani főpap volt, teljesen valószínű, hogy itt temették el. Erre utal Tinódinak az a megjegyzése is: „Édős atyafiai takaríták”, hisz Mekcei László ez idő szerint volt szepesi prépost. Annál furcsább, hogy ennek egyelőre semmi nyomát sem talál. Meggyőződésem, hogy itt temették el — hiszek Tinódinak —, itt kell lennie a sírjának a temetőben, vagy még inkább a templom padlója alatt. Egyszer talán rátalálnak földi maradványaira.

Tehát nem tudjuk, mikor született és nem tudjuk biztosan, hol nyugszik. Csak azt tudjuk, hogy élt . . .

Egyleti élet Mohácson a XIX. században

A szervezkedés első tétova formái

Mohács művelődéstörténetét — illetve annak részleteit — feltárni igyekvő hatkötetnyi kéziratos monográfium megfogalmazása közben világossá vált előttem, hogy a kisváros múltjának kulturális sokszínűsége, a település lakosságához viszonyított gazdagsága mindenekelőtt az egykori tevékeny egyleti életre vezethető vissza.

Első konkrét adatunk 1819-ből származik. Ekkor írja alá — május 20-án — Klombauer Mihály, a mintegy 8000 lakosú városka bírja, a *Mohácsi czéhbeli gyalogoló kompánia* alapító okmányát. Halász Dániel városi jegyző feljegyzése szerint „szabadalmas Mohács Várossának *művész lakossai*, mint a jót és szépet hón ápoló honfiak, Szomorú emlékü gyászos lakhelyük felvirágzását, fényit, díszit és halladását eszközölő módok után komolyan sóvárogván; a *halladási kor hatalmas szellemétől ihletve*, teendőinek egyikét abban létesítette: hogy köriben *válogatott tavaszkorú egyéneiből* világos kék színű dolmányos, s fekete csákós díszöltönyű *Lövész testületet* alakíttson. Mely is 1819-ik évi június 8-án felállítván, . . . az évenként szokott tisztelgéseket teljesítette”. Az okiratokból kiviláglik, hogy egyfelől ez a kompánia jelenti a város ünnepein a pompát, amikor díszöltözékében „gyalogol”, azaz kivonul: lövésztestület lévén, bizonyára vadásztársaságként is ténykedik; ám — korántsem mellesleg — a reformkor helyi előfutáraként, a társadalmi haladás szellemében, a művészi jót és szépet igyekszik szolgálni.

Haas Mihály (1810—1866) pécsi liceumi tanár (később szatmári püspök) 1845-ben megjelent baranyai ismertetője szerint az 1840-es években valamiféle *kaszinó is* működött már Mohácson. A következő évtizedben — az akkor már 10 ezer lakosú városban — „alakulhattak *társadalmi egyletek*, de hiányozván az arra alkalmas társadalmi és politikai légkör, azok hatóságilag *engedélyezve nem lettek*, . . . csak ideiglenes, baráti összejövetelek jellegével bírtak” — összegezi 1889-ben a kaszinó ünnepein elnöki megnyitójában Német Lipót (1846—1932). 1863. március 20-án megalakul a *Mohácsi Dalárda*, melynek alapszabályaiban megfogalmazott „célja: . . . a dal művelése és ezáltal a *társas életnek előmozdítása*”.

A vezető körök a kezdeményezés útján

A török uralom alól felszabadult Mohács 1703 óta a pécsi püspök birtoka. Ez a magyarázata annak, hogy a városban nemhogy arisztokrata, még dzsentroid elemek sem települtek meg. Így aztán a XIX. század közepére vezető szerepet játszó társadalmi rétegek részben a püspöki uradalom tisztikarából eredeztethetők, túlnyomórészt azonban paraszti vagy kézműves származásúak. Amikor — Német Lipót megfogalmazása szerint — „az egész országot felvillanyozó hazafiúi lelkesedés” Mohács úri körreit is magával ragadja, az 1864. szeptember 11-én megszülető *Mohácsi Casino Egyesület* tagsága a közhivatali tisztviselők, a pénzemberek (bankárok, kereskedők), a középbirtokosok és az értelmiség soraiból verbuválódik. Első elnöke Koszits Szilárd (1827—1902) főszolgabíró, a későbbi vármegyei főbíró. 1868-ban — dr. Réder Károly (1861—1933) ügyvéd elnöksége idején — már 140 tagja van az egyletnek. 1870-ig ideiglenes otthonban működik a kaszinó; akkorra készül el saját (azóta lebontott) székháza. 1871-től Goócs Gyula (1839—1885) főszolgabíró az elnöke, majd 1878-tól 44 éven át Német Lipót (1849—1932) ügyvéd élvezi a tagság bizalmát.

A kaszinó működésével kapcsolatos első adatok szerint termeiben kezdetben magyar és német nyelven folyik a *társalgás*, de fokozatosan „csaknem kizárólag magyarrá válik”. Országos jelenségről van itt szó, amit azonban különös nyomatékkal húz alá, hogy Mohács erősen nemzetiség lakta vidék, s az úri körök is jórészt német ajkú családokból származnak. A *kötetlen, klubszerű* egyleti élet mellett széles skálájú művelődési szerepkör betöltésére vállalkozik a kaszinó. Saját égisze alá vonja a *Mohácsi Dalárdát*, és sűtkérezik a sikerélményben, amikor a férfiak 1865. november 21-én adott koncertjéről a fővárosi Zenészeti Lapok is beszámol. A *könyvtár* megalapításának — 1872-ben — a legkézenfekvőbb formáját választja: a tagok saját tékájuk nélkülözhető példányait ajánlják fel kezdő állományul. Mohácson ez ideig csak egyházi kezelésű könyvtárak voltak: a belvárosi plébániáé és a ferences zárdáé (ez utóbbi már a század derekán 4000 kötettel rendelkezett). Az egyleti *rendezvények* általában ünnepekhez kötődnek. Időközönként fellobban az ősi

magyar szalmaláng, és sorozatos programok török meg a máskor tespedni látszó egyleti életet. Csupán ízelítőül emelhetek itt ki néhány jellemző műsoros estélyt.

1883. június 3-án a *kisdedővök javára* rendezett program dr. Serli Sándor (1832—1904) járásorvosnak, a Mohács és Vidéke c. hetilap szerkesztőjének egészségügyi előadásával kezdődik. (Serli a Sorbonne-on szerzett diplomát és szakmai tudása mellett igen haladó nézeteket is importált magával Párizsból tarsolyában.) Kisszély Andor (1852—1926) iskolaigazgató szavalattal, Palasovszky Ödön (1858—1917) órásmester monológgal, Freund Elvira és Kerner Róbert (1856—1931) tanító hegedű-harmónium duóval járul hozzá az est sikeréhez. (Kerner annak a Kerner Istvánnak bátyja, aki később a Filharmóniai Társaság elnök-karnagya, majd az Operaház főzeneigazgatója lesz.) Június 22-én a kaszinó kamarakórusa („nyolc műkedvelő úrból álló énekar”) és Klombauer Antal (1847—1922) főjegyző arat tetszést: Kerner harmóniumkíséréssel egy Lecocq-bordalt ad elő. 1886. január 30. és április 18. között *bérleti előadásban* jótékony célra hat színművet állítanak színpadra a *műkedvelők*.

Különös fényfelülni meg a kaszinó fennállásának *negyedszázados jubileumát*. 1889. november 23-án és 24-én díszközgyűlés és tartalmas műsor teremti meg az ünnepi légkört. Német Lipót szónoklata után dr. Réder Károly ismerteti a 25 év történetét. (Egyebek közt közli, hogy a könyvtár már 1300 kötetes.) Szavaltok, egyfelvonásos színmű és a dalárda kóruszámait mellett két helyi érdekesség is színesíti a műsort. Klombauer Antal ezúttal Laufer Ödön (1838—1913) kántor zongorakíséréssel Nyizsnyay Gusztáv románcát énekl el A mohácsi koldus-ról. (Laufer a Pest-budai Hangszegyesületi Zenedében Thern Károly növendékéként kapott zeneszerzői diplomát.) Az est koronája dr. Tarnai Károly (1853—1924) ügyvéd egyfelvonásos allegóriája Mohács hajnalra címmel. (Ezt a Mohács és Vidéke november 24-i számában teljes terjedelmében közli.)

1893. december 17-én *Jókai-estet* rendez a kaszinó. Az író életét Margitai Péter (1844—1917) ügyvéd, lapszerkesztő vázolja fel. Lisztnek Jókai szövegére írt melodramáját A holt költő szerelméről a dr. Réder Károly (szavalt)—Kerner Róbert (harmónium) páros adja elő. Dr. Tarnai Károly drámai költeményt ír az alkalomra A költő ünnepe címmel. (Az egyfelvonásos a Mohács és Vidéke 1894. január 7-i számában olvasható.) Csoportképpel zárul a nagy ünnep: „Jókait megkoszorúzzák a műcsák”.

Vendégművészek felléptetésével is hozzájárul a kaszinó a közművelődéshez. 1891. augusztus 22-én *Reményi Ede* virtuóz hegedűjátékában gyönyörködhetik a publikum. A koncert zongorista résztvevője *Bodó Alajos*. 1892. február 28-án *„Hegyi Gyula* imitálja-éneklí végig A szórakoztató szerelmes c. 30 szereplős vígjáték valamennyi alakját”. 1893. június 25-én *Jászai Mari* c. j. csodálatba a helyi közönséget művészetével. Társaságában van *Hilgermann Laura* operaénekesnő, a Zeneakadémia későbbi tanára és *Polonyi Elemér* zongoraművész.

Az iparoság csattanós válasza

Öt évvel a kaszinó megalakulása után a város iparosai is elérkezettnek látják az időt, hogy szervezetbe tömörüljenek. A *Mohácsi Iparosok Olvasóköre* 1869. április 25-én tartja zászlóbontását 108 taggal. Balogh Károly (1818—1899) ügyvéd magyar és német nyelven is megfogalmazza az alapszabályzatot. Eleinte egyetlen szoba az egylet otthona. A május 9-i házatavon mégis „megdőrdültek a mozsárágyúk, Bährány Béla és Mutskay Mihály kibontották a nemzeti tricolort, s odatűzték az épület oromzatára” — emlékezik vissza a 15 éves jubileum alkalmából Filep Endre (1841—1901) tanító, újságíró. A kör rendezvényeket egyelőre a három mohácsi nagyvendéglő valamelyikében tartják. Többszöri helyváltoztatás után csak 1883. szeptember 17-én avathatja fel az iparoskör végleges otthonát (a mai művelődési ház épületét). Életképességére jellemző, hogy taglétszáma húsz év alatt megötszöröződött: 550-re nőtt. Legtekintélyesebb vezetői Erdeődy Gyula (1834—1911) banktisztviselő — eleinte egyleti jegyző, majd 1880-tól 19 évig elnök — és Egrich József (1844—1913) szabómester, aki 1878-tól 18 évig igazgatója, később 14 évig alelnöke a körnek.

Az *olvasókör* komolyan veszi elnevezését: az első évben hat újságot jár, 1889-ben pedig már 19 lapot. A kezdetben csak kis kötetszámú könyvtár igen látogatott: Schröder Ferenc könyvtáros már 1875-ben szabályzatot szerkeszt a kölcsönzés rendjére. 1889-től származó adat szerint a még mindig csak 800 kötetnyi állomány a sok használatlalt rohamosan kopik. 1874-ben védnöksége alá vonja az iparoskör a *Mohácsi Dalárdát*: rendszeres galériában részesíti, ingyenes próbatertmet nyújt számára. 1876. november 12-én döntést hoz a közgyűlés arról, hogy ezután minden második vasárnap *felolvasó estét* rendez, meghonosítja a népművelésnek ezt a mostantól egyre gyümölcsözőbben burjánzó formáját.

1884-től az iparoskör ad otthont az addig általában vendéglőkben vagy udvarokban fellépő *vándor színtársulatok* pár hetes évadjainak. Az addig csak ötletszerűen itt-ott jelentkező *amatőr színjátszás* minőségileg magasabb kategóriába léphet, amikor a kör égisze alatt 1885. november 4-én *Műkedvelő Társaság* alakul 32 taggal. A lelkes csoport vezetését Palasovszky Ödön (1858—1917) órásmester vállalja főrendezői minőségben. Amikor 1893-ban Budapestre költözik, ott igazgatója lesz az óras szakiskolának, megírja a szakma első tankönyvét, s mellesleg átörökíti fiára, az 1899-ben Budapesten született ifjabb Palasovszky Ödönre a színpad ismeretét és szeretetét. (Az ifjú Palasovszky 1922-es kiáltványában fogalmazza majd meg az avantgarde, komplex színház elvét; mozgalmá élén úttörőjévé válik a szocialista színjátszásnak is.) Előbb azonban az atya olyan sikerrel működik Mohácson, hogy az itt megforduló társulatok évadról évadra igénybe veszik közreműködését, az iparoskör pedig 1889-ben, ötvendik amatőr fellépése alkalmából ezüstkoszorúval tünteti ki. Talán azt sem túlzás kimondanunk, hogy a fia későbbi szerepvállalásával kirelődő korszerű teátrumnak távoli gyökerei a mohácsi műkedvelő mozgalomig nyúlnak vissza. 1885. decemberétől kéthetenként mutatnak be az iparoskörök egy-egy népszínművet, bohózatot.

1885. március 14-én merőben más jellegű figyelmet érdemlő kezdeményezéssel jeleskedik az egylet. Helybeli

kisiparosok munkáiból szervez kiállítás, melyben műbútorasztalos, takács, szíjgyártó, korsós, fazekas, bábos, üveges, szűcs, fagaragó és egyéb ezermester „népművészek” remeklései tekinthetők meg.

1890. július 26-án nagy érdeklődéssel várt *technikai szennáció* helyszíne a kör. Dr. Simon Koriolán itt mutatja be az Edison-féle beszélőgépet, a *fonográfot*, mely a lelkes sajtó szerint „beszél, sir, nevet, énekel, szaval, zenekarok és szólóhangszerek játékát is közvetíti”. A másnapi recenzió szerint „nagy élvezet volt visszahallgatni Palasovszky Ödön szavaltatát”.

1891-ben büszkeséggel tölti el a mohácsiakat, hogy az iparoskört tagjai sorába hívja meg a *Dunántúli Közművelődési Egyesület*.

Amint a kaszinó történetének legfényesebb lapjait ünnepi rendezvényei jelentik, az iparoskör életét sem ábrázolhatjuk hitelesen néhány grandiózus háziünnepének felidézése nélkül. 1894. július 15-én délelőtti diszüléssel és műsoros estéllyel teszi emlékeztessé *negyedszázados jubileumát* az egylet. Erdeődy Gyula elnöki köszöntője után Seregly László (1870—1913) tanító, a kör jegyzője ismerteti a 25 év krónikáját. A Mohácsi Dalárda a Himnusz és a Szózat éneklésével járul hozzá a honfíru légkörhöz. Este kórusszámmal indul a műsor: Mosonyi Mihály: Szentelt hantok c. művével. Várady Ferenc (1860—1945), a Pécsi Napló szerkesztője a megye üdvözlétet tolmácsolja saját alkalmi versének előadásával. Dr. Margitay Valér (1873—?) bíró, újságíró cimbalomjátékosként mutatkozik be. A program csúcspontja dr. Tarnai Károly (a már szóba hozott ügyvéd-író) két egyfelvonásosának színrevitele. Az egyik vigjáték (Az első díj), a másik allegória (Mohács hajnala) befejezésül csoportképpel súlyosbítva.

1896. október 4-én azt ünnepli a kör, hogy „eddig is tágas helyiségeinek bővítésére új épületrészt emelt”. Az *avatónapság* kuriózuma, hogy arra meghívják és melegen ünneplik az egyletnek még életben levő alapító tagjait.

1898-ban az iparoskörből indul és ide tér vissza az a végeláthatatlan körmenet, mellyel *március idusának fél évszázados jubileuma* alkalmából adózik Mohács polgársága a nemzet hőseinek emléke előtt. A felvonulás után szónoklatok, szavaltatok, kóruszámok hangzanak el a kör udvarán. Este újabb emlékező jelszer végén Verő György Hadak útján c. színművből adnak elő részletet a műkedvelők, majd Orlai Petrics Soma Petőfi halála c. festményének megjelenítése közben énekl a dalárda — a hozzá csatlakozó közönséggel együtt — a Szózatot.

1898-tól az iparoskör ad otthont egy igen dicseretes helyi hagyománynak. A más városok közép- és felsőfokú iskoláiban tanuló mohácsi diákok — mintegy rangos búcsúzóul — évről évre bemutatják szülővárosuknak, milyen eredményre jutott a vakáció idejére szerveződött alkalmi kórusuk, milyen fokú a hangszertudásuk, melyik darabbal foglalkoztak az amatőr színjátások. Ebben az évben, augusztus 28-án — dr. Tarnai Károly rendezői intencióit követve — Csiky Gergely Nagymamá-ja elevenedik meg a kör *diákszimpá-dán*.

Akárcsak a kaszinó, az iparoskör is gyakorta hív meg vendégművészeket. 1894. június 10-én és 1895. május 30-án Ney Dávid operaénekes zengő basszbaritonja ragadtatja el a hallgatóságot. 1899. június 29-én a Pécsi Dalárda látogat el Mohácsra.

Vetélkedés vagy együttműködés?

Kétségtelen tény, hogy a város két vezető egylete között kimutatható bizonyos rivalizálás, mely hol az egyik, hol a másik kör javára mutat bizonyos fáziseltolódást. A kaszinó 1864-ben, az iparoskör 1869-ben alakult meg; 1874-ig a kaszinó ad otthont a dalárdának, de akkor magához édesgeti a férfikart az iparoskör, a Műkedvelő Társaság megalakításában a kör jár elől, de két hónappal később felzárkózik mellé a kaszinó is.

1890. január 5-én azt írja a Mohács és Vidéke, hogy „eltűnt a kaszinó és az iparoskör közötti villongás: mind a kettő egymást támogatva halad a nemzeti művelődés ösvényén”. Már 1882-ben a harmónia jeleként értékelhető, hogy amikor írók, művészek és tudósok egy csoportja — dunai hajókirándulása során — július 18-án Mohácson tölt egy napot, a házigazda szerepét betöltő kaszinó „a társaság fogadásába az iparoskört is bekapcsolja”. (A kiválóságok névsorából: Jókai Mór író, Kiss József és Bartók Lajos költők, Pesty Frigyes történész, Szinnyei József irodalomtörténész, Pulszky Ferenc régész, Odry Lehel operaénekes.) 1896. február 16-án vegyes bizottság alakul a két kör tagjaiból, mely a millennium méltó helyi megünneplését hivatott előkészíteni. Nem valószínű, hogy ez a korai demokratizmus országos méretekben is jellemző volna. Mohácson mindenesetre a fáradszató néptanítóké az érdem, akiknek alkotó jelenlétét egyik közösség sem tudta nélkülözni. Ők aztán magukkal viszik a tehetséges iparost a kaszinó műkedvelő csoportjába és odacsábítják a jogászt, a főtisztviselőt az iparoskör pezsgő miliójébe. Mintha napjainkban is ismerősen csengenének vissza a Mohács és Vidéke 1888. november 25-én megfogalmazott sirámai: „Az intelligencia bizonyos köre erejét felülhaladólág áldoz... Az egyesületekben minden munka egy-két ember vállán nyugszik.” A század végére pozitív irányba tolnának el az erőviszonyok: „A mi jó olvasóköriünknek nagyon fölvitte az Isten a dolgát. Arany korszákat éli ez a derék egyesület: vezérlő szerepet visz, és szinte abszorbeálja egyéb társadalmi köreink életét” — állapítja meg 1899. október 1-jén hetilapunk.

Bábéli torony — egyre több szinttel

A helytörténész nem esik az aránytévesztés csapdájába, amikor oly bő teret szentel a kaszinó és az iparoskör múltjának felidezésére, s csak mostohán sorolja fel az egyletek egyre sűrűsödő szövevényét. Ezek a XIX. század folyamán még együttesen sem játszanak olyan szerepet, hogy a társadalmi összképet jelentősen módosítsanak.

Az 1868-ban megalakuló *Első Mohácsi Jótékony Nőegyletnek* nincs önálló székháza; karitatív rendezvényei csupán látszategységet nyújthatnak a nyomorgóknak, mégis méltánylát érdemel kulturális szerepük. Teauzonnáik ugyanis színvonalas zeneestekkel, irodalmi összeállításokkal párosulnak. Mivel ebből a szervezetből a zsidó lányok, asszonyok kiszorulnak, érthető, hogy 1879-ben megalakítják az *Izraelita Jótékony Nőegyletet*, hasonlóan humánus céllal, és szintén választékos művelődési programmal. 1883-ban a *Vöröskereszt Egylet* mohácsi szervezete is megkezdí működését.

A város kapitalizálódásának arányában gyarapodó helyi munkásosztály érdekeinek védelmére Toldy Ignác (1855—1925) — a későbbi városbíró — 1880-ban hívja életre a *Mohácsi Önképző- és Betegsegélyező Egyletet*, a szakszervezeti mozgalom előfutárát. Ennek a tömörülésnek jogutódja tesz kísérletet Mohácson első ízben 1891-ben — ekkor már *Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztár* néven — május elseje megünneplésére. (A hatóság ezt a próbálkozást megghiúsítja.)

1888 óta működik a *Mohácsi Torna Egylet*. 1891-ben kezdi meg ténykedését a Katolikus Legényegylet, mely a századforduló után aktivitásában felzárkózik majd az iparoskör mellé. 1894-ben a reformátusokat tömörítő *Mohácsi Földművesek Olvasóköre* és a katolikus vezetésű *Mohácsi Polgárok Olvasóköre* indul útjára. 1897-ben a *Mohácsi Katona Hadastyán Egylet* bont zászlót, s végül 1899-ben a *Szinpártoló Egyesület*, mely — nevét messze meghaladólag — egészen a felszabadulásig minden kulturális megmozdulás fő organizátora.

Néhány kiegészítő gondolat

A látszat ugyan ellenem szól, mégis hangsúlyoznom kell: az itt felsorolt adatok csupán *töredékét* jelentik a művelődéstörténeti írásaiban rögzített dokumentumoknak. Azt tudatosan szóba sem hoztam eddig, hogy az egyletekben esténként klubélet zajlott — kártyázókkal, sakkozókkel, tekézőkkel. A műsoros esteket általában bálók követték, s jórészt ezeknek köszönhető, hogy a kisvárosi közönséget be sikerült csalogatni a szinte csak előprogramnak tekintett kulturális műsorra.

Jó volna, ha írásom minden magyarázkodás nélkül is azt sugallná, hogy volna mit eltanulnunk őseinktől. Például azt, hogy a két vezetó egylet jó értelemben vett versengése soha nem fajult ellenségeskedéssé: egyikük a tehetős középosztály, másikuk a kétkézi mesteremberek kulturális felemelkedésén munkálkodott, s a köztük feszülő osztályellentétet a bölcs mérséklettel és fáradhatatlan buzgalommal serénykedő értelmiség — a tanítók és a jogászok — szelidítették dialektikus egységgé. Forrásaím tanulmányozása közben egybekeltem azzal a hihetetlennek tűnő adattal is találkoztam, hogy *március idusát évente hat-nyolc helyen* is megünneplelte az oda hazafiúi indítékból összeseregló lakosság, *a haza ügye ennyire személyes ügye volt!* Ma, amikor a logika iránti elközleltetésünk oly kétségbeesítően elvárítottá már érzelmi életünket, nem ártana elődeink lelkesedéséből töltekeznünk: egészséges lokálpatriotizmusából sem — ami (némely lekicsinylő megnyilatkozással ellentétben!) — nem a hazafiság törpévé zsugorított karikatúrája, hanem a családtól a nemzetig ivelő társadalmi szerkezet nélkülözhetetlen kötőeleme.

Bojtár László

Forrásművek: *Fölker József*: Mohács története, 1900. — *Inkei József*: A Mohácsi Iparosok Olvasókörének története, 1919. — A Mohácsi Casino Egyesület emlékkönyve, 1889. — *Várady Ferenc*: Baranya múltja és jelene 1896. — A Mohács és Vidéke c. hetilap.

Egy váci görög kereskedő családjának kalandjai 1768-ban

A török birodalom Balkánon élő, sokféle nemzetiségű kereskedői gyakran „görög” és „makedon” gyűjtőnéven szerepeltek a XVII—XVIII. századi iratokban. Volt közöttük valóban görög származású és nyelvű, de nemegyszer annak tekintetük nálunk a rációkat, bosnyákokat, monasteri albánokat, örményeket is közös görögkeleti vallásuk miatt. Így nehéz különválasztani őket, ha egy helyen éltek.

Hazánkban a török uralom idején, 1615-ben II. Mohamed Musztafa szultán és II. Mátyás király szerződésben teszi lehetővé szabad kereskedelmüket, szárazon és vízen. Amíg a XVII. században csak időnként jelentek meg a sokadalmakban, s árucikkeiket eladva visszatértek a török birodalomba, a XVIII. század elejétől állandóan megtelepülő görögöket is találunk városainkban. Kecskeméten 1708-ban kereskedőtársaságot, ún. companiát alapítanak. Az első megtelepülőket hamarosan többen követik. Felismerik anyagi előnyüket a magyarországi kereskedésben, mivel csak 3% vámot kellett fizetniük a behozott török árukért. Anyagi hasznukat növelve, osztrák kereskedőkkel is társulva, így két országban vonatkozott rájuk a vámkedvezmény, bár az udvari kamara 1721-ben úgy rendelkezett, hogy azok a török kereskedők, akik állandóan Magyarországon laktak, az ország törvényei szerint harmincaddal tartoznak. Az 1739-ben megkötött belgrádi béke után Macedóniából nagyobb hullámban indult meg a görög kereskedők beáramlása hazánkba. 1741-ben az országgyűlés olyan törvényt hozott, hogy csak azok a görögök kereskedhetnek nálunk, akik magukkal hozzák családjukat és véglegesen letelepszenek. Ennek a rendelkezésnek azonban nem tettek eleget, mert a korlátozást a megkötött béke sem hajtották végre. Vámjukat közben 5%-ra emelték.

A kormányzat az 1760-as évektől arra törekedett, hogy a meghonosodott, családjukkal letelepedett görögöket előnyben részesítse a visszatérőkkel szemben, s a császári alattvalóvá lett görögök ismét 3% vámost fizessenek a behozott keleti árukért. A letelepedettektől megkövetelik a hűségkü telételét. Helyzetük rendezésére 1768-ban kiadott szultáni fermán és a következő évben Mária Terézia rendelkezése egységesen intézkedett. Aki császári alattvaló akart lenni, az családostul tartozott letelepedni hazánkban, mégpedig legkésőbb 1774-ig.

A korábban bevándorolt görög kereskedőket végleges döntés elé állították: vagy kihozzák a családjukat, vagy maguk is visszaköltöznek az ottoman birodalomba. Az előbbire külső körülmények is erre kényszerítették őket. Nem egy görög ugyanis törököktől vett fel kölcsönt üzleti vállalkozása megindítására, ezért települt át hazánkba, hogy adóssága megfizetése alól kibújjon. Ha otthon nem maradt hozzátartozója, adósságát a török más áttelepült görögök ottmaradt családtagjaira vetette ki, hatalmas adó formájában. Erről így szól egy görög tanúvallomása: „kin mit lehetett török executor erőszakos hatalommal húzott, présölt, vagy pedig ha a pénz ki nem telhetett, az erőtlén asszonyokat, kiknek férjei jobbára magyar országban laktak, erőszakos concontractusokra kényszerítik, mint ha azon pénzt törököktől kölcsönözték volna, és így idő jártával feleségeik hosszas tömlöcözéssel büntetettek, míglen az urai azon pénzt le nem fizetik vagy kezeseket nem állítottak, ki nem bocsátották.”

Kojoka Pap János görög kereskedő csaknem két évtizede élt Vácon, de felesége és férjezett lánya még mindig Albániában, Szpiskán lakott. A vő, Popovics András gazdag pesti kereskedő volt. Pap János 1767-ben elhatározta, hogy kihozza őket a „súlyos török rabságból”. Neki ugyan nem volt adóssága a török creditoroknál (bankár), de feleségére súlyos adót vetettek ki. Ennek megfizetését akarta elkerülni Pap János, ezért érintkezésbe lépett a háromnegyed esztendeig itt tartózkodó Constantin Peszkár moszkopoli mészáros-sal, üzlettársa, Peszkár Halász György testvérével. A kiszabadítás fáradságáért annyit ígér nekik, amennyit más kereskedő is megad hasonló szolgálataért, ha kihozza valaki hozzátartozóját Törökországból. Ezenkívül ígéri, hogy Fehér megyében egy pusztát bérel neki, vesz 2000 juhot és 100 fejős tehenet, ő csak kamatját fizeti a kölcsönnek. Így jobb megélhetést nyújt számára, mintha Törökországban maradna. A pusztát odaautazva meg is mutatta Peszkárnak.

Közben Pap János feleségét és leányát Szpiskán fél esztendőre az adósok börtönébe csukták, mivel nem fizették meg a rájuk kivetett 360 Rft értékű adót. Peszkár Constantin ekkor „sokszori utánuk való járással” kezességet vállalt érték Szpiskán, s két részletben lefizette az adósedőktől követelt összeget. Pap János feleségét és leányát minden jószágukkal Moszkopolba szállította. Pap János értesült övéinek az áristomból történő kiszabadulásáról és Peszkár kezességéről. Megírta ekkor neki: „ha-élve maradunk és szemtől szembe leszünk, köszönettel leszek”.

A szpiskai bíró, Gendel Tamás parancsára török adósedők utánuk mentek Moszkopolba, s addig nem távoztak, amíg Peszkár le nem fizetett még 10 ezer törökpénz adót, mert különben visszavitték volna őket az áristomba. Moszkopolban tartózkodtak fél esztendeig. Közben Peszkár is felkészült családjával a szökésre. Egy éjszaka Ocserdába menekültek, de itt sem élhettek biztonságban. Utánuk nyomoztak a törökök a szökött asszonyoknak, vissza akarták vinni őket. Tizenhat napig „leselkedtek rájuk”, de Peszkár elrejtette őket egy török basa kúriájában. „Ha akkor a törökök elfogták volna, vagy felakasztják, vagy pedig török szokás szerint agyonverik. Pap János felesége sem maradt volna büntetlen, leánya pedig minthogy arra való személy volt, amint másokkal az ilyen állapotban történt, a pogány törököknek feleségül adottattott volna.” Ez volt a véleménye a helyzetet mérlegelő egyik későbbi görög tanúnak.

Pap János 1768. február 15-én kelt újabb levelében arra kéri Peszkárt, hogy Szent György nap előtt induljanak el Ocserdából. Jobb lenne ha tengeren jönnének fel Triesztbe, de ő döntse el megvizsgálva jobban a dolgot. A nándorfehérvári utat nem tanácsolja, „mivel oly bajban ne essenek, a mint mások estek”. Triesztbe érkezve értesítse őket, egyikük érték megy, költségre valót visz. Peszkárt megnyugtatta, ne aggódjon, hogyan fog itt élni, hanem az úton legyen vigyázással és gondnal, jó igyekezettel és minél hamarabb induljanak onnét, és jól vigyázzanak, „hogy észre ne vegyék, hogy felgyünni akarnak”. Kereskedő mivoltát nem tagadja meg, levele befejezésül aziránt érdeklődik, mit végzett „az fa olaj eránt”. Előzőleg nyilván ilyen megbízatást adhatott neki.

A tanács szerint Peszkár óvatosan elment Triesztbe a tengeri út előkészítésére. A tengerparton talált gályát, fuvarosokat fogadott, hogy azok Pap János feleségét, leányát és bagázsijukat a tengerhez vigyék. Közben megtudta, hogy a gálya egy török basáé. Attól tartva, hogy rabul esnének, nem merészeltek elindulni, a fuvarosokat azonban meg kellett fizetniük.

Egy másik görög kereskedő elköltözve Törökországból, előbb Belgrádban, majd Gyöngyösön telepedett le, s 1762-ben Vácra költözött. Hat év múlva a török birodalomból árut szállítva fuvarosokkal, Karavalla városból magával hozta a feleségét is. Ocserdába érkezve felkereste ismerőseit, a „Rác Papot”, tőle érdeklődött bizonyos Pap János megbízásából, annak felesége felől. A pap felvilágosította, hogy a keresett személy a felső várban található és ha szükséges elhívhatja, testvérét küldi érte. Pap János felesége, amikor megtudta, hogy Peleky feleségét kiviszi Magyarországra, sírva könyörgött, vigye őt is magával. Megegyeztek, de Peleky kikötötte, Peszkár ne tudjon róla. Az asszonyt megnyugtatta, Peszkár is segíti szökését, neki nem tartozik.

A későbbi tanúvallomásokból mozaikszerűen összálló eseményeket rekonstruálva megtudjuk: ezután Peszkár az ocserdai országúton találkozott Pelekyvel. A két asszony vitéléért 100 aranyat ígért neki, a fuvarosokkal is megalkudott 100 forintban. Peleky olyan feltétellel vállalta a szöktetést, hogy ha Ocserdától két mérföldnyire az országúton, éjszakának idején ott lesznek, felveszi őket.

Peleky a szökötés éjszakáján „bizonyos tőba elbújt és mindaddig térdig vízben hevert, míglen éjszakának idején Peszkár kihozta a két asszonyt az országútra”. Ettől kezdve útjuk szerencsés, megérkeznek Pancsovára, ahol contumatiót tartottak, vagyis letöltötték a vesztegár időt.

Pap János április 28-án Vácon kelt levelében arról ír, hogy értesült a contumatióba érkezésükről. Amint végez Peszkár — írja —, minél hamarabb feljöjjenek, „mivel sok kárunk és hátramaradásunk lesz a boltban, Fehérváron, mivel még nem vagyunk békességben”. A pusztára 100 arany előpénzt adott, hogy esztendőre kezükhöz vegyék, mivel mások is fel akarták venni, de „mi nem engettük”. Mennél hamarabb igyekezzenek feljönni az asszonyokkal minden hátramaradás nélkül, hogy kárt ne valljunk, mivel odavész az élő pénzünk, azonkívül az egész esztendőig való árendát is elvesztyük minden bizonynal, mivel Contractust is csináltunk, hogy aki megmásolná 150 aranyakat fog fizetni.¹

Pap János nem meri feltárni a valót, hogy közben anyagi csődbe jutott. Pesten bizonyos zsidók 600 Ft-ot kölcsönöztek neki, annak megfizetésével szorongatták. Félve a szegyéntől és áristomtól, kölcsönkér Hajdoni Panjet árvái tutorától. Közben magát bankrottra tette, vagyis csődöt jelentett. A kölcsönzők árúját legfoglalták. Így amikor Peszkár hatodmagával, családosul szintén megérkezik Vácra, Pap nem teljesíthette ígretét, Theodor Pelekynnek sem adta meg a 100 aranyat, csak a fuvarosokat fizette ki: a megalkudott 100 forintot és eleséget adott 60 forintot.

Peszkar tehát Pap János csődje miatt nem kapott pusztát, sem juhokat, teheneket. Így panasolja kárát: „sőt pedígen, mivel adós volt a felesége és lánya tartását, kölcsönadott pénzemet is kiszabadulásukért, nekem egy pénzt sem fizetett, illy nagy Istentelenséget és csalárdságot rajtam és cselédeimmel vett végbe.” Koldushoz hasonló lett az idegen országban: Pap János csalárdsága miatt kénytelen volt Vácra Fehérvárra költözni, de ott sem volt senki kezese, így semmivel nem kereskedhetett. „Pap János miatt mintegy 8000 ft Törökországban lévő kész gazdaságomból kipusztítottam és itten élesemet nem kereshettem: aki miatt más emberséges emberek és jó akaróim mind egy Isten nevében magamat cselédeimmel együtt táplálnak.” A szöktetéssel járó kiadásait felsorolja, s azt állítja, hogy a pusztabérleten kívül, amit nem kapott meg, a négy éven keresztül elszenvedett idővesztéséért miatt Pap ígért neki 825 Ft-ot, azonkívül felesége és lánya kiszabadításáért 1200 Ft-ot. A felsoroltakon kívül mészáros mesterségének öt évi szüneteltetése miatt évi 600 Ft-ot kér, az elhagyott házáért és az ígért pusztáért 4000 Ft-ot követel.

Több megkérdezett tanú szerint 1000—1500 forintba került feleségeik kihozatala. Mancsuga Demeter szentendrei görög kereskedő felesége kiszabadítására 700 Rft-ot elköltött. Szerinte „egyéb kereskedők 1000 ft-nál hol többet is elköltöttek. Két személy kiszabadításának pedig minden kérdés nélkül a költsége megtérítések, a fáradsága pedig illendőképpen megjutalmaztassék”.

Peszkar ugyan nagyon felértékelte a házat, mert az egyik tanú szerint az csak földbe rakott alacsony kőház volt. Pap János is összeírta a szöktetéssel kapcsolatos kiadásait, közel 1400 Ft-ot, de ezek között felszámol olyanokat, melyek nem függtek azzal össze. Így amikor Peszkár Magyarországon tartózkodott, három fertály esztendeig lovasat költött reá 148 Ft-ot. A másoknak küldött ajándékokat is ezen kiadások közé sorolta.

Mindketten egymásra lícitáltak. Peszkár 1774-ben 9904 fr. követelést nyújtott be az úriszéknél. Hogy végül mennyiben egyeztek meg, nem nyomoztuk végig. Egymás iránti követelésük jellemző példája annak, mennyire nem ismertek kíméletet, ha fizetésről volt szó. Természetesen nem adhatunk hitelt Peszkár azon állításának, hogy négy évig nem volt keresete, amíg a szöktetéssel foglalkozott. Talált ő magának elfoglaltságot Ocserdában is egy esztendeig, ha nem a mészároságban, hát keresett más jövedelmet. Pap János eladta egy malmukat Moskopolban, annak árával sem számolt el — férje állítása szerint. Közel sem érte tehát olyan veszteség, mint amit szeretett volna megvenni a váci kereskedőn. Minél nagyobb összeget követelt, annál inkább számíthatott annak részbeni megkapására. Pap János csődbe jutása is gyanús, talán így akart megszabadulni az ígért fizetéstől. Más váci görög hasonló csődje anyagi előnnyel végződött. Görög göröggel állt szemben, ezt az Úriszék tudta s úgy ítélkezett.¹

Jakus Lajos

Mennyibe került egy lovas nemzetőr felszerelése Hajdúszoboszlón 1848-ban?

A forrásként szolgáló családi napló az 1970-es évek végén került a helyi múzeum gyűjteményébe.¹ A Kiss János által vezetett 270 oldalas, 20 x 24 cm nagyságú, kissé megkopott, keménypapír kötésű füzet 1833—1850 közötti évekből származó feljegyzéseket tartalmaz. Igen sok hasznos adatot közöl a talajművelés, a szántóföldi növénytermesztés, az állattenyésztés (pásztorokodás) köréből. A közvetlen élmény frissességével informál az időjárási változásokról, és sokoldalú betekintést nyújt az akkori életviszonyokba (értékesítési formák, árak alakulása, hétköznapi események, emberi-családi kapcsolatok, az „élettartás” módja stb.) is. A dokumentum gazdaságtörténeti és néprajzi szempontból egyaránt figyelmet érdemel, mert következetesen és gondosan rögzített adataiból egy módos hajdúági gazda tipikusnak tekinthető szemlélete tárul az érdeklődő elé.

¹Pest Megyei Levéltár váci osztály. Váci püspöki gazdasági Levéltár Úriszéki iratok 1774.

A több ágú, igen kiterjedt Kiss család fő fészke ugyan Hajdúszoboszló volt, de sokan éltek közülük Hajdúböszörményben és Debrecenben is. A familia valószínűleg a Bocskai-féle hajdútelepítés során kerülhetett ide, s Geönczy József feltételezése szerint az „első hajdú-lakosok” között szerepelt a XVII. századi Szoboszlón.² Dávid Zoltán a név korábbi elterjedtségét hangsúlyozza, de szerinte is „joggal lehetnek hajdú leszármazottak”.³ A család nevét fel is tüntették a Hajdúkerület 1702. és 1720. évi összeírásában.⁴

Kiss János az 1848-as vagyoni összeírás szerint 140 katasztrális hold földön gazdálkodott, tehát Fogthűy János 300 holdas, Czeglédy István 205, Czeglédy Sámuel 198 holdas gazdákkal együtt a város leggazdagabb birtokosai közé tartozott. A családi gazdaság vezetése mellett a helyi politikai irányításban is részt vett.⁵ Az 1840-es években volt szenátor, közbirtokossági elnök, főgondnok, presbiter, mindenek előtt városi hadnagy, főhadnagy. Befolyására utal, hogy az 1848. évi XXVIII. tc. alapján a májusban lebonyolított helyi tisztújításon — jelentős szavazattöbbséggel — ismét Kiss Jánosra bízták a város irányítását. A hadnagy a közgyűléssel és a városi tanáccsal együtt intézte a közigazgatást, sőt a kisebb peres ügyekben is döntött. Szerepét tovább erősítette, hogy az 1848 nyarán felállított „honvédelmi választmány” élére került, s e szervnek mindenki engedelmességgel tartozott. 1849. január 25-én Kossuth Lajos az ő címére írta a várost népfelkelésre buzdító levelét, amelyet nyomtatásban először a Független Hajdúság című helyi lap közölt a század elején. Az eddigi kutatásokból jól tudjuk, hogy Kiss János, Teleky László, Oláh Jakab és sokan mások segítettek a nemzetőrök toborzását, de Fogthűy János alkaptány és hívei inkább akadályozni igyekeztek, ellenállást fejtettek ki.

A nemzetőrállítás különböző problémáiról a családi napló 1848. október 10-i bejegyzésében a következőket olvashatjuk:

„Ezen csikót vettem azért, hogy János fiam mint önkéntes lovas nemzetőr fog rajta menni több lovas önkéntes nemzetőr társával most minél előbb a baza és az egész Magyar Nemzet jelenlegi viszonyai közt a haza védelmére Komlói Lajos Örnagy vezérlete alatt. Az indulás még mostéppen bizonytalan ugyan, de egy 8^{ad} nap alatt úgy hiszem megtörténend. Fő Kapitány Úr a kör levelében Arad felé rendelte az indulást a Marjásitól hozzá érkezett tudósítás folytán — de mint Komlói Örnagy Úr mondja — alkalmasint Pest felé fognak indulni — különben a Minisztériumtól várják a rendelést — hova már indulni akarása a Hajdú kerületi lovas nemzetőrségnek föl terjesztett.

	Ezüst forint	kr
A nevezett általam vett 4 éves csikó ára	125	—
A kupecz cselédjének adtam borraivalót kérvén . . .	—	20
A lóhoz a mostan rendelt német zablát és trenzlis száj kötőféket csináltattam sárga csatokkal — együtt véve a készítése ára . . .	6	—
Farmatringot készítettem . . .	1	12
A régi szügyvellőre János fiamnak rezet készítettem és egy kevéssel rövidítettem . . .	—	24
Puska tokot készítettem a végére rézzel . . .	3	—
A nyeregre tartozó patkótáskát . . .	—	30
A régi lekötőre összeszorító pakoló szíjjat	—	30
A nyereg két kápájára egy-egy csatot szárnyaivra pakoló szíjjat	—	32
Két új abrakos tarisznya szíjjazása . . .	—	40
Patrontást paffang koronával készítettem	3	—
Egy pár patkót a patkó tartóba vettem 40 patkószeggel . . . kötelet készítettem	—	14 2/5
Két szőr tarisznya . . .	—	12
Négy az az két pár új patkó a hátsó lóra	—	16 4/5
Két pár ló patkó felverés	—	19 1/5
A nyereg pokrócz alá izzasztót vettem	—	14 2/5
. . . nyereg bunda, montli zsák s egyéb pakk takarására kicsiny lévén kitöldattam és olyan formára készítettem mint a katonaké — jelesen a nyeregbőrt külön a Czafrangját új veres posztóval külön a nyereg bőr toldására vettem egy fekete bőrt	1	36
Vettem hozzá egy rőf veres posztót	—	12
A posztó szélre két rőf nemzeti sinört	—	25 1/5
Montli zsáknak vettem egy rőf veres posztót	—	48
Montli zsák bellésnek vettem két rőf vásznat	—	30
János fiamnak vettem egy fehér szűrt	6	—
Béllésnek az elejére egy fertály fain veres posztót	—	18

¹Bocskai István Múzeum Adattára (Hajdúszoboszló) 85—77. (a továbbiakban BIMA)

²Geönczy József: A szoboszlói első hajdú-lakosok. Kézirat BIMA 1134-81.

³Dávid Zoltán: Hajdúszoboszló npesedéstörténete. Hajdúszoboszló monográfiája (Szerk. Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1974. 222. old.)

⁴Herpaly Gábor: Nemes családok Hajdú vármegyében (Debrecen, 1926. 165—166. old.)

⁵Papp Imre: Hajdúszoboszló politikai viszonyai a polgári átalakulás korában (1848—1872). Hajdúszoboszló monográfiája, 1974. 302. old.

Béllésnek alá két rőf veres flanert	1	52
A szűr összekapcsolhatására szűrszíjat csináltattam		
Kozma Ferencsel		24
A szűrt elébb hogy ki ne bomoljon megvarrattam . . .		
Oláh Mihály volt katona szabóval	3	—
János fiannak egy lajbit vettem	3	—
János fiannak egy kalapot sinórral	2	—
János fiannak egy kis bádóg tükör	—	44/5
János fiannak egy újjas télilajbi	3	12
János fiannak egy kesztyű kötött	—	262/5
János fiannak egy kis zsebbeli fűsű	—	13/5
János fiannak két zsebbeli keszkenőt vett az édesanyja	—	24
János fiannak vakaró . . . kefe	—	322/5
János fiannak a szűr béllésére posztót vettem négy rőföt	3	12
János fiannak a nyereg bunda kitódásához új posztót Tűri Urral hoztattam 1 1/2 rőföt	2	42"

Az október 22-i bejegyzés: „András fiam hozzám be jöven hogy már Ő is nem marad el János testvérjétől s több most közelebb azaz október 24-én indulandó lovas nemzetőr barátjaitól — kik a Miniszterialis rendelet értelmében magokat fél évre ajánlották fel a haza védelmére — hanem Ő is el kíván lóval menni — amennyibe még eddig mindig úgy állott —, hogy ő mint gyalog úgy kíván menni — most már ezen szándékáról le tesz — csak hogy ötet is ha lehetne bocsássak el olly módon mint János testvérjét —, amennyire illy rövid idő alatt lehetne András fiamat is. Szinte úgy mint János már ezelőtt is több izbe szállítván föl arra — hogy bár Ő mindig úgy állott és mint gyalog önkéntes nemzetőr —, de azért mindenkinek szabad tetszése lévén s akarattján állván az hogy ha lóval mint lovas akar menni — meg engedődik sőt a tehetősebbeknek illik is — Ő is szinte az én reám való tekintetből s az én és az Ő birtokjaikat egybe számítva — magam sem látván igazságosnak —, hogy az én fiam gyalog vagy legalább oly helyet szolgáljanak, hol kevesebbe kerülne elő állások, de különösen is ha birtokom mennyiségét el mellőzöm is őseimtől öröklött természeti hajlandóságom szinte kényszerítvén arra, hogy a midőn a haza veszélyben forog én abba nem kevesebb hanem nagyobb részben — hanem éppen a legnagyobbba is de az elsőbkek előtt vegyek részt András fiannak is szinte meg ígérém hogy a mennyire illy rövid idő alatt tehetem igyekszem mindennel ötöt szinte ellátni mint János testvérjét — ennél fogva az ő részére is ezen alább írt vásárlásokat tettem.” (Az előbbihez lényegében hasonló felsorolás következik. A Debrecenben vásárolt 6 éves fekete ló ára 80 ezüst forint volt.)

A mindkét fiát nemzetőrnek küldő Kiss János idézett szavaiból kitűnik, hogy politikai és erkölcsi szempontból egyaránt hivatása magaslatán állt, és vállalta a birtokával járó anyagi áldozatokat is. Egy nemzetőr kiállításai költsége — mint láttuk — kb. 110—170 forint volt, s ez akkor jelentős teher lehetett.⁶ Összehasonlításként a naplóból vett néhány korabeli ár:

egy köből tengeri	6 v. forint
egy köből búza	7 v. forint 20 kr.
egy pár zszima	6 v. forint
egy bunda (hozott juhbőrből)	5 v. forint
egy ökör	92 v. forint
egy mázsa gyapjú	42 p. forint
egy mázsa só	16 p. forint 42 kr.

Egyéb tényezők mellett minden bizonnyal a tetemes költségek is akadályozták a nemzetőrség toborzását, bár a lovas szolgálatot a városban méltóbbnak találták a hajdú erényekhez. Szembetűnő a vásárolt és készített felszerelési eszközök és használati tárgyak viszonylag nagy száma, mely az alapos felkészítésre vall. Jellemzőnek tekinthetjük a lovak debreceni megvásárlását. Debrecen kereskedelmének, nagy országos vásáraitnak vonzása a napló egyéb feljegyzéséből is kitűnik. A kisebb felszerelési tárgyak elkészítésénél itteni mestereket is találunk, hiszen a reformkorban éppen a közös céh megjelenése jelzi a helyi ipar némi erősödését. Erre utal egyik helytörténészünk azon megállapítása is, miszerint 1848-ban a „ . . . a honvédelmi választmány elnöke a nemzetőrség részére helybeli mesterembereknél foksokat, szuronyokat rendelt meg, illetőleg készítetett.”⁷

Dr. Juhász Imre

⁶Egy-egy nemzetőr felszerelése, így kiállításának költsége, szinte egyedi eset, s nyilván vidékenként is nagyon változott. Így a hajdúszoboszlói Kiss János költségeit is sajátos esetnek kell tekintenünk, melyből nem lehet általánosítani (Szerk.).

⁷Geonczy József: Közviszonyok Hajdúszoboszlón 1848-ban, Kézirat, BIMA 1873-85.

Zempléni gyászjelentések

A gyászt népünk mindennapjaihoz tartozó eseménynek tekintette, melyhez bizonyos magatartási formák párosultak.

A gazdag néprajzi irodalomból tudjuk a siratás, a virrasztás, a kopsorsóba tétel, a temetés szokásait. A halál szomorú tényét, a temetés idejét a távolabb élő rokonoknak, ismerősöknek szóbeli híradással, levélben, gyászjelentésben tudatták a közvetlen hozzátartozók. Ezt az írásos közlést néprajzi irodalmunk újabb szokásnak mondja, de a most bemutatandó néhány adat elég bizonyítéka lehet, hogy már a XVII—XVIII. században is gyakran előfordult, tehát nem egészen újkeletű.

A gyászjelentések tartalma, formája az évszázadok során sokat változott. E változások jól megfigyelhetők a levéltárunkban megőrzött régi gyászírádások, temetésre meghívó levelek szövegében, melyekben a gyászolók a meghaltak érdemeit felemlítve a „maradékot” tudatják a szomorú eseményről. A szövegek bizonyoságot tesznek arról, hogy milyen tapintatos, alázatos, megtört, a nagy veszteséget érzékeltető, de kérkedő, fitogtató, az érdemeket túlbecsülő is lehet e hang, mely nem mindig a meghaltakról, hanem az élőknek az élőkéről szól. A mondandó formai keretekben, stílusgyakorlatokkal jelentkezik, igazodva a család rangjához, a meghalt személyéhez.

A korai időben az írástudók, főúri családok jogi megbízottjai a család igényét, véleményét fogalmazták és írták meg a gyászjelentésekben. A XIX. század elejétől a nyomdakéban már kész formák is voltak, felekezeti hovatartozások szerint más-más jellel kereszttek, kopjafák, babérkoszorúk stb., és a szöveget mindig gyászkeretbe foglalták. Ezek az ajánlott és a fordulatokban előkészített szövegek igazodtak az életkorhoz, a meghalt érdemeihez. Hasonlóan a mai gyászírádásokhoz más szövegű volt a gyermekek, nők, férfiak, katonák, közéleti érdemeket szerzették gyászjelentései.

Legmegrőbbak az egyszerű kézírásos meghívók — noha az alsóbb néprétegek gyászának híradásáról nem maradtak adatok —, amelyekből a félelem, a magukra maradtak gyámoltalansága, a gyermeki, házastársi, emberbaráti hűség tisztessége, veszteségérzete szól.

A közéleti emberek néhány szép gyászjelentését közöljük, melyeket Zemplén vármegye vezetőihez küldtek. Zabolai Mikes Mihály temetésére szóló meghívó 1663-ból:

„Árva állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint jó akaró Uramnak. Isten sok javaival szerencsésse Kedgyelmedet.

Mivel Isten Ő Szent Felségének elvégzett akarattya s Decretoma hogy minden ez világra született embernek egyszer meg kellessen hálnia, mely Sententia és Decretom alá lévén vettette az én Szerelmes Édes Uram is Néhai Nemzetes Zabolai Mikes Mihály Uram ki minek utánna életiben Méltóságos Fejedelem mellett szolgált volna dícséretesen Munkács várában Kegyelmes Asszonyunk s Urunk Eő Nagyságok Kegyelmeiségekből Continualván lakását egy ideig való súlyos betegségének utána die 15 Novembris Anno 1662 éjjeli 12 és egy óra között Isten ez árnyék világából kiszólitotta, nekem meg maradtott előzvegynek holtig való gyászomra és keserűségemre. Mely megnevezett Édes Uramnak meg hídgedett teteme mivel már egyebet nem kíván, hanem hogy az ő Annyának az Földnek az honnan vetetett volt meg adassák ennek tisztességesen és kerestény mód szerint való eltakarítását Atyámfiai s jóakaróin egyenlő tetszésekből rendeltem ez jövendő Februáriusnak 1. napjára Anno 1663. az Ungvári Várhely Sz. András Templomban megh lenni. Minek okáért Kedgyelmedet jóakaró Uramat becsülettel kérem Asszonyommal Ő Kegyelmével az megh irt napra és helyben Ungváron 8 órakor reggel jelen lenni és maga jelenlétével szegény Édes Uram meghídgedett tetemének eltakarításának napját Condecorálni ne neheztelje, mely Kedgyelmed ebbeli keresztényi fáradságát engedje Isten örvendetesebb dologban szolgálhassam meg. Választ várván Kedgyelmedtől éltesse Isten jó egészségben Kedgyelmedet.

Ex Arce Munkács die 16. Január. Anno 1663.

Kegyelmednek becsülettel szolgál Néhai Nemzetes Mikes Mihály Uram meghagyott Eözvegy Árva Paczolai Borbála.”

A következő két gyászjelentés férj és feleség halálát tudatja. Szirmay András Zemplén vármegyének többszöri országgyűlési követe, temetése 1724-ben volt, a feleségé pedig 1733-ban:

„Árva állapotombeli alázatos szolgálatomnak ajánlása után, hogy az Úr Isten Nagyságotok Kegyelmeteket ez Új esztendőnek beállásával minden ügyes-bajos dolgaiban és Koronás Király Urunk Eő Felsége szolgálatjában boldogitván minden szomorú változásoktól oltalmazza szivesen kívánom.

Első Atyáinknak engedtelenségéért Istennek böles Decretuma mely szomorú sorsa juttatta légyen minden maradékát, az minennapi példa bizonyította, hogy minden ember földből alkotottván, minekutána a vízi buborék, kevés ideig elmúlásával éljen, élete az szerint elfolyog. Így lévén sorsa az Édes Uramnak is, Néhai Tekintetes Nemzetes Szirmay András Uramnak, Nagyságotok, Kegyelmetek holtig való hű szolgálójának, ki is életének hatvannyolcad fél esztendeig vélem való lakásának harminc negyedikét töltötte volna, sok buzgóságos Istenes fohászokdái és Idvezítő Jézusa szüntelen való segítségül való hívási között Teremtő Ura Istenének lelket, az kitül vette vala, ez elmúlt 1723. Esztendőbeli Karátson Havának 9-dik napján reggeli 5 óra tájban boldogul megadta. Nekem és meghagyatott Gyermekeimkel eleljezhetetlen gyászunkra, kinek meghídgedett tetemi, tölem egyebet nem kívánom a tisztességes eltakarításánál. Arra való nézve jó Urammal köz megegyezéssel végeztem ezen folyó esztendőbeli böjtöl havának 6. napján a pászicsi templomban elei szokott temető helyében véghet vitnem, hogy azért azon Édes Uram meghídgedett tetemi annál tisztességesebben eltakaríttassanak, Nagyságotok, Kegyelmeteket alázatosan invitálok s kérem is megemlékezvén maga haladóságáról, méltóztassék maga igaz alázatos szolgálója s Kedves Uram utolsó tisztességét megtisztelni, mely Nagyságotok, Kegyelmeteknek gratiáját Kedves Gyermekeimkel alázatosan meg szolgáljni igyekezem. Kívánom az Úr Isten megoltalmazván minden véletlen szomorú változásoktól Nagyságotok, Kegyelmeteket contestalandó gratiáját jutalmaztassa meg, maradván Nagyságotok, Kegyelmeteknek alázatos szolgálója Árva Királyfalvi Röth Julianna. Nagy Mihály 2 January Anno 1724.”

A feleségnek 1733. évi gyászjelentése a fentiek hasonlóságára készült:

„Bizodalmas jóakaró Uramnak Kegyelmednek ajánlom igaz kötelességgel való szolgálatomat. A hatalmas Istennek megváltozhatatlan szoros Sententiaja azt hozta magával az bűnért és annyira hatott az egész emberi nemzetre, hogy valaki az világra születik,

annak egyszer az halált is meg kellyen kóstolnia. Az bűnnek zsoldja lévén az halál. Mely Istennek Szent Decretumát el nem kerülhetvén, az mi Kedves Édes Szülő Asszonyunk Anyánk is Tekintetes Nemzetes Királyfalvi Róth Juliánna Asszony, Néhai Tekintetes Nemzetes Szirmay András Édes Atyánk Urunk Eözvedgye is, ki is midőn Eözvedgyiségének 10. életének pedig 63. és már utóbbi két esztendő többnyire ágyban töltötte volna, akkori két heti súlyosabb betegeskedése után, sok Istenes fohászzkodásaival lelkté Teremtő Istenének az kitűl vette vala szép tsendesen megadta, nekünk elmaradott gyermekeink elfelejtethetlen keserűséget hagyván. Kinek is már meg hidegedett tetemei tőlünk egyebet nem kívánván, az tisztességes eltakarításnál, annak végbe vitelét megegyező akaratból rendeltünk e jövő Bőjtmás Havának 8-dik napjára Pazdicsi Pusztás Házamnál, úgy hogy ottan az halotti szokott Solennitás véghez menvén, elénk szokott temető helyében, az Pazdicsi Templomban említett Édes Asszonyunk Anyánk teste békísértessék, mely hogy annyival is tisztességesebben véghez mehessen nagy becsülettel kérem Kegyelmedet az megirt helyre 9 óra tájban magát az Asszonnyal Eő Kegyelmevel együtt megalázni ne terheltesse. Mely keresztényi indulattya s maga megalázását engedgye Isten Kedves Atyámfiaival Eő Kegyelmeikkel együtt örvendetesebb állapotokban szolgálhassuk meg.

Maradván Kegyelmednek Nagymihály. 23. Febr. 1733.

Alázatos szolgálja Szirmay Menyhért."

A híres történelmi személyiség Károlyi Sándor, (aki hegyaljai szőlőbirtokos is volt és jó kapcsolatai voltak Zemplén megyével) halálhíret, temetését így tudatta fia:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Minek utána az őszi és téli változások alá vetetett időeknek alkalmatossága és az pestisnek nevezetesebb gyülekeztétét tiltó maradványai megszüntek, Istenben elnyugodott Szerelmes Édes Uram Atyám Néhai Méltóságos Nagy Károlyi Gróf Károlyi Sándor Uram Eő Nagysága itt való régi szokás szerint leendő eltakarítására s Károlyi szomorú házamnál letétetett hideg tetemeinek a Szent Ferenc szerzetbeli Tisztelt Atyák gondviselése alatt lévő templomban, mint életében választott temetőhelyébe leendő által kísérésére Méltóságos Püspök Fő Pásztorom Kegyes Uram Atyám Eő Excellenciaja egyező tetszéséből s rendeléséből közelebb esendő Szent Iván havának 22-dik napját intéztem. Mely napra és helyre a Tekintetes egyenemely Gremiumokból érkezendő Úri Tagoknak magok megalázásával említett néhai Méltóságos Uram Atyám Eő Excellenciaja végső becsületit szaporítani méltóztatnak, venni fogom nagy hálaadással az Tekintetes Nemes Vármegyének érdemlett tiszteletére és szolgálatjára. Aki egyeb aránt valamint mindenkor voltam úgy vagyok hazafüti szeretetiben és tapasztalt jó indulatjában ajánlom, maradok igaz köteles szolgálja a Tekintetes Nemes Vármegyének és szives jóakarója Károlyi Ferenc. Nagykároly 13. May. 1744."

A híres történelmi személyiség, Mikszáth regényéből közismert hős Buttler János halálát a következőként tudatták örökösei a vármegyével, hiszen a buttléri alapítványok a zemplénieket is segítették.

„Tekintetes Nemes Vármegye!

Néhai méltóságos Bárdányi gróf Buttler János, cs. kir. aranykulcos, a törvény által is elismért, s örökített, különösen pedig a Tekintetes Vármegye Karaira és Rendekre kihatással volt jölvető életének hetvenharmadik évében, a mai nap hajnalán, a Helvétziai hitvallást követők halotti ájtatosságokbani buzgó részvételé után korelyengülésből következett jobbéltreai ászzenderültét mélyen megilletődött szívvel, s telyes tisztelettel szomorúan jelentjük. Akik is a megboldogultat szives emlékökbe, magukat pedig nagy becsú kegyeikbe ajánlva, telyes tisztelettel vagyunk Dobóruszknán, tavaszutó 3-kán 1845.

A tekintetes Nemes Vármegyének alázatos és tisztelettel szolgálja és szolgálója Gróf Buttler Sándor és neje született Báró Barkóczy Éva néhai gróf Buttler János örökösei."

Ma Zemplén megye levéltárában a közgyűlési iratok között több szózat, a gyászjelentés-gyűjteményben pedig több ezer gyászhiradást őrzünk, közöttük híres irodalmárok, történészek, közéleti emberek is vannak. A gyászjelentések szép bizonyítékai a végtisztesség megadásának, a végső búcsúnak és értékes történelmi források is egyben.

Dr. Hőgye István

Felhasznált források: Zemplén megye levéltára Sátoraljaiújhely Közgyűlési iratok 1558—1848. — A Szirmay család iratai. — A Buttler család levéltára.

A népi gyógyászat emlékei a Balaton környékén

Az itt következő népi gyógymódokat szülőfalumban, a Somogy megyei Kapolyban, valamint Tihanyban hallottam.

Kemencébe bújtatás. Mint afféle gyerek én is nagyon szerettem télen szánkázni, de mivel csak egy pár cipőm volt, azt nem engedte édesanyom felhúzni szánkázáskor, ezért a gyapjúfonalból kötött tutyikban mentem el szánkázni. A tutyim átázott, de én nem törődtem vele. Amíg a nagy dombra felhúztam a szánkát, jól kiizzadtam. Az egy kilométernyi hegyről lesikló szánkón, az átázott tutyiban és izzadt ruhámban annyira átfáztam, hogy megbetegedtem.

Hívtak hozzám orvost, azt mondta: *szegedésem* van. Írt valami folyadékot, de bizony nem használt. Többször pedig nem vehették meg az orvosságot, mert nem volt rá pénz. Állandóan rázott a hideg, hasztalan rakták rám a meleg búzakorpás borogatást, nem szűnt a szegedésem. Éppen kenyérsütés volt nálunk, mikor átjött a szomszédasszonyunk érdeklődni felőlem és azt mondta édesanyámnak:

— Te Örzse, fogadj nekem szót, ha kiszeded a kenyeret a kemencéből, bújtasd be a Lidikét. Ha hülése van, akkor meggyógyul tőle.

Szót fogadott édesanyám, ahogy kiszedte a forró kenyereket a kemencéből az egyik vetett ágyba rakta őket, engem pedig a lábaimmal befelé a forró kemencébe terített vizes csollányzsákra fektettek. Csak a két kezem és a fejem volt kint a kemence tüzselén. A nyakam körül rongyokkal tömték teli a kemence száját, nehogy a meleg kimenjen. A vizes csollányzsák gőze nagyon égette a hasamat és a mellemet, könnyörögtem, hogy engedjenek ki. Azt mondta az Eszter néni:

— Majd ha az ujjaidon is folyik az izzadság, akkor majd kijöhetsz.

Úgy éreztem, hogy elégek, szakadt rólam a víz, sikongattam kínomban, de hasztalan. Már édesanyám is kétségbeesett, kiment az udvarba, hogy ne lássa a kínomat. A tüzselén állt a verejték az állam alatt, s elvesztettem az eszmeletem. Még hallottam, mikor azt mondta az Eszter néni:

— Örzse gyere be, már kezd az uja is izzadni!

Hogy ezután mi történt velem, azt csak édesanyám elmondásából tudom. Mikor az ujjaimról is folyt a víz, kiszedték a kenyereket az ágyból, engem pedig zsákosztól kihúztak a kemencéből és a forró ágyba fektettek a kenyerek helyére. Mikor észretértem, az ágyam is csurom víz volt, de a szűrő szegedés is kiállt belőlem.

Tályogvágás. Az 1900-ban született Mari nővérem két éves volt, mikor egy hatalmas tályog nőtt a nyakán a jobb füle alatt. Már akkora volt, mint egy literes köcsög, hasztalan rakták rá a tejfőlös kovászos borogatást, tejfőlös lúdpihét, semmitől se fakadt ki. Két hétig éjjel-nappal ordított szegény kislány. Már alig hörgött, attól félték a szülei, hogy belül fakad ki és megfullad a sok gennytel. Akkor azt mondta apám édesanyámnak:

— En már nem nézem tovább a kínjait, főlvágom, rosszabb nem lehet neki.

Fogta a borotváját és a tályog első részén körösztöt vágott. Kiömlött belőle a rengeteg genny. A kislány mindjárt jobban lett és azon nyomban elaludt. Már két hete nem aludt, s most ahogy megkönnyebbült, három éjjel három nap aludt egyfolytában, de olyan mélyen, hogy még a légzését sem lehetett észrevenni. Sírt szegény anyám, azt hitte meghalt a kislány. Korholta apámat, hogy megölte a kislányt.

Harmadnap elküldte a halottkémért és a paphoz, hogy harangozzák ki. Elkezdte a mosdatását, ahogy elfordította, hogy a hátát is lemossa, elkezdett a kislány sírni. Örömeben az ágyterítőbe csavarta és ölébe kapva szaladt apám után és torka szakadtából kiabálta: Gyere vissza! él a kislány! . . . Még a mai napig is meglátszik a vágás helye a nővérem nyakán.

Nyilankodás. Nyolc-kilenc éves lehettem, amikor apámnak olyan szörnyű nyilankodás jött a derekába, hogy se ülni, se feküdni nem tudott. Borogattuk meleg sóval, forrázott szénapolyvával, de semmi sem használt neki. Véletlenül odajött a harmadik szomszédunkban lakó Juhász József bácsi, aki előtte való évben jött haza Amerikából. Láta, hogy milyen félszódérosan ül apám a széken, megkérdezte:

— Hát teveled mi van? Csak nem nyilankodós van?

— De bizony az — felelt apám —, hasztalan tipratom, vagy bármit rakunk rá, semmi se használ. (Velem szokta megtipratni, de az se használt.)

— Meggyógyítlak én egy negyed órán belül, — mondta a Juhász bácsi, — ennél öcsőbb orvosság a világon sincs! Feküdj le ide a szoba földjére — mondta.

— Bolonddád akarsz tenni? — kérdezte apám sértődötten.

— Pökj szemközt, ha negyed órán belül ki nem veszem a fájást a derekadból.

Nagy nehezen lehasalt apám a szobafődre, a József bácsi pedig rátérdelt a két segge partjára a 90 kilós súlyával. Az ingét főlhúzta, a nadrágját lejjebb tolt a derekáról és elkezdte a derekától a hátaközepéig a bőrit csipkedni, de úgy, hogy azt két kézzel elhúzkodta a hústól. Úgy ordított apám, mint az oroszlan, de az nem hagyta félben, szinte rogyogott, ahogy cibálta a bőrit. Mikor leszállt róla, azt mondta:

— Most már hanyatt fordulhatsz és felkelhetsz.

Apám félve mozdult meg, attól félt, hogy megint belenyilall a fájás. Mikor hanyatt fordult és fölült, azt mondta:

— Azt a szencségedet, te aztán elbántál velem! . . .

Kínnyában bepisílt apám, de valóban kiállt a nyilankodása.

Fülfájás. A kapolyi vasútállomás mellett volt a nővéremnek egy kis kocsmája, a kislánya pedig nagyon sokat szenvedett a fülfájással. Az orvos kamillás gőzölést rendelt rá, de bizony nem használt. Mindent megpróbáltunk, amit csak hallottunk, hogy megszűnjön a fájdalom. Kőrözsa levelének a levét csöpögtettük a fülébe, és étolajat evőkanálba a lámpa cylinder tetején melegítve öntöttük a fülébe, de az sem használt.

1928-ban egy cigányasszony jött a kocsmába és meghallotta a kislány sírását, megkérdezte:

— Mi baja a kislánynak?

— Nagyon fáj a füle — mondta a nővérem.

— Meggyógyítom én percek alatt, csak adjon egy darab vásznat és egy fagygyertyát — mondta a cigányasszony. Nővérem gyorsan levágta egy szakajtóruha sarkát és a cigányasszonynak adta a fagygyertyát. Az meggyújtotta a gyertyát s a vászonra csöpögtette, majd az egészre elkente . . . Ekkor töcsért csinált belüle, s az alsó csücskét lenyírta és a kislány fülébe dugta a töcsér végét. A felső csücskét meggyújtotta. Vizesruhát tett a füle körül, nehogy a haja leégjen. A nővérem ölében fekiúdt a kislány, ketten fogtuk le, mert félt az égő töcsértől. Talán fele égett le a fagygyús töcsérnek, mikor elhagyta a sírását a kislány és azt mondta:

— Édesanyám, nem fáj már a fülem . . .

De addig nem vette ki a cigányasszony, amíg jól leégett a tőcsér. Többé soha nem fájt a kislány füle. Nővérem egy tábla szalonnát adott érte a cigányasszonynak. Ezt én is alkalmaztam a saját gyermekeimen és mindig használt.

Fogazás elleni gyógymód. Régen a kolompár cigányasszonyok járták a falukat, ezek jóslással foglalkoztak, gyökereket, porokat hordtak maguknál és a hiszékeny asszonyokat becsapták. Elhitették velük, ha a gyökereket és porokat, kis fehér ruhába varrva a nyakukba akasztva hordják három hétig, attól elmúlik a nyakás. A beteg ruháit elkérték, hogy elégetik a körösztüton, így szereztek ruhát maguknak.

A következő érdekes dolog Kapolyon történt Petrik Lászlónéval. Odament hozzá egy cigányasszony és azt mondta neki, hogy megtanítja rá, hogyan nem lesz gyereke. Egy füstölt sunkáért. Rajt kapott szegény asszony.

— Hozzon be egy sámedlit és azt a sunkát, amit annyi ákár.

Kiment az asszony a kamurába a sunkáért és a sámedlit is bevitte. A sámedlit a szoba közepire tette a cigányasszony és kért egy szakajtóruhát, amire a sámedli elé tette a sunkát. Ráültette a sámedlira az asszonyt és az ágyterítővel letakarta, majd a feje fölött hadonászva cigányul mondogatott valamit. Közben megkérdezte:

— De nem-e sajnája ásszonyság a sunkát? Mert akkor nem tudok mágnan segínyi!

— Dehogy sajnálom — felelt Petrikné — csak segítsem rajtam!

Ekkor megint elkezdte cigányul gagyogni. Utoljára háromszor körösztüton húzott a hátán és azt mondta: Készen vagyunk ásszonyság. Ezzel fölvette a sámli elől a sunkát és szakajtóruhástul a zsákjába tette és elment.

A következő nap elment Petriknéhez a Pikli Ilka néni és elkezdte mesélni:

— Képzelse Petrikné, tennap hogyan be akart csapni egy cigányasszony. Odagyűt, hogy megtanítja, hogyan nem lesz több gyerekek, ha adok neki egy sunkát. Gondútam, megpróbálom, hátha segít. Amikor a szoba közepin letakart az ágyterítővel, elkezdett cigányul beszélni. Persze nem tudta, hogy én erdélyi voltam és tudok románul. Tugya mit mondogatott? Ezt: „Ne tarcsd föl a valagad, nem csinál föl az urad!”... Én pedig fölugrottam a sámedliről és kisöprűztem a bestiat!

Szegény Petrikné akkor sopánkodott a sunkáért. A nyolc gyermektől a cigányasszonynak att a sunkát. Lett is utána még négy gyereke. Hogy azért lett-e mivel sajnálta a sunkát, vagy másért? Ezt a Petrikné tudja legjobban. Nekem édesanyám nem mesélte.

Tüdőgyulladás gyógyítása. 1942 júniusában a hétéves nevelt fiam nagybeteg lett, orvost hívtunk és a Heverdle doktor úr megállapította a tüdőgyulladását. Keresztkötést rendelt és Ultraseppet lázcsillapítóknak. Írt valami folyadékot is, de minden kijött belőle, így nem is használt.

Mikor harmadszor volt nálunk, azt mondta, hogy elkészülhetünk a legrosszabbra, mert itt semmi sem segít. Már a szíve is alig vert. Nagyon elkeseredtünk, én dupla felelősséget éreztem, mivel nevelt fiam volt. Feltem a falu szájától. Mert a mostohákról nagyon rossz beszéd járja mindenfelé. Én nem éreztem magam mostohának, mindent elköttem, hogy életben maradjon a fiunk. Eszembe jutott, hogy édesanyám mondta: láz ellen jó a borecetes reszelt torma. Gyorsan reszeltem tormát, s borecettel leöntöttem, két ruhába tettem és a két talpára kötöttem. A fejére és a két kézcsuklójára gyenge borecetes vizesruhát raktam minden negyedóránban éjjel-nappal.

Másnap reggelre szűnt a láza, 40-ről lement 38-ra. A légzése is egyenletesebb lett. Én csak raktam rá a borogatást és harmadnapra rá, mikor jött a körzeti orvos, azt kérdezte a szülésznőtől, aki segédkezett mellette:

— Ugye meghalt a kis Pintér fiú? ...

— Még nem — felelte a Bodóné.

Rögtön jött hozzánk, kíváncsi volt, hogy mi van? Éppen etettem az ágyában a kis Palit, mikor bejött az orvos. Meglepődve kérdezte: — Mondja Pintérné, mi történt? Hiszen már a szíve sem igen vert, mikor itt voltam.

Elmondtam neki őszintén mindent, ő csak hallgatott és azt mondta: — Hát maga csodát művelt, Pintérné! Bizony, régebben sokszor többet ért a házi gyógyszer, mint a patikaszer.

Megmentettem a nevelt fiam életét, és azon év október végén az én hároméves kislányom meghalt tüdőgyulladásban a veszprémi kórházban. Azt hittem belezavarodok, annyira bántott, hogy a saját gyermekeimet nem menthettem meg. Azért engedtem a kórházba vinni, mert a férjem katona volt és a jószágokkal voltam lekötve.

Egy év után, 1943-ban született egy másik kislányom, de egész terhességem alatt borzasztóan aggódtam, mégpedig azért, mert a fűredi Papp Gergely sógoromat akkor hozták haza csonka kezekkel és amputált lábbal a hadikórházból. Hivatott, hogy szeretne látni. Elmentem meglátogatni, de nem akartam a csonka testrészt megnézni. Odajött a komájuk és éppen akkor pillantottam oda, amikor a csonka lábszárát mutatta a komájának. Attól a percőtől mindig azt álmodtam, hogy csonka lábú gyermekem született. Mikor megszületett a kislányom, még azt megkérdeztem, hogy nem-e hibás? Utána elvesztettem az eszmeletem. A hügom volt mellettem, ő sem mondta meg, hogy hibásak a kislányom lábai. Másnap, amíg a hügom elment a boltba, elém vettem a pólyát és kibontottam, hogy tisztába tegyem a kicsit. Ahogy széthajtottam a pelenkát, két lábfej nélküli bunkó volt a pelenkában. Elsíkkoltattam magam, szinte magamon kívül kiabáltam, hogy:

— Elvette tőlem isten a gyönyörű gyermekem és egy nyomorékot adott helyette! ...

Rémülten szaladt be férjem az istállóból és vigasztalt. Elkezdtem a kis csonkot nézni és akkor láttam, hogy megvan a lábfej, csak föl volt hajolva a lábszárhoz. Tapogattam a kis bokáit és elhúztam a lábfejet a lábszártól, de ahogy elengedtem, szinte csattanva vágódott vissza. Az Isten olyan ész sugallt belém, hogy elgondoltam, megpróbálom elfászlizni, hogy ne tudjon visszavágódni a lábszárhoz. Összehajtogattam két pelenkát és a lábfej fölé tettem, utána elfászliztam. Közben a hügom is hazaért a boltból és elküldtem a szülésznőért. Jött a szülésznő és nagy áhitatosan mondta:

— Na, édes asszonyom, észrevette?
 — Mért nem mondta ezt meg magának? — kérdeztem felháborodva.
 — Nem akartam elszomorítani — felelte. — Majd egy-két éves korában meg lehet operáltatni. Közben elkészült a fűrésztészhez, mert reggel szülésen volt. Mikor kibontotta a pólját és meglátta a befászlított lábakat, meglepődve kérdezte:
 — Asszonyom, ki csinálta ezt?
 — Ki csinálta volna? Én csináltam!
 — Ki okosította fel erre? — kérdezte.
 — Senki, magamtól csináltam. Elég baj, hogy ez magának nem jutott eszébe — mondtam.
 Azt mondta, még ő sem látott ilyent. Háromheti fászlítás után gyönyörűen kezdett a hús telleni a lábfejeken és teljesen rendben lett a lába. Egyéves korában már szaladt az én kislányom.
 Hát azt hiszem, így születtek a régi népi gyógyítások is, mindig voltak jól gondolkodó emberek, akik sok gyógymódot kitaláltak.

Pintér Pálné

A szigetvári öregharang

1916. október 16-án a reggeli mise után egy teljes óra hosszat zúgtak Szigetvár harangjai. Mindenki tudta, hogy búcsúznak a harangok, mert felsőbb rendeltetést fognak belőlük önteni az első világháború folytatásához. Másnap műszaki katonák érkeztek a városba, és hozzáálltak a harangok levételéhez. A plébániatemplom, a ferences templom, a ráctemplom és a turbéki tomplom tornyából összesen tíz harangot szereltek le, de levették a kanizsai temető és a kórházkápolna kisméretű harangjait is.

Október 18-án indulásra készen sorakoztak a lakosság által felvirágozott harangok a Zrinyi téren. A hivatalos mérlegelés is megtörtént: összsúlyuk 1289 kg volt. A harangok búcsúztatására összesereglett az egész város. Kivonultak az iskolák tanulói, a különféle egyesületek, a polgári és egyházi hatóságok vezetői és tisztviselői, ott volt a város anpraja-nagyja. A szigetváriak megható ünnepséget rendeztek távozó harangjaik tiszteletére. A város lakossága, képviselőtestülete és előljárósa nevében Farkas Gyula, elemi népiskolai igazgató búcsúztatta a harangokat: „Hiába tagadnók — mondotta —, fájdalom marcangolja a mi lelkünket most, midőn megszokott harangjaink elszállításra készen itt vannak előttünk. És fájdalmunk titkolni nem tudjuk. Nézzenek csak egymás arcába tisztelt Hallgatóim! Ugye leolvasható, mert kiült oda a fájdalom, és mindnyájunk szempilláin ott rezeg a fájdalom könnye. Nem szégyelljük e könnyeket, mert tiszteletre méltók azok, amint tiszteletre méltók az emlékek is, melyek bennünket ezen harangokhoz fűznek. Míg helyükön voltak, míg megvolt a szívük, hányszor hívtak bennünket lágyan zengő hangjukkal a templomba! Hányszor adták hírül, hogy veszedelem fenyeget bennünket vagyonunkban, életünkben! Hányszor kísértük búsan rezgő hangjuk alatt utolsó útjukra kedveseinket! Ne mondjuk hát, hogy nem fáj elnévelésük, ne mondjuk, hogy nem fáj zengésük elhalása! Fáj, nagyon fáj! . . .”

De a „süket Hatalom és érzéketlen Hivatal” kivezényelt katonái egy mérnök hadnagy irányításával elvégezték a rájuk parancsolt feladatot. Mikor Reines József és Sain András kocsijaira felrakták a harangokat, a jelenlévők annyi virágot szórtak rájuk, hogy ki sem látszottak alóla. A korabeli krónikás szerint a több, mint 3000 emberből álló sokaság díszes menetté fejlődve sirva kísérte kedves harangjait a vasútállomásra.

Egy harang azonban itt maradt. Még az akkori időszak elvakult katonái és polgári vezetői is tisztelték annyira korát, a hozzá fűződő hagyományokat, a hivatalosan is elismert történelmi műemlék voltát, és respektálták a szigetváriak ragaszkodását annyira, hogy nem veték fel az elszállítandó harangok listájára. Ez a harang ma is itt van velünk Szigetváron. Éppen az elmúlt nyáron került vissza eredeti helyére, az Ali pasa dzsámijából kialakított barokk plébániatemplomunk tornyába. Minden szombat este 21 órakor megszólal, és messzezengető hangon hirdeti, ébren tartja az 1566-ban Zrinyi Miklós vezetése alatt hősi halált halt városvédők és várvédők emlékét.

¹A harang képét lásd a címlapon (Szerk.)

Ezt a harangot többször átöntötték.¹ Először 1772-ben, utána 1841-ben és végül 1969-ben. Eredeti súlya 671 kg volt, jelenlegi súlya 630 kg. Az 1841. évi öntés változatlanul meghagyta az 1772-ben kapott díszítéseit és feliratait, 1969-ben is csak annyit változott, hogy a hajdani nyolcgerezes, angyalfejekkel díszített felfüggesztő korona helyett egy egyszerűbbel látták el. A harang palástjának a felső és alsó részén virágokból, levelekből, búzakalászokból és a szőlőfürtökből stilizált szalagdísz húzódik körben. A köztük lévő mezőt szentek domborműves képei és két tojásidomba foglalt kronosztichonos felirat tölti ki. A domborművek a keresztre feszített Megváltót, Szent Imrét, Szent Józsefet és Keresztelő Szent Jánost ábrázolják.

Az első latin nyelvű felirat: „ab hVnnls reLICta DIV sepVLta szIgethI InVenta ReVIXI eX gratIIs IosephI aVstrIae IMPeratorIs et hVngarIae regIs”. Magyar fordításban: *A hunnoktól hátrahagyva, sokáig eltemetve, Szigetben megtalálva újjáéledtem Józsefnek, Ausztria császáranak és Magyarország királyának a kegyeiből. A kiemelt nagybetűk, római számértéküknek megfelelő összegezésben 1772-et adnak, amikor II. József édesanyjának, Mária Teréziának a társuralkodója volt. Lehetséges, hogy Szigetvár 1566. évi ostromának megkezdése előtt ásták el az akkori premontrei templom nagy becsben tartott harangját. Az „ab Hunnis relicta” jelző mindenképpen a harangnak vagy legalábbis anyagának igen régi eredetére utal. Az sincs kizárva, hogy a harang anyagában egy olyan római kori bronzszobor lappang, amelyet a kalandozó hunok hoztak Itáliából Pannoniába, és ebből az antik szoborból öntötték az első premontrei harangot. A megtalálás után a bizonyára sérült harangot II. József újjáöntette, és 1772-ben a szigetvári templomnak ajándékozta.*

A harang palástjának alsó peremén a következő német nyelvű felirat olvasható: „Johann Michael Winder Goss Mich In Fünfkirehen Im Jahre 1772”, azaz: *Winder János Mihály öntött engem Pécsért az 1772. évben. A második tojásidomba foglalt latin nyelvű felirat szövege: „Rupta A. MDCCCXXXIX. Et itidem refusa A. MDCCCXXXI. Administrante Ecclesiam Szigetváriensem Emerico Fratricsevicis.” Magyar fordításban: „Eltörött az 1839. évben, és ismét újjáöntetett az 1841. évben, amikor a szigetvári egyházközséget Fratricsevic Imre vezette.” Egyébként ezt a tényt egy magyar nyelvű felirat is megőrökíti a harang palástjának a felső részén: „Öntetett Weinbert Péternél Pécsért az MDCCCXXXI. évben”.*

Amikor a plébániatemplom falai az 1960-as évek elején megsüllyedtek, a templomot bezárták. A további károsodás megakadályozása végett az alapfalakat betonnal szakaszosan aláinjektálták, a török kupolát, — amelynek belső felületét Dormtesiter István híres freskója ékesíti —, vonó vasszerkezettel megerősítették, a toronyból pedig leszerelték a megrepedt harangot. Csak évek múltán, 1969-ben öntette újjá az egyház a Pest megyei Órbottyán községben Gombos Lajos harangöntő mester műhelyében. Mivel a plébániatemplom zárva volt ekkor még, a harang a ferences templom tornyába került 1970-ben. Innen 1986. augusztus 26-án hozták vissza eredeti helyére, amikor a plébániatemplom helyreállítási munkálatai — a Dorfeister-freskó kivételével! — befejeződtek.

A régi harangokon gyakran olvasható a három fő feladatukat meghatározó mondat: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango* — azaz: Az élőket hívom, a holtakat elsiratom, a villámokat megtöröm. A szigetvári öregharang büszkén vállalja a negyedik feladatot is, mondván: *Arma virumque cano* — Fegyvert s vitézt éneklek! . . .

Molnár Imre

Délszláv (szerb) ingujj, Kelebia (Bács-Kiskun megye) Szentese Sinkó Zsuzsa rajza

TÁRLAT

*Horváth József
önarcképe*

Erdélyi arcok, tájak, műemlékek — Horváth József fényképein

Elcseszett pillanatkép. Édesanya, falusi asszony hajol a kicsi gyermekágy fölé, amelyben pufók arcú apróság mosolygással viszonzozza a simogatást. Számlálhatatlanul sokszor ismétlődő mozdulat, gond és öröm. Festők, írók örök témája, s a modern kor képi krónikásaié, a fotósoké. „Beállítani”, megrendezni nem lehet, mert akkor nem az élet ismétlődő és megismételhetetlen epizódja: csak meglesni lehet, véletlenül, mégsem vaktában, jó fotós szemmel és érzékeny lélekkel.

*A kolozsvári Mátyás-szobor a téli éjszakában.
A Szent Mihály plébániatemplom déli fala
előtt álló szoborcsoportot, Fadrusz János alko-
tását, 1902-ben avatták fel. A lovon ülő ki-
rályt hadvezérei veszik körül: Magyar Balázs,
Kinizsi Pál, Zápolya István és Báthori István
erdélyi vajda.*

*Sajtőkészítő román pásztorlány
a Retyezát aljában*

Óraljaboldogfalva református temploma. A román stílusban épült templomot a XIV. század elején emelték. Figyelemre méltók a torony ikerablakai. Belső falain XIV. századi, bizánci freskók láthatók. Hajdanán a Kendeffy család patronálta a templomot. A Hunyad megyei Óraljaboldogfalván manapság mintegy 60–70 magyar református él, a templomban a szolgálatot a szomszédos Hátszeg lelkésze látja el.

A Kendeffy család restaurált kastélya Óraljaboldogfalván. A Kendeffyek 1463-ban Mátyás királytól kaptak nemességet. Az eredeti alakjában helyreállított kastély ma turisztaszálló.

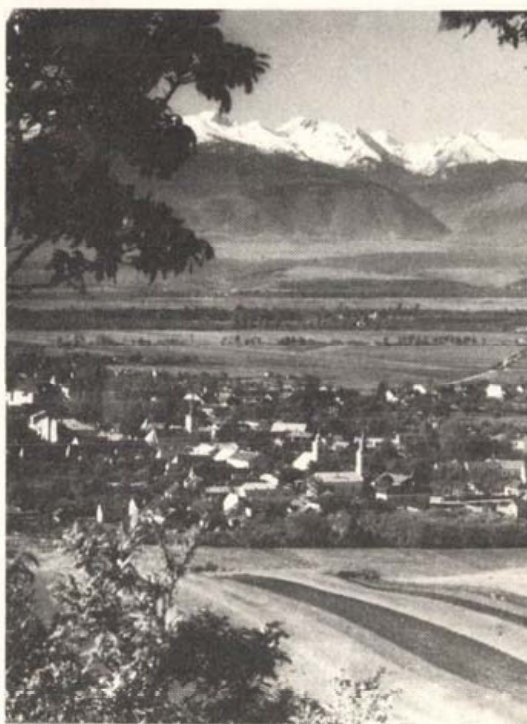

A Zejkány község mellett álló emlékmű. Az „erdélyi Vaskapunál” felállított vasbuzogány arra emlékeztet, hogy Hunyad megyének ezen a helyén, a Bánság felé nyíló völgy szorosban 1442-ben Hunyadi János szétverte az Erdély ellen támadó 80 ezer fős török sereget.

(Horváth József felvételei)

Déva vára. A XIII. század elején épült várat a tatárok felegették, majd IV. Béla újjáépítette. V. László király, 56 faluval együtt, Hunyadi Jánosnak ajándékozta. 1817-ben ismét helyre kellett állítani a várat. 1849-ben a honvédek elfoglalták, de nem sokkal később egy lőszerrobbantás tönkretette. Ebben a városban volt elzárva Dávid Ferenc (1510–1579), az unitárius vallásalapító. A magyar népköltészet Déva vára építéséhez köti a Kőműves Kelemenné balladát.

Hátszeg városának távlati képe. Háttérben a Retyezát, amelyet Petőfi a „hegyek nagyapjának” nevezett. Hátszeg először 1247-ben szerepelt okmányokban. Mátyás király 1463-ban a Kendeffy családnak ajándékozta, „Oppidium nostrum Haczege” jellemzéssel.

Fényképképzésen, sok-sok társa között, ez a felvétel ragadt meg legjobban bennem. Kiváló fotók a falon, a Korunk Galériában, természeti tájak, havasok, erdei tisztások, havasi emberek, élet, mozgás mindegyik, de ez a szinte szerénynek tetsző pillanatsfelvétel nyitott leginkább „ajtot” számomra a fotóművész lelkéhez.

Horváth József, a kolozsvári Történelmi Intézet nyugállományú fotósa, túljár a nyolcvanon. Hosszú életének java részét Hátszegen, ebben a Hunyad megyei városkában töltötte. Ő volt ott az első hivatásos fényképész. A kenyérkereset lehetősége csábította oda, alig huszonnégy évesen. A város hűséges fia lett, hátszegi lányt vett

*Havasai román pásztor
a Déli-Kárpátokban*

feleségül, ott telepedett meg évtizedekre, ott született a leánya, a havasali emberek szokásaihoz igazodott életformájában, gondolkodásában, szórakozásaiban.

Nemcsak a távolságok végtelenjét kereste meg gépével, de idők mélyébe is számtalanszor alászállt. Hátszegré kerülése után néhány esztendővel kezdte meg Constantin Daicoviciu akadémikus Sarmizegetusa feltárását. Akkoriban még kevesebb pénz jutott régészeti kutatásokra, a kutatóval nem jött fotós is, a hátszegi Horváth Józsefet kérte meg a leletek megörökítésére. Ez a fotóművész pótolhatatlan fénykép tanúságokat készített az ásás első időszakáról a hajdani amfiteátrumban ásó környékbeli parasztokról. Ez az ismeretség, munkatársi viszony folytatódott, mikor Daicoviciu professzor a kolozsvári Történeti Intézet igazgatójaként 1962-ben meghívta Horváth Józsefet az intézmény fotósának. Hetvenesztendős koráig dolgozott új helyén, eszébe sem jutott, hogy immár nyugdíjba mehetne, ott lenne az ideje.

A munka szépségei és izgalmi marasztalták.

Készített Horváth József felvételeket új városi látványokról is, gyárakról vagy éppen épülő lakótelepekről, de igazi témái máig — ma is dolgozik, persze csak „szórakozásból” — az emberi arcok és emberi kapcsolatok, az ellesett pillanatok, amelyekben az őszinte élet munkái, és tájak, a Retyezát sziklaoldalai, meg a műemlékek.

— Ez a felvétel Vicén készült — áll meg a gyermekét könnyed simogatással érintő anya képe előtt. — Egy ismerős asszonyt vittem ki autóval. Akkor meg volt még a jó öreg Trabantom, jobban bírtam az autóvezetést. Apanagyfalutól roppant gödrös, kátyus volt az út, már vissza akartam fordulni. A végén csak eljutottunk Vicére. És ott kaptam lencsevégre ezt a jelenetet. Számomra megérte a fáradságot, a rossz utat, a rázkódást, az autó gyöttrését.

Asszonyok, lányok arca, mozdulata, az élet lekerekített és mégis végtelenségbe szövődő pillanatai. Horváth József Hátszeg környékén a fényképezés valóságos kultuszát teremtette meg. Előtte nemcsak fotós nem volt azon a vidéken, de a fényképezés is idegen, riasztó volt a havasi falvak emberei előtt. Néhány esztendő múlva a hétfői hátszegi hetivásárokon, tömegek szorongtak a műtermében, s az egyik faluban, éppen a Retyezát lábánál, Szentpéteren a gyermekek és szülők fényképét kezdték kitenni a házak utcai ablakaiba. Az örök természetjáró Horváth József fedezte fel ezeket a képeket, de nem faggatózott, hogy mi indította el az új szokást. Nehogy elriassa ezzel az embereket a fotóitól, önmagától. Azok az ablakokba került felvételek máig érződő elégtételt adtak neki.

Beke György

Szigetmagyarság *Beszámoló egy svájci tanácskozásról*

A magyarok országa népeket befogadó, nem pedig kibocsátó állama volt Európának. Foglalással szerzett történelmi hazájában az itt talált szláv és avar töredékek mellé a XII. századtól kezdve német, román, ruszin, majd a török világ elmúltával újabb német (sváb), délről pedig délszláv népcsoportokat fogadott magába. Befogadó szerepköre tehát századokon át tartott, a betelepődők sorát a XVIII. század végétől kibontakozó, s a XX. századig elhúzódó magyarányú zsidó bevándorlás zárta le. A magyarság kisebb rajokat magából csupán keletre, előbb Moldvába, majd Bukovinába bocsátott ki, így jöttek létre a moldvai csángók és a bukovinai székelyek szórvány telepei.

A beáramlás utolsó hullámai el sem ültek még, amikor a múlt század 80—90-es éveiben közel kétfélmillió embert elszívó kivándorlás vette kezdetét. A főként Amerikába irányuló kivándorlás még szervesen illeszkedett az általános európai folyamatokba. Ezzel szemben a századunkban többször ismétlődő kiáramlások már sokkal inkább történelmünk sajátos fordulóiból táplálkoztak. A századfordulói kivándorlás és a későbbi kiáramlások hozták létre etnikumunk harmadik nagy csoportját, a nyugati magyarságot. Helyzetük a maradék óhazai és a szomszédos országokban élő kisebbségi magyarságtól alapvető módon különbözik. Sorsuk meghatározó eleme, hogy jórészt önként cseréltek hazát és hogy nem tömbökben, hanem szórványokban élnek.

A nyugati diaszpóra vagy szigetmagyarság helyzetével foglalkozott nyolc napon át, április 25-től május 3-ig az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (EPMSZ) ez évi soros konferenciája, amit a svájci Lugano melletti Magliasoban rendeztek. Az EPMSZ szervezete 1969-ben Svájcban jött létre s 1972 óta egyesületként működik. Székhelye Bern. Kezdetben kapott támogatást a svájci protestáns egyházaktól is, „munkájában azonban — hangoztatják ők maguk — mind az egyházi, mind a politikai pártoktól, más csoportosulástól független”. Feladatának azt tartja, hogy a különböző országokban élő magyar és magyar származású értelmiségiek, illetve a magyar kultúra támogatói közt baráti és szellemi kapcsolatok létesüljenek; hogy tanulmányozza és nyílt szellemben megvitassa az emberiséget, kivált a magyarságot, továbbá a protestáns és ökümenikus mozgalmakat érintő kérdéseket; hogy elősegítse a magyar kultúra ápolását.

Céljaikat elerendő, 1971 óta évente egyhetes konferenciákat rendeznek. Ezenek tudományos igényű előadások, viták és kerekasztal-beszélgetések foglalkoznak a napirenden szereplő kérdésekkel. A tanácskozásokat művészeti és vallási rendezvények egészítik ki. Az egyesület 1973, illetve 1977 óta rendszeresen foglalkozik könyvkiadással is. Dicséretre méltó sikerrel: a kiadványok száma ez ideig 40 kötetre rúg, szépirodalmi művek, esszék és tudományos igényű kiadványok sorakoznak polcaikon. Az Erdélyi Szépművés Céh mintájára létrehozták az EPMSZ Könyvbarátok Körét.

Sorrendben a 17., ez évi konferenciát április 25-én Bárczay Gyula, az EPMSZ mostani elnöke nyitotta meg. Utalt arra, hogy a nyugati magyarság helyzetének egyik-másik vonatkozásával korábban is foglalkoztak ugyan, ám a mostani tanácskozást kizárólag ennek kívánja szentelni az egyesület. Valamennyi előadás, még a vasárnapi ökümenikus istentisztelet is (amelyen a magyarországi Vályi Nagy Ervin és az ausztriai Vass György teológiai professzorok vallási szempontból vizsgálták a kérdéskört) a nyugati magyarság helyzetének sokoldalú elemzésével foglalkozott.

A konferencia vitáindító előadását Nagy Károly, az egyesült államokbeli Rutgers egyetem szociológia és pszichológia professzora, az Anyanyelvi Konferenciák egyik külföldi kezdeményezője és odaadó híve tartotta Szigetmagyarság és szolidaritás címmel. „A világ kb. 16 milliónyi magyarságának jelenkori demográfiai és települési adatai azt mutatják, kezdte előadását, hogy a Magyarországon kívül élő magyarok etnikai tömbjeinek legtöbbször töredezik. . . A szétszóródás természetesen meggyorsíthatja az asszimilálódást.” Vajon azt jelentené ez, hogy „széthullóban, megszűnőben” volna az anyaországon kívül élő magyarság? Válaszában nem volt ugyan derülő, de némi reményt látott arra, hogy a folyamat talán még sem egészen végzettszerű, nem irreverzibilis tehát. Mert a töredezés és felszívódás mellett kibontakozni látszik egy másik folyamat, egy másik életforma is. A szigetek életformája, amelyekben az egyének tudatosan vállalt együttműködése nyomán új közösségek kovászolódnak, más minőségű szigetek, magyarság megtartó közösségek keletkeznek. Ezek a kis közösségek persze — fejtegette Nagy Károly — csak akkor haladhatják meg a demográfiai adatok pusztá-

tényszámait, „ha tagjai földrajzi széttagoltságuk ellenére is az együvé tartozás tudatában élnek, ha számon tartják egymást, ha számíthatnak egymásra”. Az új típusú „kulturális nemzet”, ez a „szellemi haza” akkor válhat igazán létező és működő nemzetté, ha tagjainak, szigeteinek önként vállalt szolidaritása élő és hatékony. Történelmi példák, mint az ireké, lengyeleké, japánoké és a zsidóké, azt tanúsítják, „lehetséges úgy élni a világban, hogy a lakóhelyünk közössége mellett egy másik közösséget is magukénak vallanak különböző embercsoportok és azt hathatósan támogatják is”. Vannak biztató jelei annak, hogy az új típusú magyar szigetek között is megképződni látszik ez a szolidaritás. A cselekvő szolidaritás csak a kettős tudatú, a befogadó népközösséghez és az egész magyarsághoz kötődő szigetlakók között jöhet létre, a kettős identitástudat egyéni és csoportos vállalására van tehát szükség. Nagy Károly előadásában azokat a konkrét formákat és lehetséges szerepeket tekintette át, amelyek közt az új típusú szigetek létrejöhetnek, kapcsolataikat kiépíthetik, megtartó szerepüket és a magyarság egészét érintő küldetésüket betölthetik.

A konferencia többi előadása azután különböző szempontokból próbálta feltárni a nyugati magyarság bonyolult viszonyait, bemutatni szellemi tevékenységének maradó értékét, megfogalmazni esetenként valóban égető gondjait. A diaszpóra magyarság szellemi életének markáns kritikusa, a Párizsban élő Albert Pál, a „sziget” szó metaforikus és szimbolikus jelentéstartalmait boncolgatta, felvonultatva a vonatkozó egyetemes emberi kultúra bőséges anyagát. Színes és szellemes előadásában a szigetjelenség útját valóban Homérosztól a modern irodalmakig követte nyomon.

Két előadás az amerikai magyar szigetek eltérő jellegű tevékenységéről adott számot. Bertalan Imre, washingtoni református lelkész az Észak-Amerikában működő református gyülekezetek történeti útját mutatta be. Szólt azokról a nehézségekről, amelyekkel a századfordulón kivándorolt százezreknek annak idején meg kellett birkóznuk. A protestáns USA-ban különösen nehéz volt a katolikus és görögkatolikus vallású kivándoroltaknak egyházakat alapítani, de döcögve indult a protestáns egyházak élete is. Sok ezer magyar tartózkodott már Amerikában, amikor 1896-ban megalakulhattak az első református egyházközségek. A kivándorlás növekvő hullámában számuk ettől kezdve rohamosan emelkedett: a világháború előtt már 13 államban működtek protestáns egyházak. Az első világháborút követő években, 1926-ban a magyar protestáns egyházközségek száma 112-re emelkedett, a magyarországitól önállósodtak, több egyházkerületre tagolódtak. Napjainkra mind az egyházközségek, mind pedig a gyülekezeti tagok száma, mutatta az asszimiláció felgyorsuló folyamatát, csökkent: az USA-ban mindössze 87 protestáns (ebből 83 református, 4 evangélikus) működik. Am mind a múltban, mind pedig a jelenben igen sokrétű tevékenységet (sajtó- és könyvkiadás, kulturális rendezvények, oktatás stb.) fejtenek, fejtenek ki a magyarságtudat ápolása, megőrzése érdekében.

Az amerikai magyar szigetek más jellegű munkásságát tekintette át Király Béla, a New York-i egyetem történelemszakkönyvtárosa. Arról beszélt, hogy miként működnek az angol nyelvű magyar szigetek és mit tesznek az amerikai és magyar kultúra fejlesztése és terjesztése terén. Előbb az általa vezetett Atlanti Kutató és Kiadó Társulat többretnű munkásságát méltatta. Szerényen, de jogos önértellett hivatkozhatott e társulat valóban imponáló kiadói tevékenységére. Kiadásában néhány éves működése során eddig 54 vaskos kötet került az olvasók kezébe, s ennek fele a magyarországi és a közép-kelet-európai népek történelmi múltjáról, annak egy-egy fontos szakaszáról és szelvényéről adott angol nyelven mélyreható tudományos elemzést. Így például a trianoni béke előzményeivel, hátterével és következményeivel foglalkozó kiadványuk messze megelőzte a hazai történetírást is. A társulat fontos feladatának tekinti, hogy a magyarság múltjának téves információkon és hamis beállításokon nyugvó hátrányos megítélését az angol nyelvterületeken ellensúlyozza, hogy rólunk a valóságos viszonyoknak megfelelő kép alakuljon ki. Közvetlen hangvételű előadásában Király Béla áttekintette az amerikai angol nyelvű szellemi szigetek fontosabb köreit is. Beszélt arról, hogy angol nyelvű magyarok milyen fontos szerepet játszanak a tudományos életben. A kutatóintézetekben dolgozók százain kívül csak az amerikai egyetemeken mintegy 1000 magyar származású oktató tanít. Külön is kiemelte a torontói egyetememen létesült Magyarságkutató Intézetet, ennek angol nyelvű folyóiratát. A tudományos tevékenység mellett számottevő a különböző célokból alapított társadalmi egyesületek és főként a kisebbségi magyarság ügyének felkarolására újabban létesült politikai jellegű tömörülések tevékenysége is. Nagy elismeréssel méltatta a Soros-alapítvány szerepét a magyar kulturális értékek gazdagításában és terjesztésében.

A szigethelyzetű nyugati és keleti magyarság sajátos gondjait elemezte Szabó T. Ádám, a nemrég elhunyt Szabó T. Attila Helsinkiben működő nyelvész fia. A nyelvi szigetek kapcsán főként arról beszélt, hogy szigethelyzetben a nyelvromlás kikerülhetetlen következményeivel kell számolni. A nyelvromlás észlelhető jelei a következők: eltűnik a helyes magyar hangsúly (az első szótagról a másodikra vagy következőkre helyeződik át); felcserélődik a toldalekók hangrendje (pl.: kézben helyett kézban, házban helyett házben); megszaporodnak a többségi nyelvekből vett kölcsönszavak (pl. a romániai magyarban 3800 román átvétel találtak a nyelvészek, s ebből 1800 szót a moldvai csángók használnak); az idegen szavak és az ún. betűszavak (pl. gmk, teho) tovább fokozzák az anyanemzet és szigetek között egyébként is növekvő távolságokat; ahol a szigetek, kisebbségek számára nem biztosított az anyanyelvi oktatás, ott átveszik a többségek helyesírását; nyakatekert, sokszor érthetetlen és értelmetlen tükörfordítások rombolják a szigetek anyanyelvét; a család- és keresztnéveket lefordítják, jobbik esetben is rosszul írják vagy elírják; az ősi helyneveket megváltoztatják, átalakítják (főként Romániában). Valójában a nagyon régi szigethelyzetnek, mint amilyenben pl. a moldvai csángók is élnek, nyelvészetiileg mindössze egyetlen előnye lehet: lakói megőrizték a nyelv archaikus, nyelvújítás előtti elemeit (pl. a határozott névelők nemhasználatában). A nyelvromlás íjesztő méreteit azonban ezek az inkább csak nyelvészeti előnyök egyáltalán nem tudják ellensúlyozni.

A befogadó országok oldaláról vizsgálta a nyugati magyarok helyzetét egy-egy svájci és német származású, magyar házasságban élő asszony, illetve a bázei Kovács Andor és Vályi Nagy Ágnes. A svájci Irányi Irén főként személyes tapasztalatai, élményei alapján adott igen megnyerő, magával ragadó jellemzést a magyarokról, míg a német Balla Waltraud azokról a pszichés konfliktusokról beszélt, amelyet a kettőstudatúság az

identitászavarok idéznek elő minden más közösségből elszármazott emberben, s teszik számára igen gyakran kinkeservessé a beilleszkedés és elszakadás feszültségekkel terhes folyamatát. Kovács Andor az ötvenhatos nemzedék beilleszkedési előnyeit, majd a fokozatos szétoldódás, a magányos befelé fordulások — a se itt, se ott nem levés — szomorú traumáját rajzolta fel. A gyakran érthetetlen és indokolatlan megkeseredettségek azt az állapotát, amelyben a szóban forgó nemzedék nagy többsége leledzik, amellyel szüntelenül viaskodik. Vályi Nagy Ágnes az újabb nyugatra sodródók beilleszkedési gondjairól, ami és elhelyezkedési nehézségeikről, zavarodottságukról, esetenként válságos helyzetükről beszélt. Parragi László, a leuveni egyetem (Belgium) tanára alapos kutatómunkája eredményeként arról adott számot, hogy a különböző világlexikonok mit is írnak, mit állítanak a magyarság múltjáról és jelenéről. Mint előadásából kiderült, az összpékvá távolról sem annyira lehangoló, mint ahogyan azt önmagunk szerepének folytonos — és még mindig divatos — lekicsinylése, szakadatlan kissebbitése nyomán gondolni lehetne. Luka László orvospszichológus Genfből és Inántsyp Pap Elemér pszichológusprofesszor Kölnből ugyancsak a beilleszkedési, a vegyes házasságok és a külső elvárások lélektani hátterét, az identitástudat váltásait és zavarait, a konfliktusok feloldásának lehetőségeit és esélyeit méltatták szakszerű előadásaikban. Inántsyp Pap Elemér az identitástudat négy nagyobb változatáról beszélt: a bátor és szembenéző, a „kiálló” (magabiztos, biztonságos) tudatról, az átvevésre hajlamos, valamivel labilisabb, a moratórikus, halogató, nyitott, de mégis bizonytalan, döntésképtelen és végül az ún. diffúz vagy szétszórt, döntésre és átvételre egyaránt alkalmatlan tudatról, lelki alkotóról. A beilleszkedés s az identitásváltás — hangoztatta — más-más módon zajlik le, más-más reakciókat vált ki az eltérő típusokban.

Magyarországról négy meghívott előadó vett részt és tartott előadásokat a tanácskozáson. Benda Kálmán a magyar etnikum keleti peremén kifejlődött sajátos kultúrájú népcsoport, a moldvai csángók történetéről adott nagyívű áttekintést. Az első moldvai magyar telepések, mint hangoztatta, a tatárjárás előretörése, IV. Béla idején kerültek Moldvába. A következő kiáramlásra a Hunyadi János által kezdeményezett védelmi vonal kiépülése során került sor. Moldva népességének, mondtotta, a XV. század végén kb. 1/5-e magyar volt. További rajok települtek át a huszita mozgalom, a székely lázadások-felkelések, a Rákóczi-szabadságharc, és a mádfélfali veszedelem idején. Különösen értékes a moldvai magyarok kutatása szempontjából a vatikáni levéltár gazdag anyaga. Ebből válogatta össze a rövidesen megjelenő két kötetnyi forrásanyagot, ami főként a csángók XVI—XVII. századi történetére nézve tartalmaz igen fontos ismereteket. László Gyula a szigetehelyzetek és szigetnépek kapcsán arról beszélt, hogy tágabban akár az egész magyarság is sajátos szigetként fogható fel. Embertanilag azonban távolról sem vagyunk szigetnép, hiszen bennünk nemcsak Eurázsia, de a környező népek rasszalemei is bőségesen megtalálhatók. Részletesen beszélt az etnikum jellegzetességeit nagyban meghatározó múltjáról, ezzel kapcsolatos múltképzéséről. A nemzet, hangoztatta végül, nemcsak nyelvében, de múltjával és múltjában is él.

E sorok írója előadásában arra keresett választ, hogy miként látják ma Magyarországon a nyugati magyarságot, és mit várnak el tőlük az óhazában. Előbb a nyugati magyarság hazai megítélésének két nagyobb, egymástól eltérő szakaszát próbálta elemezni, megállapítva, hogy az elsőt a kölcsönös ellenségeskedés, a másodikat viszont már a lassan szélesedő párbeszéd jellemezte. Majd áttekintette a valóságos kép kelően árnyalt kialakítását nehezítő szubjektív (főként politikai) és objektív akadályokat. Hangoztatta: a nyugati magyarságról alkotott képünk hiányos, erősen töredezett. A kívánalmak között hármast irányú kötelmekről: önnemmaguk megtartásának, kétnyelvűségük megőrzésének kötelmeiről beszélt, a kisebbségi magyarok sorsáért háruló közös felelősségre és az óhazával való szellemi és emberi kapcsolatok kiszélesítésének szükségességére hívta fel hallgatói figyelmét.

A konferencia tárgyköréit is összefogta, az egyetemes magyar felelősségtudat szempontjából összegezte Mészöly Miklós méltán nagy sikerű előadása. Abból indult ki, hogy a nemzetmegőrzés hagyományos útjai ma már járhatatlanok, módszerei követhetetlenek. Semmiképpen sem elég az anyagi-jóléti tényezők kizárólagosságának hangoztatása, a szellemi-minőségi értékeket kell középpontba állítani. Nemzetközi tekintélyünk növelése érdekében „szellemi ingyenszolgáltatásra” van szükség. Legfőbb energiaforrásunk bennünk és a fejünkben kereshető: érvényesüléséhez minőségi oktatás és minőségi munka kell. Súlyos hibának, hogy hiányzik belőlünk a testünre szabható cél-, szerep- és feladatvállalás. A Monarchia nagyhatalmi gózeit és Trianon megalázó traumáit máig sem hevertük ki. Ebből származik szerep- és feladatvállalásunk zűrzavara. Nem lenne szabad engednünk a tragikus életérzések vonzásának, mert azok lebénítanak. Cselekednünk a kis közösségekben, a kis közösségeken keresztül kell, ugyanakkor Közép-Európában kell gondolkodnunk. A mitizált határokat le kell bontani, s a térségében érzelmi-szellemi konföderációt kell létrehozni. A törökországi kurdok, a bulgáriai törökök, a dobrudzsai románok és az erdélyi magyarok ügyét ugyanazzal a felelősséggel kell felvállalnunk. „Tárjuk ki ablakainkat empátiával a világ felé”. A nyugati magyarsággal kapcsolatos nézeteinkben vallanunk kell: „Extra Hungariam est vita”. Nem élhetünk tartósan a „hűség és elidegenedés” skizofréniaijában. Ez is egyik forrása súlyos identitászavarainknak. Ugyanakkor bárhol éljenek is magyarok a világban, van, lenni kell közöttük oszthatatlan magyar érdekeknek. A nyugati magyarok magyarság tudata ugyanolyan élő, eleven szövet, mint a miénk. Az arányok ugyan nem egyformák, de a lemorzsolódás mellett a kinti magyarságban is tapasztalható bizonyos mértékű visszatérés. Szilárd kapocs kell hogy legyen a szigetek és a szárazföld között az egyetemes magyar felelősségtudat. Mészöly Miklós óva intett a felelőtlen nemzeti utópiáktól. Nyomatekkel hangsúlyozta: egyéni felelősségtudatunk semmi mással nem pótolható. Cselekedeteinkben a kis lépések politikáját lehet és kell követnünk.

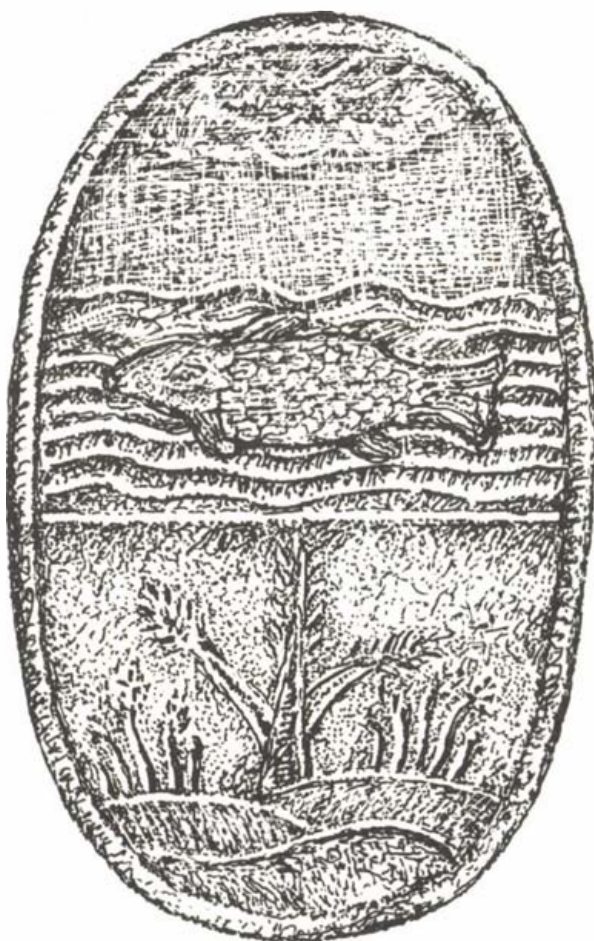
A konferenciát a Szabó T. Attilával készített magyar televíziós film levetítése, Siklós István (London) költői estje és a hazai Muzsikás együttes fellépése gazdagította.

A mostani konferencián, szemben az eddigi 80—100 fővel, 130—140-en vettek részt. Többen is úgy vélték, a konferencia fordulatot idézhet elő a nyugati szellemi szigetek egymás közti, illetve az óhazai és a kisebbségi

magyarság kapcsolatában is. A vonatkozó elgondolásokat és konzekvenciákat igen nagy tetszéssel, látható egyetértéssel fogadta a tanácskozás szellemileg valóban magasan kvalifikált közönsége. Amikor a szigetek jelenlévő képviselőivel (ezek: Amerikai Református Egyházak — Bertalan Imre; Atlanti Kutató és Kiadó Társaság — Király Béla; Itt-Ott c. amerikai folyóirat és köre — Fekete Pál; Bessenyei Öregdiák Kör, USA — Nagy Károly; Irodalmi Újság — Nagy Csaba; Londoni Szepsi Csombor Kör — Czigány Lóránt; Pax Romana — Czigány Imre; Brüsszeli Corvina Kör — Ivánka Judit; Párizsi Magyar Füzetek — Kende Péter; Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör — Saári Éva és Bor György és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem — Bárczay Gyula) kerekasztal-beszélgetés zajlott, Nagy Károly indítványára a szigetek közti folyamatos közlekedés és értéksere érdekében döntést hoztak, hogy Szigethíradó címmel közelesen megjelentetnek egy új sajtóterméket. A híradó feladata az lesz, hogy tájékoztassa a nyugati magyar közösségeket egymás tevékenységéről, a sikerekről és a gondokról.

Bízunk abban, hogy a tömegkommunikációs kapcsok nemcsak a szigeteket, hanem a magyarság két nagyobb törzsét: a maradék magyarországiakat és nemzeti kisebbségeinket is előbb-utóbb összeköti egymással, eleven áramukba fogják majd.

Für Lajos

Finn vajnyomó mintája (Hornyák László rajza)

A paraszti gazdasági naplók néprajzi forrásértéke¹

Megszoktuk, hogy a paraszti kultúrát a szóbeliség fogalmával kapcsoljuk össze, s azt is, hogy a néprajz hagyományossá vált módszerei között a szóbeli kikérdezés foglalja el az első helyet. Kiegészítő, írásos források felhasználása a néprajzban elsősorban történeti források kiaknázását jelentette, s ez természetes is. A parasztok egy része viszont maga is írt, s ezáltal egy mással nem pótolható forrásanyagot hagyott az utókorra. Nálunk ez a réteg viszonylag szűk és nem is nagyon régi: az írás ismerete és rendszeres használatának képessége a magyarországi parasztság körében csak az Eötvös József-féle népiskolai törvényt követően terjedhetett el szélesebb körben. Másutt, Nyugat- és Észak-Európában — zömmel a szigorúbb egyházfegyelmi protestáns régiókban, ahol a mezőgazdasági áruterelés is mélyebb gyökereket eresztett — az íráshasználat paraszti körben már a XVIII. században jelentős volt. Dániában nemrég néhány év alatt több száz paraszti naplót gyűjtöttek össze és kezdték meg feldolgozásukat, Németországban pedig már nemzetközi konferenciát rendeztek a témáról. Talán nem véletlen, hogy nálunk a paraszti írásbeliség iránti érdeklődés akkor kezdett fellendülni az 1950-es, 1960-as években, amikor lassan múlttá vált a hagyományos paraszti kultúra.

A gazdasági napló vagy háztartáskönyv — ez a kettő épp a parasztok esetében nehezen választható el — többnyire egy családi háztartás pénzbeli kiadásait és bevételeit tartalmazza, és/vagy a gazdaságban elvégzett munkákról számol be. Mint ilyen persze magában foglalhat rengeteg nem háztartási, illetve gazdálkodási adatot is, az időjárási viszonyoktól a családi eseményeken át a történelmi fordulatokig. Hogy mégis gazdasági naplónak nevezzük, azt a benne foglalt feljegyzések túlnyomóan gazdasági jellege indokolja. Más oldalról nézve vannak nem kifejezetten gazdasági-háztartási jellegű naplók, melyek például főként időjárási feljegyzéseket, hasznos tanácsokat, tudnivalókat, zsolnárokat stb. tartalmaznak, s közöttük kisebb-nagyobb helyet a gazdálkodás eseményei foglalnak el: a terméseredmények, állatvételek, eladások, egy-egy nagyobb javítás vagy építkezés költségei, a cselédeknek kifizetett bérek, másoknak elvégzett munkák stb.

A kétfajta gazdasági feljegyzés talán nem is annyira a rendszerességben tér el egymástól, hanem folyamatosságában, részletességében és egyenletességében. Az évi terméseredményeket is fel lehet írni évtizedeken keresztül, de ez önmagában még nem ad képet a gazdaság egészéről. Elemezhetővé éppen akkor válik egy napló, ha rövidebb-hosszabb időszakról viszonylag egyenesletes részletességű és mélységű feljegyzéseket tartalmaz. Máskülönb en a feljegyzések hasznos adatok, adalékok maradnak, melyek más összefüggésben, összehasonlító elemzés során kapják csak meg beszédebb helyüket.

Nincs még átfogó képünk a múzeumokban, levéltárakban őrzött gazdasági naplókról. A további gyűjtések, felhívások bizonyára sok újat is ismertté tennének. Így magára a műfajra tett megállapításaink csak egy szűk bázisra, a Néprajzi Múzeumban őrzöttekre támaszkodnak. Annyi bizonyosnak látszik, hogy e naplók egy részét íróik minden külső biztatás nélkül kezdték vezetni: a saját emlékezetük ébrentartására, hogy mindig tudják, hová tették a pénzüket, vagy mert így látták az apjuktól, vagy éppen, hogy az írást el ne felejték. Tisztelettel kell megállnunk azok előtt, akik szerszámok nyele után belső ösztönzésből kitartóan kézbe vették a tollat is, és pedig egyáltalán nem valami „nagy alkotás” létrehozására. Ilyenek például a földesi Szabó Márton, a magyaródi Kamarás Mihály, a kiskunhalasi Bacsó László, a megyaszai Oláh János a múlt századból, a hajdúszoboszlói Czeglédi Lajos, a martonyi Kertész István a múlt század végéről — e század elejéről, s e századból a mezőberényi Kovács György, a zalaszántói Nagy Sebestyén, a földesi Komecseji Antal. A publikált irodalomban kevés a teljes közlés, részleteket Békésből, Biharból, Szatmárból, Tolnából közöltek. Teljes egészében csak az a tarpai munkanapló jelent meg, amit Molnár Mária dolgozott fel.

Ez már átvezet a naplók másik részéhez, amit azok alkotnak — ha megvannak, illetve hozzáférhetőek — amelyeket egy-egy intézmény vagy hivatal megbízásából és útmutatása szerint vezettek. Az 1920-as évek végétől kezdve Keszthelyen és Debrecenben a gazdasági akadémiákon az üzemtani tanszék vezettettek naplókat, háztartáskönyveket, s ezeknek a feldolgozásait táblázatok formájában összefoglalóan meg is jelentették. Az 1950-es évektől a háztartás-statisztikai kiadványok alapján is a háztartásokban vezetett naplók alkotják, s a tsz-esítés befejezéséig külön közölték az egyéni gazdaságok adatait.

¹ Elhangzott az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XII. Országos Találkozásán, Székesfehérvár, 1985. (Szerk.)

Kutatható és izgalmas kérdés lehet, hogy akár az egyik, akár a másik fajta paraszti gazdasági napló vezetésében játszottak-e szerepet gazdaságossági megfontolások, azaz tekinthető-e a naplóvezetés valamiképp a könyvelés egyszerűbb formájának, és volt-e hatása magára a gazdálkodásra. Erről utólag, évtizedekkel később azt hiszem csak óvatos feltevésként kockáztathatjuk meg, hogy nem. A bejegyzések esetleges jellege, a sokszor meglehetősen kusza forma, az összegzések gyakori elmaradása arra mutat, hogy e naplókban az események alkalmi rögzítése a legfontosabb, nem pedig felhasználásuk.

Nem gazdasági céllal készült írásokkal van tehát dolgunk, s ez a tény erősen befolyásolja elemzésük lehetőségeit is. Ha ezt tömören kellene megfogalmaznom, azt mondanám, a naplók előnye, hogy a paraszti gazdálkodásról nyújtanak forrásanyagot, s nem a paraszti gazdaságról vagy a gazdasági ismeretekről. Mert miről is van szó?

A parasztagazdaság sokféle megközelítési módjai közül az egyik csoportba az üzemgazdasági, statisztikai, agrártörténeti módszerek tartoznak, amelyek rendszerint a gazdasági egységek kisebb-nagyobb csoportjairól beszélnek, egy falu, egy régió, egy réteg stb. gazdaságát vizsgálják. Ez az ismeretanyag igen tetemes, sokféle más általános elméleteket is meg lehet alapozni segítségével. Némi egyszerűsítéssel két hiányuk ötlük szembe: az egyik az, hogy mivel nem mindig világosak a vizsgált egység határai és összetétele, bizonytalanná válnak a hosszabb időszakra szóló elemzések. A másik pedig, hogy a különböző gazdálkodó egységek nem követhetők nyomon éppen a túlságosan kidolgozott és elméleti gazdasági vagy statisztikai kategóriák alkalmazása miatt. Néprajzosként ezt talán úgy mondhatnánk, hogy hiányzik belőlük az ember, aki gazdálkodik. A paraszti gazdaság másik fajta megközelítése a néprajzi, szociográfiai éppen ennek ered a nyomába. Az az ismeretanyag, amit a hagyományos néprajzi módszerekkel, a szóbeli kikérdezéssel és az összehasonlítással feltártak, ugyancsak tetemes, de élénk tár egy másik hiányosságát. E módszerek más módon, de ismét egy összevont képet adnak a paraszti gazdálkodásról, vagy annak legtöbbször egy-egy munkafázisáról a talajműveléstől a tejfeldolgozásig. A módszer lényegéből, az emlékezetfelfrissítésből folyik az a tulajdonsága, hogy a gazdálkodással kapcsolatban az ismeretanyagra összpontosít, vagyis arra, hogy kik, mit, mikor, hogyan, mivel csináltak. Ez a tudás azonban az adatközlőkben évtizedeken át gyarapszik, alakul, s a gyűjtés időpontjában sokszor már nem is aktív. Kimarad a folyamatszerűség, a háztartás és a gazdaság évente hasonló, ismétlődő, de sosem egyforma lefolyása. Megint csak nem annyira a gazdálkodást ismerhetjük meg, mint inkább az eszközkészletet, és használatukat, a szakismereteket és az ismétlődő munkáknak modellszerű képét. Azt kell tehát mondanunk, hogy a hosszabb időn át vezetett paraszti gazdasági naplók jelentik szinte az egyetlen forrásanyagot annak vizsgálatához, hogyan is gazdálkodott egy-egy parasztes család.

Ez a *hogyan* persze rendkívül sok kérdést rejt magában, melyeket aztán további kérdésekre kell bontanunk ahhoz, hogy rájuk a naplóból feleletet kaphassunk. A kérdések közös jellemzője az lesz, hogy a gazdálkodás és a háztartás évi ritmusát nem oldják fel időtlené egy általános modellben, hanem érzékenyek maradnak az apró átalakulások, a lassú változások iránt. Ez a szempont az, ami az elemzésre alkalmasabbá teszi az éveken, évtizedeken át vezetett naplót. A feljegyzések mennyisége ezekben plasztikusabban rajzolhat ki tendenciákat azoknál a naplókban, ahol csak egy-két év adatai állnak rendelkezésünkre. Ezek viszont olykor pontosságukkal és részletességükkel kárpótolnak rövidegűkért. Természetes, hogy az elemzés alapja csak a pontos és teljes szöveg lehet, a kiragadott részletek óhatatlanul hiányzó természetűek maguk után.

A gazdálkodásban számos olyan mozzanat van, amelyik nem jelentkezik kiadásként vagy bevételként, de meghatározó lehet azokra nézve. Vannak részletesebb naplók, amelyek ilyen adatokat is tartalmaznak: például felírják a vetőmagszükségletet, vagy hogy melyik birtokrészbe miből mennyit vetettek, mi és mennyi a kerti vetemény, milyen rendben végzik a gazdasági munkákat, mekkorák a termékek összesítve vagy tagonként stb. Bekerül némelyik naplóba az állatállomány nagysága, összetétele, szaporulata, ellátások körülményei, őrszük, a velük végzett fuvarozások, munkák a saját gazdaságban és a másokéban. Az ilyen bejegyzések rávilágíthatnak számos alig ismert részletkérdésre. Különösen fontosak azok a bejegyzések — és olykor éppen ezek alkotják a napló gerincét —, amelyek a cselédeknek, napszámosoknak kifizetett pénzbeli vagy természetbeli bérekről tájékoztatnak, vagy éppen a másoknak végzett munkákból származó jövedelmet rögzítik. Máiig elég keveset tudunk egy-egy parasztagazdaság munkaerő-gazdálkodásáról, s a naplók adatai közelebb segítenek a részletesebb ismeretekhez.

A pénzben felírt kiadásokkal és bevételekkel óvatosan kell bánnunk, mert ez olyan, mintha egy félig letakart szinpadot látnánk, amelyből nem mindig található ki, hogy mi történik a másik oldalon. Persze a kiadás-bevételi adatok is kitűnő forrást jelentenek közvetlenül is az árakra, ármozgásokra. Megtudhatjuk belőlük, mekkora azoknak a javaknak a köre, amikért pénzt kell fizetni. Sokatmondó lehet például, hogy a háztartási eszközök, a világítás, a ruházat, az élelmiszerek, élvezeti cikkek, orvosságok, tisztálkodási szerek, vagy éppen a fizetendő kamatok, illetékek, fuvarköltések, a ház körüli munkák és javítások és a különböző ajándékok árai hogyan aránylanak egymáshoz. Egy elemzés alatt álló ipolynyéki (Dél-Szlovákia) naplóból például kiderül, hogy 1926-ban élelmiszerré az összes évi kiadás 14 százaléka adták ki, a következő évben pedig csak 5 százaléka. Ugyanakkor az élelmiszerré fordított összegben belül 1926-ban 58 százaléket jelentettek azok a kiadások, amelyeket a saját gazdaságban is megtermelt vagy megtermelhető javakra fordítottak, s ez a következő évben 6 százalékra csökkent.

Ez már átvezet a szinpad letakart felére, ahol a saját fogyasztás zajlik. Erről még egy igen részletes napló is csak közvetetten tartalmaz adatokat. A már említett ipolynyéki naplóból a terméseredményekből, a gabonaeladásokból, illetve más éveken a gabona- és lisztvételekből lehetett csak következtetni arra a mennyiségre, ami a saját fogyasztás, a következő évi vetőmagszükséglet és a takarmányozás, illetve a készletezés célját szolgálta. Ez a mennyiség egy kb. 10 holdon gazdálkodó héttagú család esetében 1932—1944

között 21 és 52 mázsa körül ingadozott. Más naplókából esetleg éppen ez sokkal jobban rekonstruálható, megint mások erről egyáltalán nem szólnak.

A saját fogyasztáshoz tartozik az évi hús- és zsírszükséglet megteremtése is, a téli disznóvágás. Az idézett ipolyneki naplóban legtöbbször csak a levágott disznó súlya és a kiolvasztott zsír mennyisége szerepelt: leggyakoribb a 110—150 kilós, de előfordul 240 kilós is, meg 40—50 kilós malac is.

Az ilyen ingadozások arra figyelmeztetnek, hogy egy átlagos parasztgazdaság igencsak változó mennyiségekkel gazdálkodott évről évre.

Sokszor kihámozhatók a naplókából apróbb-nagyobb döntések, választások. Ezek a háztartás és a gazdálkodás körében a javak elosztása, felhasználása körül mozognak. Ha valaki például ért a cipészkedéshez, nem kell a gyerekei cipőit házon kívül, pénzért csináltatni, viszont télen és tavasszal többet költ cipészfelszerelésekre és petróleumra. Egy leégett ház felépítése jelentős költség egy okaköltöző vőnek, de legalább önálló fedél van a feje fölött. Az évekre szóló adósságok terhe alatt érhetően kevesebb a bútorvásárlás, pár évig nem gyarapítható a földbirtok és béreletet is inkább a külföldön vendégmunkás sógortól érdemes vállalni. Ha szükség van a hamar megterülő pénzre, többet jár a gazda vásárba az állataival, messzibbre is. Igyekeznek összel eladni őket, hogy minél kevesebb takarmányt fogyasszanak télen. Alacsonyabb gabonaárak mellett az intenzívebb takarmánymag-termesztés javíthatja a gazdaság helyzetét. A többletbevétel viszont olykor nem az adósságokat csökkenti, hanem újabb befektetéseket, például vetőgépvásárlást tesz lehetővé. Akinél csak ökörigája van, rá van szorulva a gyorsabb mozgású lovas gazdákra, ha távolabbi vásárokbá akar eljutni. A falu határában pedig ő tud nagyobb fuvarozásokra, igásmunkákra vállalkozni. Ha nagy a boradó (ahogy az volt Csehszlovákiában a két világháború között) érdemesebb a szőlőt eladni. A példák számát tovább szaporíthatnánk.

Az önálló paraszti gazdaság utolsó korszakának még köztünk élnek a tanúi, és ha szerencsénk van, olyan naplót is találhatunk, amelynek még él az írója. Ilyenkor még színesebbé válnak az elemzés lehetőségei. Még jobban megérthetők a kisebb-nagyobb döntések, meglevenednek a szárazabb, érthetetlenül adatok is. Mászt jelent például egy kecskevásárlás, ha tudjuk róla, hogy szinte az első volt a faluban, hogy szegyenek számított, de hasznos volt, mert a kisgyerekeknek így lehetett a legolesóbban tejet adni. Emberekké válhatnak azok is, akik a naplóban csak nevek. Társadalmi kapcsolatok egész hálózata bontakozhat ki a közeli és távolabbi szomszédoktól a rokonokon át a vándor drótosokig és koldusokig. Az emlékezet és a feljegyzés egymást támogatják, s egy-egy ilyen egyedi eset alaposabb megismerése támpontokat adhat a tipikus megismeréséhez.

Mobay Tamás

Térképészek a földrajzi nevek védelméért

A földrajzi nevek népi használata és a hivatalosan megállapított, térképen feltüntetett nevek között mindig voltak eltérések. Annak ellenére, hogy a gyors, pontos azonosítás a hatóságoknak és a térképészeknek is mindig érdeke volt és maradt, a teljes megfelelés megvalósíthatatlannak bizonyult. A népi nevek hivatalos, térképi alkalmazása során ugyanis több olyan körülmény játszik szerepet, amely a nevek egy részének elhagyására vagy módosítására vezet. Csupán a legfontosabb ilyen körülmények (nem említve a beszélt és írott nyelv közötti magától értetődő különbségeket): ugyanaz a közösség több nevet használ ugyanarra a részletre, eltérés a népi és a hivatalos névadás területi beosztásában, a hivatalos névadás merevebb elhatárolási rendszere, átvételi hibák, elírások, néha önkényes változtatások, nevek csonkítása és indokolatlan kiegészítése stb.

E körülmények következtében már a régebbi kataszteri térképek névanyagával sem lehetett elégedett a lakosság. A nevek iránt érdeklődők nem ritkán kérdést kaphattak válasz helyett az adatközlőtől: azt a nevet kérdezi, amelyik a térképen van vagy amit mi mondunk? Az 1964-ben közzétett zalai gyűjtés bevezetője sem véletlenül írja: „... célunk elsősorban nem a hivatalos és a kataszteri térképeken levő nevek begyűjtése volt... hanem a népi nevek”.¹

A tagosítások, majd a nagyüzemi gazdálkodás elterjedése további eltérések keletkezésére vezetett. Gyakorivá vált a nevek „elcsúsztása”: elkerült az eredetileg jelölt helytől. Ugyanakkor a lakossági foglalkozási megoszlása is jelentősen megváltozott: csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Ezzel elkerülhetetlenül csökkent a még ismert népi nevek helyi használata. A földrajzi nevek ismerete egyre inkább az idősebb korosztályokra korlátozódott. A nagyüzemi gazdálkodás keretében létrejött üzemi földnyilvántartás előírásai a nevekről nem vettek tudomást, hiába voltak ott a régi dűlőnevek azokon a térképeken, melyeket a földhivataltól kaptak. Persze tévedés lenne azt hinni, hogy a nagyüzemi gazdálkodás feltétlenül a névhasználat

¹Zala megye földrajzi nevei. Szerk. Papp László és Végh József. Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága. Zalaegerszeg, 1964. 12. old.

²6/1969. (III. 11.) MÉM sz. rendelet 4. § (3). „A földmérési alaptérképen (a kataszteri térképek mai utóda) a földrajzi neveket a Földrajzinév-tárban foglaltak szerint, a jelentősebb középületek, a közterületek, a külterületi gazdasági központok és a dűlők nevét a közhasználatnak megfelelően kell feltüntetni.”

³Magyarország Földrajzinév-tára II. Kartográfiai Vállalat, Budapest. — Győr-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megye: 1978. — Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Komárom, Pest megye és Budapest, Csongrád megye: 1979. — Bács-Kiskun, Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szolnok és Békés megye: 1980. — Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye: 1981.

⁴Vargha Károly: Halálra ítelt földrajzi nevek? Somogy, 1981. 1. szám

visszaszorításával jár, csupán arról van szó, hogy az áttérés során nem történt gondoskodás az átrendezett területek elnevezéseinek megállapításáról. Ezt támasztja alá az a tény, hogy több mezőgazdasági üzemben — főleg, ahol kevés volt a változás a korábbi dűlőbeosztáshoz képest — a táblák betűkkel és számokkal való megjelölése mellett használják a neveket is.

Földrajzi neveink életében olyan érdekes helyzet alakult ki, amelyben az élő névhasználat visszaszorulása ellen a hivatalos, térképi névhasználat eszközeivel próbálunk védekezni.

A rendezetlenséget észlelve a térképészeti ágazatban már a hatvanas években jelentkezett egy olyan igény, hogy a térképkészítés számára gyakorlati segítséget nyújtsanak a földrajzi nevek alkalmazásában. Hiába utalt azonban az (azóta már hatályát veszített) MÉM-rendelet 1969-ben a földrajzi neveket tartalmazó jegyzékre és a dűlőnevekre,² az ország teljes területét felölelő földrajzinév-tár első kötetei csak a hetvenes évek végén jelentek meg.³

A megyei köteteket ért bírálatok kapcsán került előtérbe a HNF és a honismereti mozgalom lehetséges szerepe a földrajzi nevek hivatalos használatra történő megállapításában. A kötetek névanyagának helyi egyeztetésére ugyanis a honismereti mozgalom képviselői sok helyen nem kapcsolódtak be, és ezt többek között Vargha Károly jogosan bírálta.⁴ A megyei kötetekhez képest nem csupán a helyi egyeztetés hiányossága, hanem korlátozott névanyaga miatt is tovább kellett lépünk. Így szükségessé vált, hogy a mennyiségi követelmények egyidejű kielégítésével a HNF bekapcsolása útján a helyi adatközlés színvonalát emeljük.

Első lépéseinket azok a községenként összeállított beadványok határozták meg, melyek Nagy János nyugdíjas térképész felhívására a Földrajzinév-tár Somogy és Veszprém megyei kötetének felülvizsgálatát, kiegészítést kérték. A beadványok összeállításakor számos észrevételek születtek, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az észrevételek gyakorlati alkalmazásához feltétlenül megfelelő részletességű és minőségű térkép szükséges, ezenkívül szükség van bizonyos térképi ismeretekre, de nem nélkülözhetők azok az adatok sem, melyeket az adott község vagy város területén működő mezőgazdasági üzemek, erdőgazdaságok szolgáltatnak. Kérdéssé vált, hogy a szórványosan érkező beadványokkal az ezzel járó levelezés, az ilyen formában nehezen tisztázható részletkérdések, a javaslatokkal együtt rendszeresen felmerülő járulékos kérdések folytán komoly előrehaladás elérhető-e.

Ezért született olyan döntés, hogy a csekély anyagi lehetőségek ellenére meg kell vizsgálni, melyek a legcélszerűbb és leggazdaságosabb eljárások nagyobb összefüggő területek hivatalos névanyagának szakszerű megállapítására. Így 1983-ban került sor a Veszprém megyei Ugod és társközségei, valamint a Borsod-Abauj-Zemplén megyei Hejőkürt és Tiszatarján névanyagának kísérleti rendezésére.

Ezt a kísérletet Nagy János nyugdíjas térképész végezte, és főbb eredményei a következőkben foglalhatók össze. 1. Nélkülözhetetlen a mezőgazdasági üzemek és erdőgazdaságok bekapcsolása. Ez a legidőigényesebb feladat, mert a tényleges művelési állapot gyakran külön-külön kutató-feltáró munkát igényel. Ha azonban a nevek élő használatát valóban meg akarjuk valósítani, csak a mai műveléssel összhangban járhatunk el. 2. A korábban alkalmazott 1:10 000 méretarányal szemben kedvezőbb az 1:25 000. 3. Nélkülözhetetlen a térképészeti közreműködés, mert az egy-egy községben kialakuló adatközlő csoportoktól nem várható a követelmények szerinti pontos térképi helymeghatározás. 4. Az adatközlő csoportok megszervezésében lényeges segítséget jelenthet a már meglévő honismereti tevékenység, ezért a HNF előzetes bekapcsolása nélkül nem tartható a névrendezés színvonalára. 5. A megfelelő színvonalú névrendezés viszonylag rövid időn belül (kb. tíz év alatt) jelenlegi anyagi lehetőségeink között nem oldható meg ezzel a módszerrel.

A fenti tapasztalatok közül az 5. számú volt elsősorban az, amely a kísérlet során alkalmazott módszertől való bizonyos eltérés szükségességét vetette fel. A megoldást ott kellett keresnünk, ahol a legnagyobb ráfordítások voltak: a helyszíni adatközléshez olyan segítséget kell nyújtanunk, hogy állandó jelenlét nélkül helyi erőkkel is végrehajtható legyen.

1984-ben és 1985-ben Szentés városát és környékének nyolc községét (Csanytelek, Derekegyház, Eperjes, Fábiansbestyén, Felgyő, Nagymágocs, Szegvár és Tömörkény) vettük sorra oly módon, hogy a HNF területi szerveitől előzetes segítséget kértünk és kaptunk az adatközlők, illetve az adatközlést szervezők kijelölésére. Új, 1:25 000 méretarányú térképek segítségével a Földmérési Intézetben előzetesen kigyűjtöttük a már ismert és térképen használt neveket, ezeket a térképeken és külön névjegyzékben egyaránt feltüntettük. A felkért adatközlőkhöz az előkészített anyagon kívül részletes tájékoztatót juttattunk el, ezenkívül a kérdések megoldásához személyesen is tájékoztatást adtunk. A módszer sajátossága, hogy — a korábbi kísérleti névrendezéshez képest — időben jobban elhúzódik. A lelkiismeretes és gondos adatközlés ellenére az adatok összesítése után, amikor a térképen egymás mellé kerülnek a szomszédos területek, mindig merülnek fel kisebb-nagyobb pótlólagos kérdések, és ezek megválaszolása csak egy újabb levelezési menetben lehetséges.

1985-ben és 1986-ban Debrecen, Hajdúszoboszló, Nagyhegyes, Ebes, Hajdúszóvár, Mikepércs, Sáránd, Hajdúbagos, Hosszúpályi és Monostorpályi területén végeztünk hasonló névrendezést. Ebben az esetben is a HNF területi szervei gondoskodtak a helyi adatközlés megszervezéséről, és az előző, szentesi munkaterülethez viszonyítva itt hatékonyabbnak bizonyultak.

A Szentés és Debrecen környékén végzett névrendezés együttes területe alig 200 000 ha, az ország területe azonban 9 300 000 ha-nál is több. Ha ilyen ütemben haladnánk, mintegy 90 évre lenne szükségünk teljes területünk névrendezésére. Könnyen belátható, hogy ilyen ütemben ezt a munkát nem szabad végezni, hiszen még az is elfelejtődik, ami ma ismert, és egyedül az írásos, térképi emlékek alapján visszaállítani, majd újból használatba venni a neveket, szinte reménytelen vállalkozás lenne. A névkincs elvesztése pedig nemzeti kultúránk felbecsülhetetlen kárát jelentené.

Rendi társadalom — polgári társadalom

Konferencia Salgótarjánban, 1986. szeptember 28—30.

Az identitás — az egyén közösségi hovatartozásának térben és időben való azonosítása — iránt az utóbbi évtizedben felfokozott érdeklődés nyilvánul meg a *saját jelenét a történelmi folyamatok következményeként megérteni akaró emberek részéről*. Ez a kihívás válasza készítette a történészeket, szociológusokat, néprajzkutatókat, politológusokat. A válaszadás egyik legmarkánsabb formája a társadalomtörténet kutatásának a megújulása. A társ tudományok egymásra hatásával kialakított új módszerek, eddig kiaknázatlan források felé fordult a szakemberek érdeklődése. Általános igénnyé vált az eredeti levéltári források minél szélesebb körének a feltárása és elemzése, a múltbeli társadalmi folyamatok törvényszerűségeinek bemutatása, erősödik a rokon tudományágak művelőinek igénye egymás eredményeinek megismerése iránt.

A dolog természetéből következik, hogy a tömeges források felkutatásának és statisztikai elemzésének időigényessége, a források szétszórtság és hiányos volta stb. miatt, az újszerű kutatások a legtöbbször nem terjednek ki a teljes magyarországi társadalomra, hanem egy szűkebb területre korlátozódnak, ám ezt a témát mélyfúrás jelleggel, a sajátos és a konkrét jelenségek iránti nagy fogékonysággal tárgyalják. A szakmai érdeklődés homlokterébe került a kisebb társadalmi csoportok — családok, helyi közösségek —, illetve bizonyos társadalmi rétegek — nemesség, zsidók, értelmiség, hivatalnokok, katonatisztek, a hatalmi és gazdasági elit — eredetének, összetételének, mobilitásának a vizsgálata.

A helyi társadalmi közösségek kutatásának a múlt század második felétől — a nemzetet polgári értelemben felfogó és az európai tudományosság szemléletéhez igazodó magyar történetírás kialakulásának idejétől fogva — két műfaja dívik leginkább: a *megye- és városmonográfiák*. A pozitívista történetírói iskola¹ korában e helyi munkák — szemléletüket, forráskezelésüket tekintve — azonos szinten álltak az országos történettudománnyal, sőt, a nemzeti és a lokális história szerves egységet is alkotott, minthogy a helytörténeti művekben feltárt adatok közül az „országos jelentőségű” eseményekre vonatkozóak bekerülhettek a „nagy magyar történelem-könyvekbe” és viszont, a Magyarország történetének társadalomtörténeti témaköréit tárgyaló nagy munkák — elég itt *Acsády Ignác* és munkacsoportja 1715—1720-as országos összeírást feldolgozó kötetére vagy Szádeczky Lajos céhtörténeti közleményeire utalni — tudatosan a teljességre törekedve közölték és kezelték a településekre vonatkozó rész adatok tömegét.

Századunk huszas éveitől a szellemtörténet lassan kiszorította a divatja múlttá vált — bár haszontalannak soha nem nevezett — pozitívizmust, és ennek következtében megszűnt a nemzeti és lokális történelem korábbi egymásrautaltsága. A helytörténetírás mindinkább elvált és — szemléletében pozitívista, partikuláris² maradván — le is maradt az új nemzetközi tudományos irányzatoktól. A marxista történelemszemlélet részben önként vállalt, részben hatalmi szóval kieszközölt térhódításának mintegy másfél-két évtizedig az lett a következménye, hogy az *egyetemes és az országos történetírás művelői abszolút fölénybe kerültek a szűkebb társadalmi rétegekre csoportosított és a helytörténeti kutatókkal szemben*. Az a döntő jelentőségű történelemszemléleti változás, amely a gazdaság és társadalom működésének törvényszerűségeit, illetve a korábbi elit-központúság helyett az egyszerű, munkálkodó emberek életét helyezte a történeti kutatások középpontjába, egy nagy, „demokratikus fordulat” lehetőségét teremtette meg történetírásunkban. Ismeretes azonban, hogy a „marxista átértékelés” a valóságban nem elsődlegesen a tényfeltáró alap kutatások fokozása útján következett be — bár a jobbágyosság és parasztság valamint a nagyiparban foglalkoztatott munkásság helyzetéről alapvető, új megállapítások születtek — hanem a két világháború közötti ún. keresztény-nemzeti hivatalos történetírással való vitatkozás vált központi feladattá. A viták zömmel a korábban is kiemelt történeti események, társadalmi kérdések körül folytak, új adatok feltárását és közzétételét pedig — a történeti segédtudományok művelésével

¹A pozitívista történetírói iskola elsősorban az események leírására törekszik (Szerk.)

²Partikuláris = részleges (Szerk.)

együtt — a kimondva-kimondatlanul másodrangú történész műhelyekké lefokozott levéltárak, esetleg múzeumok és könyvtárak feladatának hagyták. A közgyűjteményekben dolgozó, tudományos ambíciókat dédelgető történészek, néprajzosok számára az a feladat jutott a tudományszervezetben, hogy elvégezzék az időigényes levéltári, könyvtári vagy múzeumi adatgyűjtést. A „magas tudomány” akadémiai, egyetemi műhelyeiben pedig az ilyen alap kutatás legfeljebb néhány „javíthatatlan” különc mániája maradt, az egyetemes az országos történeti műveket kizárólag a nemzetközi vagy hazai szakirodalom tanulmányozása alapján írják. Mindez talán igazolható is lenne, ha e munkamegosztás zavartalanul működne. A másik oldal, a helyi kutatások egyedüli feladatává viszont az 1950—1960-as években az vált, hogy egy-egy város, falu, gyár 1945 előtti története meglehetősen sematikus bizonyítékokkal szolgáljon az általános történeti törvényszerűségek mindenkor helyi érvényesüléséhez, az ettől eltérő, sajátos társadalmi, gazdasági, politikai jelenségek, folyamatok kimutatását nem lehetett célul tűzni. *A települések, üzemek múltjának kutatása így szükségszerűen sokkal kevesebb új ismerettel gyarapította az országos történetírást, mint arra hivatott lett volna. A helytörténetírás így valóban keveset vagy semmit sem nyújtott, nem kis részben dilettánsok szakterületévé vált. A kör tehát bezárult.*

Az 1960-as évek végén, a gazdasági és irányítási reformok következményeként a történettudomány berkeiben is jelentős, pozitív változás történt: a megyei levéltárak, múzeumok tanács felügyelet alá kerültek. Mint a sivatag a ritka eső után, hamarosan kivirult az addig kopár táj. A megyei tanácsok, mint a területi közgyűjteményi szervezetek fenntartói — bár korántsem minden esetben — mint a helyi tudományos élet egyik bázisát kezdték kezelni és támogatni a múzeumokat, levéltárakat, nagy könyvtárakat. Alig egy évtized alatt nem csupán az égető raktárgondok enyhítésére történtek lépések, hanem a közművelődési tevékenység is fejlődött és a tudományos kutatómunka folytatásának a lehetősége is sok helyütt szépen javult. Tanulmányokat tartalmazó évkönyvek, történeti olvasókönyvek és forráskiadványok sora jelent, jelenik meg.

A változások másik, legalább annyira fontos tényezője a levéltáros, muzeológus gárda felfrissülése az egyetemről több-kevesebb kutatói felkészültséggel érkező, de töretlen elszántságú fiatal tudományos munkatársakkal. A vidéki tudományos jellegű intézményekben, fővárosi közgyűjteményekben dolgozó, kutatások tárgyául lokális témákat választó tudósjelöltek szorgalmas munkálkodását bizonyítja, hogy — miként azt a *Honismeret* helyi kiadványok terén egyedülállóan teljes bibliográfiájában felsorolt művek sokasága is jelzi — a magyar történettudomány éves termésének a többségét és az alap kutatások túlnyomó részét teszik ki az általuk írt tanulmányok, közlemények, könyvek. A sokszor egymástól több száz kilométerre élő, hasonló érdeklődésű kutatók állandóan visszatérő panaszai közé tartozik az szakma színvonalas műveléséhez alapvetően fontos módszertan — fogalmak, forrástípusok, feldolgozási módszerek — megvitatása, tisztázása iránti igény. Ugyanakkor egyre késik az alap kutatások új felismeréseinek a beépülése a nemzeti történetet összegző művekbe, jöllehet — mint arra a salgótarjáni konferencián elhangzott előadásában Benda Gyula is rámutatott — immár alapjában indokolatlan a „magas” tudomány képviselőinek a helytörténészekkel szemben előszeretettel használt „dilettáns” vagy „provinciális” jelzője. Az intézményes és szervezési viszonyok alapvetően semmit sem változtak az 1950-es, 1960-as évek tudományos munkamegosztását tükröző állapotokhoz képest, így a helyi kutatásoknak mindmáig nincsen országos szakmai fóruma. A Magyar Történelmi Társulat kebelén belül ugyan az 1970-es évek elején — Szabad György szorgalmazására és vezetésével — alakult egy helytörténeti szekció, azonban a közérdeklődés ellenére a szűkös anyagi lehetőségek miatt és egyéb — nevezik így: szubjektív — okokból tevékenysége abbamaradt. A helyi kutatások módszertani fórumává a *Honismeret*, a Hazafias Népfront honismereti bizottságának folyóirata vált, de ez az 1973 óta megjelenő, egyre népszerűbb, a határokon túl élő magyar műltfeltárók munkásságát missziószerűen számon tartó és a hazaszeretet nemes érzését ápoló, a szűkebb és tágabb pátria megismerését szolgáló lap sokfelé irányuló — zömmel mozgalmi és közművelődési jellegű — publikációi között csak ritkán jelennek meg a történettudomány forrásait, azok feldolgozását tárgyaló — az öntevékeny néprajzi kutatókat segítő gyűjtési útmutatókhoz hasonló, a településtörténet kutatását szolgáló módszertani cikkek.

A magyar társadalom múltját kutató fiatal történészek, néprajzosok, szociológusok egy kisebb baráti csoportja néhány éve szabad fórumon összeült, hogy megvitassa egymás elkészült, kiadás előtt álló kéziratok tanulmányait. Az eleinte a KSH Könyvtára Történeti Statisztikai Csoportján, majd a MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékén tartott beszélgetések törzsgárdájának a kialakulása is jelezte, hogy égető szükséglet kielégítésére vállalkoztak a szervezők — Benda Gyula, Faragó Tamás, Kövér György. A további lépés ügyében A. Varga László, a Nógrád megyei Levéltár igazgatója tette a legfontosabb lépést, amikor újból megteremtette egy országos konferencia megrendezésének a lehetőségét. A szervezők körlevélre az ország egyetemlein, főiskoláin, közgyűjteményeiben dolgozó tudományos kutatók közül mintegy 150-en válaszoltak igenlően, így — már csak a javasolt előadások témáinak sokszínűsége miatt is — reálisnak bizonyult az előzetes felkutatás, hogy a konferencia körképet adjon a XVIII—XX. századi magyar társadalomtörténeti kutatások helyzetéről, a leginkább kutatott területekről, témakörökről, az alkalmazott módszerekről és a felhasználható főbb forrástípusokról. Az eredményes munka elősegítésére a résztvevők előre megkapták 15 előadás teljes szövegét és valamennyi referátum összegzését.

A konferenciát festői környezetben, a salgói vár romjai alatt kiépített Tóstrand mellett, az SZMT Oktatási Bázis modern épületében 1986. szeptember 28—30. között rendezték meg. A több, mint 130 résztvevőt dr. Horváth István, a Nógrád Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztályának vezetője köszöntötte, majd rögtön sor is került a szekcióülések megnyitására.

Időrendi és logikai sorrend alapján az első témakörnek a *Bácskai Vera* elnökletével lebonyolított *Nemesek és polgárok a helyi társadalomban 1848 előtt* címmel összefogott 9 referátumot tekinthetjük. A megyei és városi levéltárakban nagy tömegű későfeudális-kori összeírás maradt fenn, amelyből — kellő forráskritikai, jogtörténeti és statisztikai ismeretek birtokában — rekonstruálható egy-egy település vagy egész vármegye,

illetve egyes társadalmi rétegek, csoportok összetétele, rétegződése. Aligha véletlen, hogy e szekcióban — és a hozzá kapcsolódó esti vitában — túlnyomórészt jelenlegi vagy egykori levéltárosok tartottak előadásokat, hiszen a prestatistikus korszak társadalomtörténetének a kutatásához alapkövetelmény a latin nyelvű levéltári források megismerése a feltárásban és kritikai kezelésében való jártasság.

A magyar polgári átalakulásban főszerepet játszó nemesség társadalmi szerkezetének a feltárása — bármily hihetetlen — csupán az elmúlt 5 évben indult meg, de máris több, igen figyelemre méltó új megállapítással gyarapította reformkori társadalomról szerzett ismereteinket. A konferencián jelen volt és beszámolóit is tartott a „nemességkutatás” új — a korábbi családja összeállítóktól gyökeresen eltérő — módszereivel kísérletező valamennyi történész, így a hallgatóság a legfrissebb módszertani eredményekkel ismerkedhetett meg, ami érdekességén túl felettebb hasznossá is tette a szekciót. A vizsgálatok forrásanyaga országosan nagyjából azonos: minden levéltárban számos, a nemesi felkelések költségeinek a vagyon, vagy jövedelem arányában történő kivétele céljából készült összeírást őriznek, melyek alapján statisztikailag is kimutatható egy-egy vármegye teljes nemességének a vagyoni vagy jövedelmi tagozódása. Az előadók közül *Erdmann Gyula* a zempléni, *Hudi József* a veszprémi, *Ódor Imre* a baranyai, *Láczay Magdolna* pedig a Rétközben élő nemesi társadalom rétegződését vizsgálva alapjában azonos eredményre jutott: valamennyi megyében, térségben óriási tehetőségbeli különbség alakult ki a XVIII—XIX. századra a nagy tömegű, földtelen és nyomorgó armalisták, illetve a kis számú, de annál módosabb, a politikai életben vezető szerepet játszó bírtokos nemesek és főnemesek között. Másrészt a nemesi kiváltságokat élvezők mind nagyobb részének a városokban, mezővárosokban való tömörülése és „polgári” foglalkozás — hivatalnokság, uradalmi tisztség vagy kézművesség — vállalása vált jellemzővé, ami jelzi a nemesség mind nagyobb részének a polgári életformához való igazodását. Úgy véljük, még feltétlenül egységesen kell használni a nemesség különböző csoportjainak a megnevezésére a történelmileg kialakult közjogi kategóriákat (így a „kisnemes” helyett az „armalista”, vagy egyetlen nemes, az arisztokrata helyett a — világi vagy egyházi — főrend kifejezés a pontos) és a statisztikai feldolgozás sémáját (nomenklátúra, mennyiségi osztályközök) is „szabványosítani” kell.

Benda Gyula: Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között. Kérdések és lehetőségek Keszthely példáján című előadása az egész konferenciának elméletileg és módszertanilag irányt szabó gondolatmenetet tárt a résztvevők elé. Rámutatott a „magas” tudományok és nálunk kissé lenézett helytörténet megosztottságán való túllépés szükségességére és ösztönzött a francia, angol, német regionális és lokális kutatások fogalmi apparátusához, módszertanához való alkalmazkodásra. Erre maga mutatott példát egy agrárváros paraszti polgárosulásának a folyamatát rendkívül sokoldalú és a korábbinál jóval szélesebb forrásbázisra támaszkodó — anyakönyvekből, összeírásokból, leltárakból, személyi iratokból név szerint azonosítással elért — rekonstrukciójával. Jól illeszkedett ide *Horváth D. Tamás* referátuma, aki egyetlen keszthelyi polgár, *Steindl György* rézműves gazdasági, társadalmi kapcsolataira, vagyoni helyzetére és életmódjára összpontosította kutatásait. Bizonyos személyek vagy egy időben született emberek csoportja — szakzsargonban a kohorsznak — az életpályának, vagyoni, közéleti, kulturális stb. szintjének a legkülönbözőbb forrásokból való összegyűjtése és összehasonlítása, amit egy angol kifejezés — personal reconstruction — tükörfordításával személy rekonstrukciónak nevezhetnénk, nagyon izgalmas és más kutatók szíves figyelmébe is ajánlandó. Két észrevételünk azonban van. Tapasztalatból tudjuk, hogy egy közösség — még egy kis falu, nemhogy egy jelentős mezőváros — ilyen mélységű rekonstrukciójára mennyire időigényes. Legalább 6–8 éves munka kell az összes forrásnak a személyek azonosításán nyugvó kiaknázásához, ennyi gürdölést pedig csak néhány megszállott tud vagy akar ráldozni e sok újat hozó, de — legalábbis honunkban — alig méltányolt témakörre. Tartunk tőle, hogy „józan mérlegelés után” sokan lemondanak róla és elegánsabb, könnyvedebb feladatot vállalnak. A másik probléma már sokkal inkább „vis maior”: ui. alig néhány olyan helység akad, ahol egyszerre és egymás mellett fennmaradtak az ilyen mélyfűréshez nélkülözhetetlen források. Keszthely és a *Festetics*-uradalom forrásellátottsága ui. kivételesen jó. Általában azonban az a jellemző, hogy az országos és megyei adóösszeírások mellett legfeljebb az anyakönyvek maradtak fenn és az átlagosnál kedvezőbb helyzetet élvez az a kutató, aki több-kevesebb uradalmi gazdasági és úriszéki iratra vagy céhanyagra támaszkodhat. Ennyi pedig kevés a franciákkal, angolokkal való versenyhez.

Jómagunk *A mezővárosok társadalma Nógrád vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig* című beszámolóinkban arra kerestünk választ, mennyiben különbözött egymástól a 12 nógrádi oppidum jogállású település társadalmi szerkezete és mennyiben meghatározó a népességszám, a kereskedelmi élet fórumait alkotó vásárok és a hivatásos kereskedők, kézművesek száma, szakmai megoszlása a városi szerepkör jelentőségének a statisztikai mérésében. Igyekeztünk bizonyítani, hogy ha az országos összeírásokon túl helyi — vármegyei, városi, uradalmi — forrásokat is alaposan feltárjuk, a városiasodás olyan jellemzőit is megvizsgálhatjuk, mint a nemesi — honoratior réteg tömörülése, vagy az önkormányzat és az úrbéri viszonyok kedvező, vagy kedvezőtlen volta. Az eredmény így Nógrád megye vonatkozásában némiképpen eltér az eddigiektől, mert az országos forrásokon alapuló vizsgálatok szerint város jellegűnek minősülő két oppidum — Balassagyarmat és Losonc — mellett a kicsiny, de nagyon fontos ipari és elég jelentős kereskedelmi központ jellegű Gács is városnak tekinthető.

A városi polgárság társadalmi átretegződésével két referátum is foglalkozott. *Nemes Lajos* Eger XVIII. századi adóösszeírásait vette vallatón. Teljes joggal mutat rá, hogy e korszak városainak társadalma a magyar történetírás „egyik legelhangosabb területe”, pedig nagy szükség lenne az összehasonlító kutatásokra. Eger példája is mutatja a városi adóösszeírások hiányosságát, minthogy a „lakosságnak csak kis körére, kb. 1/4 részére terjednek ki” és sok családfőnek nem tárják fel a társadalmi jogállást — ezért feltétlenül szükséges lenne, ha a példamutatóan alapos kutató megnézné az anyakönyveket is. A másik referátumban *Gajáry István* egy

népes pesti polgárcsalád, a *Hufp-Mayerhoffer* familia tagjainak társadalmi pályafutását és — hagyatéki leltárak alapján — életmódját foglalta össze a XVIII—XIX. század fordulóján.

A szekció munkáját hosszú esti beszélgetés tette teljessé, ahol a ritkán kutatott társadalmi csoportokról esett szó, így *Szomszéd András* a cigánysággal kapcsolatos forrásokat ismertette, *Darkó Jenő* a XVIII. században a kereskedelemben oly fontos görögkeleti népességről, *Kellner Judit* pedig ehhez kitűnően kapcsolódva az egri „görög” *kereskedőkről* folytatott kutatásairól számolt be.

A második szekcióülést *Für Lajos* elnöklétével *Agrártársadalom — paraszti társadalom — paraszti család* címmel 7 előadást hallgatott meg. Két fiatal kutató *Kaposi Zoltán* és *Papp Klára* — mindketten a debreceni egyetem Történeti Intézetének munkatársai — egy-egy egész megyében, Somogyban, illetve Biharban vizsgálta a nagybirtokok és a rajtuk élő jobbágy népesség kapcsolatát. Vizsgálati szempontjuk érdekes módon ellentétes: míg *Kaposi Zoltán* a somogyi nagybirtokosok anyagi és birtokviszonyainak, majorsági gazdálkodása mértékének a rekonstruálására összpontosítva kezdett sokéves munkát igénylő kutatásába, addig *Papp Klára* elsősorban a jobbágy társadalom rétegződésének, az úrbérrendezés hatásának a feltárását tűzte célul, ezért foglalkozik az uradalmakkal is. Mindkét megközelítés indokolt és remélhető, hogy fontos témájuk kutatása szép eredménnyel fog járni.

Knézy Judit a *csurgói Festetics-uradalom* alkalmazottainak az 1780-as évekből fennmaradt, konvenciók szerződéseket és „munkaköri leírásukat” tartalmazó gazdasági utasítást ismertette. Különös jelentőséget ad a forrásnak az, hogy valószínűleg ez a legkorábbi részletes leírás a később milliós tömeggé duzzadó „puszták népe” életmódjáról. *Szabó László* *Családszervezet és családi gazdálkodás a Jászságban a XVIII—XIX. században* címmel foglalta össze negyedszázados munkássága egyik fő témájában elért eredményeit. *Klaniczay Gábor* színes referátuma a *boszorkányvadás* a XVIII. századi magyar városokban és mezővárosokban történő tömeges megjelenésének újfajta, csoportszociológiai módszerű megközelítésének a lehetőségét mutatta be.

Több előadó foglalkozott az újabb társadalomtörténeti kutatások egyik legérdekesebb vizsgálati tárgyával: „egyszerű családok” — parasztok, polgárok, dzsentrik, zsidó kereskedők — társadalmi pályafutásának több nemzedéken át történő nyomon követésével. E szekció keretében földműves családok krónikájáról hangzott el három referátum: *Ortutay András* egy *esztergomi ház- és szőlőtulajdonos familia*, *Szuhay Péter* — figyelemre méltóan kidolgozott módszerrel — egy besenyőtelki „kisnemes” (inkább armalista!) nemzetség, *Takács Éva* pedig egy somogyi *parasztcsalád* életét és felemelkedését, illetve lesüllyedését mutatta be.

Ez a téma folytatódott a következő, *Vörös Károly* elnöklétével megtartott szekcióülésen is, melynek előadásai *A polgári társadalom bázisa — tőkés rétegek, nemesség polgárosodás* nagy problémakörének tisztázásához járultak hozzá. Itt ui. *Halmos Károly* és *Kövér György* két 1869-ben csödbe jutott bevándorolt kapitalista vállalkozó, *Gregersen Gutbrand* és *Koben I. I.* pályájával és társadalmi illetve gazdasági kapcsolatrendszerével foglalkozott, vagyonleltáraiknak a közgazdaságtudomány fogalmait és módszereit alkalmazó, ezért sok újat hozó vizsgálatával. *Lakatos Mária* viszont egy 1848 előtt „középbirtokos nemesnek” minősülő familia, a báró *Berzeviczy-Szmrecsányiak házasodási és gyermekvállalási* — tehát demográfiai — viselkedését, illetve polgári kori társadalmi státusuk és pozíciójuk alakulását követte nyomon 150 éven át — egészen napjainkig.

A szekció referátumainak másik felében elhangzott előadások egy-egy vármegye, vagy városi polgári társadalmi szerkezetének az 1848 utáni átalakulását vizsgálták. *Glósz József* *Kapitalizálódás, tőkeépződés a Tolna megyei középbirtokos nemesség körében 1830 és 1867 között* témájú referátuma pl. birtokostyáji-egyezmények, hitelbetáblázások és uradalmi iratok együttes, tömeges felhasználásával sikeresen oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy egységes folyamatként mutassa be a forrásbázis tekintetében az 1848-as polgári átalakulással élesen elválasztott korszak átértékesődését. *Kosján László* *A gazdasági elit Nógrád megyében a dualizmus időszakában* című előadása csakúgy, mint *Tóvári Judit* *Polgárosodás és helyi hatalompolitika 1872—1917* című — elsősorban Miskolc városára vonatkozó — kutatása egyaránt a virilisjegyzéket dolgozta fel, hogy — a gazdacimták, kompasszok, cégbírósi iratok stb. adataival kiegészítve — rekonstruálja egy közigazgatási terület leghetesebb polgári csoportjának összetételét és az idők során bekövetkezett változásokat — pl. a hagyományos nemesi vezető réteg és a feltörekvő zsidó kereskedők, gyárosok arányának módosulása — mibenlétét. *Marjanucz László* referátuma is hasonló forrásokból érzékeltette *A szegedi zsidó vállalkozó polgárság társadalmi mobilitását* a XIX. században.

Most pedig elnézés kell kérnünk olvasóinktól és az érintett előadóktól, mert — részben helyi hiányban, részben pedig hozzáértésünk csekély volta miatt — a további két szekció előadásainak ismertetését rövidre kell fogognunk. Vonatkozik ez az *Értelmiségi csoportok, társadalmi egyesületek a XIX—XX. században* témakörű, *L. Nagy Zsuzsa* által vezetett szekcióra, ahol pedig a polgári liberalizmus korában felélenkült társadalmi élet lüktetését érzékeltették a hallgatók a referátumokban. *Kiss Géza* a dunamelléki református egyházkerület XIX. század eleji igazgatási, oktatási, szegénygondozási intézményeiről és az ekleziák alkalmazottainak helyzetéről adott elő, *Mazsu János* az 1869. évi népszámlálás alapján vizsgálta a debreceni értelmiség társadalmi viszonyait. *Piskó Péter* az esztergomi kulturális egyesületek és a bennük vezető szerepet játszó családokról, *Tóth László* pedig a besenyőtelkiek XX. századi intézményesült emberi érintkezési formáival és a közéletiség alakulásával foglalkozott. A polgári egyesületi élet fórumainak, működésének kutatását napjaink élénk klub és egyesületi mozgalma önmagában is időszerevé teszi. Ezért különösen érdekes volt a három egyesületi témájú előadás: *Böszöe Sándor* a dualizmus-kori Somogyban, *Tóth István* a felvidéki szlovákság vonatkozásában, *Nagy Beáta* pedig a két világháború közötti Budapestben vizsgáلتa a társas élet megnyilvánulásait, színtereit.

Végül a *Nagy Endre* által vezetett *Hierarchia és bürokratizálódás* (XVIII—XX. század) című szekcióülés is fontos és izgalmas témákról folytatott eszmecsere. Ismeretes, hogy az 1848 és 1948 közötti száz esztendő alatt a szakképzett és nyugdíjra jogosult tisztviselők — így minisztériumi, törvényhatósági tisztviselők, betöltői,

vasúti és postai „tiszték” — valamint a hivatásos katonatisztek valóságos külön kasztokat alkottak a magyarországi polgári társadalomban. E jelenséget boncolgatták *Benedek Gábor* Minisztériumi tisztviselő és dualizmus idején, *Gyarmathy Zsigmond* Adalékok Kállay Miklós szabolcsi főispán, később miniszterelnök portréjához, *Majdán János* Vasutasok Magyarországon (1846—1918), *Sudár Kornélia* a budapesti omnibusz-vállalkozók és társulásaik, továbbá hadtörténeszek: *Zachar József* XVIII. századi franciaországi magyar huszárokról, *Bona Gábor* 1848—1849-es honvédtisztek, *Szakály Sándor* a II. világháború katonai elit származási, nemzetiségi összetételére vonatkozó kutatásai eredményéről számolt be — szóban, vagy írásban.

Újabb fontos témablokkot alkottak azok az előadások, amelyek az 1869 és 1941 között tízévente elvégzett népszámlálások és más átfogó források alapján immár országos társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatára vállalkoztak. *Tóth Zoltán* maguknak az 1869 és 1900 közötti népszámlálásoknak a modernizálódó foglalkozásstatistikai nomenklatúráját vizsgálta elméleti szempontból. *Vörös Károly* a főrendiház 1885. évi szervezeti reformjáról, vagyis a hagyományos feudális arisztokrácia polgári (azaz vagyoni) szempontú „megrostatásának” következményeit vizsgáló, most kezdett kutatásairól, *Gyáni Gábor* a két világháború közötti munkásság migrációjáról és a mobilitásról, *Lengyel György* pedig e korszak gazdasági elitjének szerkezetéről írt beszámolót. Mindazonáltal a statisztikai adattömegek feldolgozása mellett is nélkülözhetetlen az „esettanulmány”, amelyeket e szekcióban *Fülöp Éva Mária* Gazdatisztek a Tihanyi Apátság uradalmában 1848—1945 között és *Szili Ferenc* A műszaki és adminisztratív tisztviselők élet- és munkakörülményei a MIR Kaposvári Cukorgyárában a két világháború között című előadásai képviseltek — igen színvonalasan.

A háromnapos konferencia a szervezőknek, a résztvevőknek és a tudományos kutatásnak egyaránt hasznára vált. A résztvevők nagy száma eleve bizonyította, hogy a társadalomtörténet kutatói: a fiatal és középkorú historikusok, levéltárosok, szociológusok és a levéltári források iránt mind több érdeklődést tanúsító néprajzosok és most és a jövőben is igénylik a színvonalas vitalforumot. Bebizonyosodott, hogy a zömmel nem „elsőrangú” akadémiai vagy egyetemi kutatóállásban dolgozó muzeológus, levéltáros, könyvtáros foglalkozású tudományos munkatársak eredményesség és színvonal tekintetében meg „helytörténeti” témákban is értékeset alkotnak. A Nógrád Megyei Tanács segítőkészségéből a csaknem felszár referátum a közeljövőben *számítógépes feldolgozásban* is megjelenik és minden remény megvan arra, hogy a társadalomtörténeti kutatók a következő években Salgótarjánban teljes plénumban, egyes szekciók pedig Gyulán és más megyei levéltárakban kisebb csoportokban folytathatják eszmecsereiket.

Pálmány Béla

Honismereti munka egy angyalföldi könyvtárban

A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár (FSZEK) XIII. ker. főkönyvtára, közismertebb nevén a Dagály utcai könyvtár, a szokásos közművelődési szerepkörön kívül néprajzi és földrajzi szakrészleggel, valamint — egyelőre nagyon szerény — *helytörténeti anyaggal* rendelkezik. Ezeket szeretnénk bemutatni, jóllehet tevékenységünk nem választható el mereven a könyvtár, esetenként még a hálózat, a FSZEK egészének munkájától sem.

A könyvtári munka viszonylag új „hajtásai”, az ún. *szakrészlegek*. Az ismeretterjesztő irodalom iránti megnövekedett igény hozta létre őket. Fővárosunkban az újonnan könyvtári célokra létesített könyvtárak mindegyike sajátos profilt alakíthatott ki. Kelenföld „specialitása” a biológia, a régi Erzsébetvárosé a nyelv- és irodalomtudomány. A kőbányai a képzőművészet népszerűsítésének nemes feladatát vállalta magára. Kerületünk a néprajzi és a földrajzi művek szélesebb körű gyűjtésének feladatát kapta meg. Ez egyben felelősséget is ró ránk. Tekintettel arra, hogy országszerte alig fordul elő földrajzi szakrészleg, a néprajzi pedig tudomásunk szerint az egyetlen, így hazai tapasztalatokra nem alapozhattuk munkánkat, ezért külföldi példákbl merítettünk néhány ötletet, másrészt hazai néprajzi, földrajzi szakkönyvtárak egy-egy bevált módszerét alkalmaztuk.

A népes angyalföldi munkáskerületben már régóta vártott magára egy nagy közművelődési könyvtár kialakítása. Hálózatunknak vannak ugyan kisebb-nagyobb fiókjai a kerületben, de ezek jóformán csak a hagyományos könyvkölcsönzést tudják ellátni, gyakran még a folyóiratok, kézikönyvek helyben olvasása is nehézségekbe ütközik. Könyvtárunk már korszerű elvek szerint létesült. A kétszintes épület földszintjén kapott helyet a gyermekkönyvtár, a folyóirat-lapozgató, a kiállító- és előadóterem. Az emeletre felvezető lépcső falát Péli Tamás nemzeti identitást tükröző pannója díszíti. A felső szinten találjuk a felnőttek által kölcsönözhető 70 000 kötetes állományrészt, a zenei részleg, az olvasóterem a helyben használható kézikönyvekkel, bel- és külföldi lexikonokkal, enciklopédiákkal, folyóiratokkal. Itt kapott helyet a *néprajzi és a földrajzi szakrészleg* is.

Könyvtárunk gyűjti a néprajzi, népzenei és földrajzi könyveket, felvételeket és más dokumentumokat. A korábban megjelenő műveket a hálózat többi egysége révén több-kevesebb sikerrel tudtuk pótolni. A hézagokat, valamint a tudományág immár klasszikusnak számító „darabjait” antikváriumbl próbáljuk beszerezni. Ezen a téren már jelentős eredményeket értünk el. Így jutottunk hozzá többek között Herman Ottó: A magyar halászat könyve, Cholnoky Jenő: A föld és élete című munkáihoz. Némely műveket az Országos Széchényi Könyvtár fölös példányaiból kaptunk meg. Jelentősen növelik állományunk használható-

ságát az ún. „kötelességek” is. Ezeket a nyomdától kapjuk az Országos Széchényi Könyvtár és központunk közvetítésével. Ézaltal sok könyvesbolti forgalomba nem kerülő kiadványhoz is hozzájutunk, melyek szakrészlegeink számára igen fontosak. Például: a KLTE Néprajzi Tanszékének, valamint az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének Közleményeihez is. Az ELTE Foklore és Tárgyi Tanszékének füzeteihez csere útján jutunk. Intézményi kapcsolataink révén szerezzük be az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, a Néprajzi Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság kiadványait. Büszkék vagyunk a külföldi, főleg nyugati kiadású, s zömmel egzotikus népeket, tájakat, Európá egy-egy országát, városát bemutató könyvekre is. A gyarapításnál szem előtt tartjuk a határ- és rokon területek irodalmát is. Különös hangsúlyt fektetünk népzenei dokumentumok beszerzésére. A hangzóanyag a zenei részleg állományába tartozik, de a Pátiria című hanglezeműsorozat és a világ népeinek zenéjét reprezentáló UNESCO-felvételek kiegészítik a néprajzi szakrészleg állományát. A vizuális dokumentumokat a képeslapok, a diapozitívok, térképek képviselik.

A gyűjtemény használhatóságát növeli a sokoldalú *feltárás*. A könyvtárakban megszokott katalógusokon kívül szakrészlegeink speciális, ún. tárgyszókatálogosokat is kiépítettek. Lényege, hogy a dokumentumban, könyvben kifejtett témát tömör fogalmakkal, tárgyszavakkal jelezzük, melyeket abécé szerint rendezünk. Az olvasók által is jól használható katalógusfajta jelentősége a jövőben, a számítógépek könyvtári terjedésével fokozatosan növekedni fog. Tekintélyes mennyiségű néprajzi és földrajzi publikáció jelenik meg folyóiratokban is. Ezek összegyűjtése az analitikus katalógusban részben már elkészült.

Az állomány összetételéből, feltártságának mértékéből már a *használók* lehetséges köre is kitűnik. Közművelődési könyvtár lévén elsősorban a *néprajz iránt komolyabban érdeklődő nagyközönségre számítunk*. Céljaink közé tartozik — természetesen — az oktatás segítése is. Ugyancsak feladatunknak tartjuk a szakkörök szakirodalommal való ellátását is. A néprajz ugyan egyelőre nem szerves része a középiskolai oktatásnak, de az újonnan bevezetett honismeret című tantárgytól némi előrelépést várunk. A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola második évfolyamában kötelező tananyag a néprajz. A velük kialakított kapcsolat eredményeként több tanuló használja a könyvtárunkat, rendezvényeinket is látogatják. A közeli Közgazdasági Szakközépiskola diákjai szakrészlegeink igénybevételével készülnek fel a tanórákon tartandó országismertető előadásaira. Korlátozott mértékben a főiskolai, egyetemi hallgatók igényeit is ki tudjuk elégíteni, de ezen a téren még van tennivaló.

Jól szolgálják könyvtárunk — s egyben szakrészlegeink — propagandáját különféle *rendezvényeink*. Kiemelkedő volt ezek sorából Vikár László finnugor népenet reprezentáló lemezeinek a szerző által történő bemutatása. Nagy érdeklődést váltott ki olvasóink körében Domokos Pál Péter a moldvai szángólok történetét, néprajzát ismertető, vetítéssel egybekötött előadása is. Az estét Faragó Laura által előadott népdalok tették még emlékezetesebbé. Ördögh László zenepedagógus helyszíni hangfelvételek és diáképek alapján mutatta be a perui indián népenet és népszokásokat a széles körből verbuválódott érdeklődőknek (a hallgatóság soraiban „valódi” indiánok is voltak). Ezek az események egyúttal a zenei és a néprajzi részlegek egybefonódását, együttműködését is reprezentálják. Más alkalommal Peterdi Vera muzeológus beszélt arról, hogy ünnepeltek elődeink. Nevezetes esemény volt Baloghné Horváth Terézia előadása a népi ékszeréről. A földrajz és a néprajz egységét Balogh János ökológus színes élménybeszámolója illusztrálta. A természetvédelem fontosságát hangsúlyozva, „öt világrész útjait” bejárva a néprajzi kuriózumokra is felhívta a résztvevők figyelmét.

Könyvtárunk legnagyobb rendezvénysorozata a „... a megye bemutatkozik”. (Erről Szabó Józsefné igazgatóhelyettes tollából jelent meg tudósítás hálózatunk lapjában, a Könyvtári Híradóban.) A továbbiakban ebből veszem az idézeteket. Eddig három „céljában azonos, megvalósulásában hasonló” kiállítást rendeztünk: Somogy, Bács-Kiskun és Szolnok megyékét. A sorozat célja, hogy közel hozza hazánk népi kultúrájának, népművészetének, népi mestereinek tárgyi kincseit a városi emberekhez, diákokhoz, gyerekekhez, izelítőt adjon azokból a kiadványokból, amelyek a kincseket felkutató, megőrző munkáról szólnak, s a megyei könyvtárak, múzeumok műhelyeiből kerülnek ki... Nem titkolt szándékunk, hogy könyvtárunkba vonzzuk... mind a gyökereit, hagyományait kereső ember érdeklődését, mind napjaink világtávozó vándorait”. Az első két megye kiállítással egybekötött bemutatkozóját a HNF Országos Tanácsának Honismereti Bizottsága, központunk kapcsolatszerzési és propagandaosztálya, valamint a könyvtárunk közösen szervezte. *Somogy* nyitottuk a sort, mivel itt folyik legrégebben és legeredményesebben a honismereti munka. A következő Bács-Kiskun megye volt. Szolnok megyét már mi hívtuk meg, két türkevei szobrász könyvtárunkban rendezett kiállítására.

A megyebemutatók értékes kapcsolatokat teremtettek könyvtárunk számára, amiket szeretnénk a jövőben is megtartani. Ezt a reményünket erősíti, hogy két megye vezetősége viszonzásul megrendezte a FSZEK Budapest-gyűjteménye és Propaganda-kapcsolatszerzési osztálya által összeállított Buda visszafoglalása című kiállítást, s ezek kaposvári, majd kecskeméti megnyitójára meghívták könyvtárunk munkatársait is. (A szolnoki kiállítás előkészítése folyamatban van.)

Az *önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalommal* való kapcsolat kialakítása érdekében is megtettük első lépésünket. Két ízben is részt vettünk a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozón. Ugyancsak képviseltettük magunkat a budapesti helytörténeti konferenciákon is. Az itt kialakult személyes kapcsolatok hozzásegítettek bennünket a kerületi helytörténeti munka és napi tevékenységünk összekapcsolásához. A Jelenics József vezetésével működő klub kéziratok anyagának tárgyszavazása jelentette az első közös lépést.

Úgy érezzük, hogy közösek céljaink, elképzeléseink e tömegmozgalmakéval, s így — némi kiegészítéssel — magunkénak vallhatjuk Julius Lips német etnográfus hitvallását: „A néprajz célja: a népek békeje.”

A derceni templom
fölrata

Nyelvjárási gyűjtőúton Kárpát- Ukrajnában

Hosszú idő óta először került sor nyelvjárásgyűjtésre az egykori Kárpátalján (helyi terminológiával: a Szovjetunió Kárpátontúli Területén). Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport oktatói és hallgatói 1987. április 10-16. között az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékének meghívására nyelvjárásgyűjtésre utaztak Kárpát-Ukrajnába. A vendéglátók valóban mindent megtettek, hiszen ilyen szeretettel, odaadással és kíváncsisággal magyar kutatót ritkán fogadnak manapság. Az ungvári tanárok és diákok sokszor saját pénzükhöz látták vendégül a magyar egyetemistákat.

Két egész napos gyűjtésre került sor Dercenben (Driszina) és Nagyberegen (Beregi). Bár a magyar köznyelvi hatást meglehetősen erősnek kell feltételezni ezen a területen (a magyar rádiót hallgatják, televíziót nézik), Dercenben mégis különlegesen archaikus és érdekes nyelvjárást sikerült fölfedezni, lejegyezni. A nyelvjárás különlegessége, hogy az *e* tájon megszokott záródó diftongusok (*kéiz*, *voult*), mellett nyitódó diftongusokat (*sziep*, *taniet*) is használnak. Balogh Lajos, az ELTE nyelvésze a helyszínen úgy vélekedett, hogy az illabiális *a* hangot leszámítva a derceni nyelvjárás sok jegyben hasonlít a palóc nyelvjárásra. Ennek történeti okait még senki sem vizsgálta. A kárpátaljai nyelvjárás egyebekben is sok érdekességet tartalmaz. A már korábban is dokumentált viski nyelvjárás a mezőségre hasonlít, Rákos faluban az illabiális *a*-zást figyelték meg, ami palóc sajátosság. A nagyberegi nyelvjárás a helyszínen végzett vizsgálatok alapján közelebb áll a keleti nyelvjárástípushoz.

A magyar nyelvjáráskutató egyetemistákat és tanáraikat nagy szeretettel fogadták a magyar falvakban. A derceni iskolában a szülők és gyermekek lakodalmi ebédet varázsoltak, népi ihletésű műsort adtak. A derceni főtúcán a kispadon üldögélő emberek megszólították, s alig akarták útjukra engedni a „magyarországi magyar” fiatalokat. A falvak rendezettek, a derceni kazettás famennyezetű templomot nemrégiben újították föl. Ezt a templom ajtaja fölött díszelő felirat is hirdeti, csakúgy mint a templom egész történetét. Nagyberegen a falu központjában található a művelődési ház. Ennek két helyiségében a helytörténeti kiállítás kapott helyet (beregi szöttesek, szövőszék, festett és faragott bútorok), de van itt könyvtár, klubszoba, továbbképzési szakterem is.

Szinte minden portának kiterjedt gazdasági udvara van: tehenet, disznót, aprójószágot tartanak. A legtöbb háznál személygépkocsi (Lada, Moszkvics, Volga), néhány helyen kistraktor van. Nagyberegen néhány házban 5-6 éve kísérleteznek a „fóliázással”. Magyar szakkönyvekből tanulják a módszert. Magyar újság minden házba jár (Népszava, Képes Újság, Szabad Föld, Kertészet és Szőlészet stb.). Magyarországról bőven kapnak információt ezekből az újságokból, valamint a rádió és televízió műsoraiból. A kárpátaljai magyar lakosság körében az időszámítás is a budapesti idő szerint történik, a hivatalos, „moszkvai” időt külön hangsúlyozzák. A helyi híreket a Kárpáti Igaz Szó című napilap szolgáltatja, s ennek a lapnak különböző mellékletei adnak fórumot a helyi kulturális életnek (Kiskárpáti Igaz Szó a gyermekeknek, Lendület az új művészi törekvéseknek). Évente jelenik meg a Kárpáti Kalendárium, amely az irodalmi, politikai, művészeti cikkek mellett rengeteg hasznos információt, művelődéstörténeti és néprajzi anyagot is közöl. Ez a néprajzi publikálás fontos fóruma.¹

És milyen nyelvészeti-néprajzi-honismereti gyűjtőmunka folyik a Kárpátalján? Szinte minden településen akad olyan lelkes tanító, szakkörvezető, aki szívügyének érzi a népi hagyományok ápolását, fejlesztését. Nagyberegen odáig jutott a lelkesedés, hogy a helytörténeti kiállításon túlmenően a beregi szöttek bevonult a magyar középiskola tantervébe. A 9. és 10. osztályosok a munkára való nevelés jegyében tanulják a hagyó-

¹A legutóbbit a Honismeret 1987. 4. számában ismerte Sándor László. (Szerk.)

Munkács vára

mányos beregi szöttekésztítést. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékén nyelvészeti és néprajzi kutatómunka egyaránt folyik. Legutóbb fejezték be a kárpátaljai magyar nyelvjárás atlaszát, ami most már megjelenésre vár. A magyar szakos egyetemisták fél éves népköltészeti-néprajzi képzésben részesülnek, gyűjtési gyakorlaton vesznek részt. A tanszéken megtalálhatók ezek a gyűjtések. Sajnos nincs szakavatott néprajzkutató. Jószerevel az egyetlen önálló folklórközlés 1974-ben jelent meg (Lizanec, P.—Vaszócsik V.: A kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Ungvár, 1974.). A Kárpáti Igaz Szó és a Kárpáti Kalendárium gyakran közöl beküldött meséket, mondákat, balladákat, de ezek tudományos értéke megkérdőjelezhető. A kutatásban előrelépést jelenthetne az Ungvári Állami Egyetem és az ELTE között kialakuló kapcsolat. Rövidebb-hosszabb időre vendégtanár érkezhetne Ungvárra, s egy-egy stúdiómot megtarthatna.

Az ELTE oktatói és hallgatói a szakmai programon kívül baráti találkozókön, kirándulásokon vettek részt. Április 14-én egész napos kirándulást tettek a híres Vereckei-hágóhoz. A hágó ma is határterület: a lvovi és a „kárpátontúli” terület közigazgatási határa. A 839 m magas hágón csak a régi országút vezet át, a jobb minőségű főút északról elkerüli. Csöndes, nyugodt, jó levegőjű táj, közelében ezer métert meghaladó havas hegyek húzódnak. A hágó környéke ma kirándulóközpont faházakkal, emeletes nyaralóépülettel, turistajelzővel. Emléktábla emlékeztet arra, hogy L. I. Breznyev volt a politikai biztosa annak a hadosztálynak, amely 1944-ben ezen a hágón kelt át.

Az alig egyhetes programban lehetőség nyílt a munkácsi vár megtekintésére is. A várból nemrégiben költözött ki egy szakközépiskola. Most nagy ütemben folyik a műemléki helyreállítás. Ungvár várában természetrajzi és régészeti kiállítás látható. Elégé jellegtelen és nem logikusan rendezett a kiállítás. A vár mellett található szabadtéri néprajzi gyűjtemény viszont Európa-hírű. A „kárpátontúli” terület népi építészetét mutatja be hiteles módon: a különböző háztípusokat, a templomot, a hegyi iskolát, a kocsmát stb. A szabadtéri néprajzi gyűjteményben 1 rubelért többnyelvű — közte magyar nyelvű — ismertetőkötetet vásárolható.

Az ELTE és az Ungvári Állami Egyetem között születő kapcsolatok remélhetőleg a közeljövőben gyümölcsöző eredményekkel is szolgálhatnak. A most gyűjtött, csaknem 40 kazettányi hanganyag máris a nyelvjárásgyűjtők rendelkezésére áll az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportján.

Balázs Géza

A szeghalmi műemlék harangtorony helyreállítása¹

Húsvétra befejeződött Szeghalom egyik építészeti érdekességének újjáépítése. A Szeged-csanádi római katolikus egyházmegye, a helyi egyház és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség anyagi támogatásával a városi költségvetési üzem végezte el a munkát. Az üzem dolgozói társadalmi munkával is siettették a felújítás mielőbbi befejezését.

¹A képeket lásd a hátsó borítón (Szerk.)

A harangtorony 1892-ben épült, mikor Szeghalmon önálló lelkészség alakult. Az építők neve nem maradt fenn az utók számára, de építményük méreteiben a környéken, típusában pedig az Alföldön is rikaságszámba menő alkotás, mert hasonló harangtoronyok a hegy- és dombvidékek reprezentánsai. A torony egészében fából épült, a felhasznált fa több építészeti korszakból származik, másodlagos és harmadlagos felhasználtságú. Az ilyen építésknél megszokott ácskötéseket szegeléssel, a toldásoknál vaspántokkal helyettesítették, ami már akkor megkérőjelezte a szerkezet tartósságát. Későbbi átalakítás alkalmával megszünt a földig érő alsó szoknyarész, a talpgerendák között élükre rakott téglából készült, ún. katonafallal építették be. Ekkor cserélődött le az eredeti zsindeburkolat és — tetőszintenként felülről lefelé haladva — lemez-, pala- és cserépfedél váltotta fel.

A helyi lakosok többsége ebben az átépített formájában ismerte, ezért nagy érdeklődés kísérte a március első felében megkezdett bontási munkákat. A teljes helyreállítás sürgőssége mellett szólt, hogy az eredetileg felhasznált faanyag az idők során nagymértékben előregedett.

A költségvetési üzem a teljes favázat négy darab természetes kőalapra, a legkorábbi méreteknek megfelelően húzta fel, erre pedig deszka-, illetve zsindeborítás került. A helyreállítás után a harangtorony visszakapta szoknyás alakját, és az alkalmazott szerkezeti megoldások elődjénél hosszabb élettartamot ígérnek a négy harangot magába foglaló építménynek.

Kele József

Helytörténeti múzeumokról

A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum

A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum hazánk egyik legrégebbi vidéki gyűjteménye, Régészeti Egylet néven 1877-ben alapította Tariczky Endre katolikus plébános. Csaknem 500 darabos régiséggyűjteményét — érmekeket és régészeti leleteket — is ekkor adományozta a városnak.

Az egylet szervezeti szabályzatát és felépítését Tariczky Endre dolgozta ki. A tisztségviselőket — elnök, titkár, jegyző és választmányi tagok — hatévente választották. Évente egy-egy alkalommal választmányi és rendes közgyűlést tartottak. Az egylet tagdíjat fizető rendes tagokból, illetve választott, tiszteletbeli tagokból állt, köztük a korabeli tudományos és közélet számos kiválóságával.

Kezdetben a rendes tagok — általában évi 1 koronányi, de önkéntesen emelhető — tagdíjából fizették a fenntartás költségeit, egyes tárgyak vételárát. A múzeumórként tevékenykedő Miliesz Béla református tanító is a tagdíjból kapott néhány alkalommal csekély rendezési díjat. Tariczky mellett ő volt az egylet másik meghatározó egyénisége.

Vegyes leltárkönyvüket már a megalakulás évében vezették. Mindent gyűjtöttek, ami réginek, érdekesnek és különlegesnek számított. Gyűjteményüket négy fő csoportba sorolták: éremgyűjtemény, régiségtár, vegyes tárgyak és könyvtár.

„Az 1884-dik év decz. 31-től az egyleti élet szünetelt 1889 nov. 3-ig. Ekkor újjáalakult . . .” — olvashatjuk jegyzőkönyvükben. Ekkor lett az egylet elnöke Tariczky Endre, titkára és jegyzője pedig Miliesz Béla. Közös munkájuk ezután több mint két évtizedre meghatározta az egylet működését. Fő munkájuknak a régiségek gyűjtését és a régészeti ásatásokat tartották. Az egylet munkálkodásuk révén már igen korán magára vonta a figyelmet; főként régészeti gyűjteményük őskori anyaga vált ismertté. Leletek kérdésében, tárgyak, csontleletek kormeghatározásában több levelet váltottak Hampel Józseffel, Jósá Andrással, Herman Ottóval és Török Auréllal. A korabeli tudományos élet vérkeringésébe nemcsak leveleikkel kapcsolódtak be, tagjai lettek a különböző tudományos társaságoknak, beszerezték a szakirodalmat, a különböző egyletek és társaságok évkönyveit.

1896-tól állami és községi segély is támogatta az egylet működését. 1897. január 1-én a Múzeum és Közkönyvtár Egylet nevet vették fel. Miliesz Béla 1899-ben múzeumi szaktanfolyamon vett részt, mely egyben régészeti képzést is jelentett. A tanfolyam után a múzeum régészeti tevékenysége még élénkebb lett, melyhez a fokozatosan emelkedő összegű állami támogatás is jelentősen hozzájárult.

A Tiszafüred környékén folyó régészeti ásatások eredményeit Tariczky Endre két könyvében, a Tiszafüred vidéke a népvándorlásoktól kezdve (1892) és a Tiszavidéki hun földpyramisok ismertetése (1906) című munkáiban dolgozta fel. Éves jelentéseiket rendszeresen elküldték a Múzeumok és Közkönyvtárak Országos Tanácsához, melyet alkalmilag az Archeológiai Értesítő hasábjain, illetve önálló kötetekben is megjelentettek.

1912-ben mindkét alapító meghalt. A két idős ember lelkesedésének és szakértelmének hiánya azonnal megmutatkozott. 1913-ban ugyan még megjelent az új egyleti titkár, Kürthy Sándor összegzésében az éves beszámoló, de az egyleti élet formálissá vált, fokozatosan elsovadt. Gyűléseik rendszertelenné váltak, az egyleti elnökök személye gyakran változott. Ásatási jogukat — szakember hiányában — a felsőbb szervek felfüggesztették, az államsegély összegét fokozatosan csökkentették. Az Országos Felügyelőség 1935-ben már a gyűjtemény felszámolását javasolta, amit azonban az egylet közgyűlése nem fogadott el. Érdemi munkáról azonban ezután sem tudtak beszámolni, s 1942-ben — külön határozat nélkül — működésük megszűnt.

A gyűjteményt ezután is a községhez két termében őrizték. Érintetlen anyaga az 1944-es frontharcok során részben megsemmisült (éremgyűjtemény, vegyes tárgyak; együttesen kb. 5000 tárgy). A még így is jelentős, csaknem 6000 darabos gyűjtemény fejlesztésére nem fordítottak gondot.

Az Elnöki Tanács 1949/13. számú törvényerejű rendelete — mely a múzeumok és műemlékek ügyét szabályozta — irányította újból a figyelmet az egyleti gyűjteményekre. A Múzeumok és Műemlékek Országos Felügyelősége Radnóti Aladár főfelügyelő vezetésével, B. Thomas Edit régész, Barabás Jenő néprajzkutató, Mózes Klára kartográfus és Szigeti Iván grafikus közreműködésével a község háza három termében régészeti-néprajzi kiállítást rendezett, amit 1949. december 21-én nyitottak meg. Ez volt egy új múzeum típusnak, a falumúzeumnak is első kísérlete, mint Barabás Jenő rövid beszámolójában olvasható az *Ethnographia* 1950-es számában.

A kiállítást, amikor a gyűjteményt a Kossuth—Görgey-találkozóról ismert Lipcsey-kúriába költöztették, lebontották. Az átköltözés után vette fel a múzeum Kiss Pálnak, az 1848—1849-es szabadságharc Tiszafüreden elhunyt egyik tábornokának nevét.

A gyűjtemény könyveinek és régészeti anyagának nagy részét központi rendeletre a debreceni Egyetem Könyvtárába és a Nemzeti Múzeumba szállították, ritka szakkönyveit pedig a minisztérium vitte el. Eredeti, értékes néprajzi anyagából csak néhány tárgy élte túl a háborús pusztításokat és a költöztetést. A megmaradt muzeális anyagot — a történész-dokumentáció kivételével — 1952—1954 között szakképzett muzeológusok (Patai Pál: régészet, Jánossy Dénes: őslénytán, Szolnok János: néprajz) vették nyilvántartásba.

A múzeumot 1949—1972 között tiszteletdíjas pedagógusok vezették (Szigeti Iván, Gráf Ottó és felesége, Varga Ferenc, Vincze Imre). A nehéz körülmények között működő múzeumban tárgy- és adatgyűjtés alig folyt. Az intézmény 1962-ben a Szolnok Megyei Tanács kezelésébe került, szakmai felügyeletét pedig a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága látja el. Rendezésükben nyílt meg 1967 novemberében a múzeum második állandó kiállítása Élet a Tiszatájon címmel. Újabb épületrészt is kapott a múzeum, ez időszaki kiállítások rendezését is lehetővé tette.

A múzeumfejlesztés is ekkor kezdődött. 1968-tól néprajz, 1981-től történész-muzeológus is dolgozik Tiszafüreden. Szervezetéből vált a múzeumi gyűjtő-, feldolgozó- és közművelődési munka, amit a gyűjtemény gyarapodása, időszaki kiállítások rendezése és a látogatók számának emelkedése is jelez.

A műemléképület 1976-ban teljes egészében a múzeum tulajdonába került. Felújítása után *Változó Tiszatáj* című új állandó kiállítással ünnepelte centenáriumát, amit a KMI rendezett Hamory László vezetésével, Kamarás Borbála tervezésében. Az alapítóokra időszaki kiállítással és tudományos tanácskozással emlékeztek.

1980-ban új múzeumi egységgel gazdagodott, megnyitották a Nyúzó Gáspár Fazekas Tájházat a Tiszavidék egyik szép, népi klasszicista épületében. Jelenleg 3800 néprajzi tárgya, 4000 történeti dokumentuma van, 9000 lapnyi adattár, 7500 fényképfelvétel és 3200 kötetes szakkönyvtár segíti a kutatómunkát. Évi 6—7 időszaki kiállítást rendeznek néprajzi, történeti és képzőművészeti témakörökben, amit mintegy húszezren tekintenek meg. A hazai és külföldi idegenforgalom kiszolgálására 1982-től magyar és idegen nyelvű magnetofonos látványvezetést vezettek be, melyet újabban az időszaki kiállításokhoz is elkészítenek. Pályázatokkal, feladatlapos vetélkedőkkel, ismeretterjesztő előadásokkal vonják be az érdeklődőket a múzeumi munkába.

Alapításának 110. évfordulóját (1987) reprezentatív régészeti kiállítással és az itteni, jelentősebb ásatásokat, illetve az alapítók munkásságát felidéző tanácskozással ünnepelte.

Dr. Fűvessy Anikó

Múzeum nyílt Putnokon

A történeti Gömör vármegye a trianoni döntés következtében két részre szakadt. A terület jelentős része ma Csehországhoz tartozik, csupán 21 gömöri település található a mai Magyarország területén. Ezek — egy kivételével — közigazgatásilag Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartoznak.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi hálózat az utóbbi években jelentősen fejlődött. A megyei múzeumi igazgatóság arra törekszik, hogy minden egykori vármegyei résznek legyen olyan intézménye, amely összegyűjti, feltárja, feldolgozza és a nagyközönség elé tárja a táj történeti emlékeit, kulturális hagyományait. A putnoki Gömöri Múzeum létrejöttével immár a valamikori Gömör megye magyarországi részén is működik intézmény ezzel a feladattal.

A szervezési és gyűjtési munkálatok helyi kezdeményezésre indultak. A múzeum épületét már évekkel ezelőtt kijelölték. Sajnos a szűkös anyagi körülmények miatt a munka csigalassúsággal haladt. Ám az utóbbi másfél évben az új tanácsi vezetésnek köszönhetően az építési munkálatok nagymértékben felgyorsultak, s 1987. február 27-én megnyílt a múzeum első kiállítása. A múzeum gyűjtőtevékenységét sokban segítették és segítik a helyi és a területről elszármazott lokálpatrióták. A múzeum mostani kiállítása, a *Gömöri képek* helytörténeti és néprajzi jellegű, tehát Putnok és környéke történetéből és népeletéből mutat be „képeket”.

A vidék már évezredekkel ezelőtt is lakott volt, erről tanúskodnak a régészeti emlékek, amelyek elsősorban Aggtelekről és Jósvafőről származnak. A kora középkorban (X—XII. században) nagyon jelentős volt a vidék vastermelése. Vassalak-lelőhelyek maradványaira bukkantak többek között Kánó, Alsószuhó, Ragály községekben, vasolvasztó kemencék Imola és Trizs határából kerültek elő, ezek „imolai típusú” kemence néven vonultak be a szakirodalomba. A vidéknek a középkorban számos kis, ún. végvára volt, melyeknek többek között a török harcok idején volt fontos szerepük. A putnoki vár ma már csak metszeten látható, az építménynek napjainkra nyoma sem maradt, ám némely építőelemét a Serényiek felhasználták kastélyuk építéséhez. A történeti Gömör megye települései jórészt középkori eredetűek. Több faluban — mint Aggtelek, Szentsimon, Zubogy, Kelemér, Uraj — ma is áll a középkorból származó templom.

Putnok a XVII—XIX. században nagy fejlődésen ment keresztül, a Serényiek telepítési akciója nyomán morva iparosok telepedtek meg a községben. Bár céhbe csak a csizmások tömörültek, számos iparág képviseltette magát abban az időben. Az 1848-as szabadságharc emlékei közül különösen érdekes egy gömöri huszár naplótöredéke, amiben a közvetlen környék eseményeit írja le. A XIX—XX. század fordulóján tapasztalható gazdasági fellendülés Putnokon is éreztette hatását. Ebben az időben épült a „Gazdasszonyképző” vagy másik néven a Felsőfokú Leánynevelő Intézet (aminek többek között Gobbi Hilda is növendéke volt) patinás épületegyüttese, a ma is iskolai célokat szolgáló elemi iskola, a gőzmalom, a vasútállomás, az eger—putnoki vasútvonal stb. Am a gazdasági élet felvirágzása ellenére is sokan kényszerültek kivándorlásra, súlyosan érintette a vidék lakosságát a nyomasztó munkanélküliség.

A helytörténeti egységet a néprajzi rész követi. Néhány használati eszköz bemutatása után a képfestősarokban a helyi képfestők termékeiből is bemutatunk néhányat. Ezután következnek a szövés-fonás eszközei és a munka végterméke. Bemutatjuk a különböző minőségű végváznakat, valamint a finom pamutvászonból készült termékek, a szövéssel vagy himzéssel díszített komakendők, vőfélykendők, surcok segítségével érzékeltetjük a gömöri nép ízlésvilágának gazdagságát. Néhány házi vászonból varrott viseleti darab is látható a kiállításon, ám mivel a vidék népviseletében korán megmutatkoztak a polgáriasság jegei, ilyen jellegű ruhadarabok is láthatók. Ezek után a gömöri pásztorművészet néhány darabja tanúsítja az egyszerű pásztoreMBER leleményességét és ízlésvilágának sokrétűségét. Gömör népi építésze rendkívül változatos. A táji tagoltságot vizsgálva több egységet különíthetünk el. Különösen a kismemesi falvak építészetére jellemző az építészeti stílusok érvényesülése, mégpedig elsősorban a tornácok és a homlokzatok kialakításában. Ezeket fényképekkel mutatjuk be. A hagyományos, belső fűtésű kemencével ellátott szobák sarkos elrendezésűek voltak. A kemencével szemközti sarokba állították az asztalt, mögötte egy-egy sarokra tolt lócával, a lócák fölött különböző családi képek, emlékek függtek. A ruhatárolásra használt ácsolt ládák (gömöri ácsolt láda, szuszék) mellett általában a múlt század utolsó harmadában jelentek meg a festett ládák, majd a komódok.

Gömör megye bizonyos területei gazdagok voltak korongozásra alkalmas agyagban. Ezt a természeti adottságot kihasználva messze földön híressé váltak a gömöri fazekasok. Termékeiket sokfelé — központjukra utalva — rimaszombati fazék néven ismerik, ismerték. Ezek közül — már méretük miatt is — legszembetűnőbbek az ún. lakodalmas fazekak. Magasságuk a 40—50 cm-t is eléri. Gyakran ujjbenyomásos abroncsok erősítik és díszítik őket.

A múlt értékeinek megőrzése mellett alkalmat nyújt ez a kiállítás arra is, hogy figyelmeztessen a történelem során tapasztalható fejlődésre, az ember életkörülményeinek változására. A világ körülöttünk állandó mozgásban van. Mindenki azt szeretné, ha ez a változás pozitív irányba mutatna. Ehhez pedig az szükséges, hogy a múltat megbecsülve, a múlt értékeiből merítve akarjuk az újat, a szebbet, a jobbat. Ebben segít ez a kiállítás is.

Bodnár Mónika

Múzeumavatás Bonyhádon

1987 áprilisában Bonyhádon évtizedes vágyak váltak valóra: a város középpontjának egyik felújított műemléképületében, a Dóry-házban megnyílt a Völgysegi Múzeum.

A bukovinai székelyek tárgyi emlékeinek és szellemi hagyatékának megmentésére már 1947-ben szerveztek Székely Múzeumot, de 1950-ben a múzeumi hálózat országos rendezésével e gyűjteményt állami intézkedés felszámolta. Az anyag egy része visszakerült az adományozókhoz, a megmaradt készletet pedig a szekszárdi múzeumba szállították. A legközelebbi próbálkozás a gimnázium nevéhez fűződik: az intézmény 150 éves jubileumán, 1956-ban iskolamúzeumot hozott létre. Itt helyet kapott a járási székhely múltjának és néprajzáinak néhány értékes darabja is. A helyiségből pár év múlva tanterem lett, a kiállított anyag pedig raktárba került. A hatvanas években közadakozás folytán mégis gyarapodott a helytörténeti gyűjtemény. Ennek a tárolására a járási tanács két szobát adott. Ez az értékes anyag — a biztonsági intézkedések és a szakszerű kezelés hiánya címén — ismét a megyei múzeumba vándorolt.

Az utóbbi évtizedben a város vezetői — a megerősödő honismereti mozgalom szorgalmazására — keresték a végleges megoldást. Az első siker 1985-ben következett be, amikor egy felújított magtárépületben megnyílt a Bonyhádi Tűzoltó Múzeum a *Tűzre, vízre vigyázzatok!* című kiállítással és a 110 éves helyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület dokumentumaival. A Völgyseg újkori történetének és néprajzáinak átfogó bemutatása azonban továbbra is megoldandó feladat maradt.

A bonyhádi diákeveire visszaemlékező Illyés Gyula *tündéri kobó*-nak nevezte a Völgyseget, sokféle lakójára célozva. Valóban: az óslákok magyarok, a német telepesek, a beszivárgó rácok és zsidók, majd 1945 után az idetelepített bukovinai és dél-erdélyi székelyek, a felvidéki magyarok, a belső vándorlással érkező gyári munkások *vaskos fájdalmi* itt olvadtak *aranyra*. A kétnyelvű, öt felekezethez tartozó, a gazdasági erőfeszítésekben egymásra utalt és végül egymásra találó nép vitte előbbre a Völgyseget és Bonyhádot.

Az új múzeumban tizennégy termékek kronologikus és tematikus rendje a 250 éves közelmúltnak az emlékeit mutatja be. Érzékelteti az életmód változásait, és kiemeli a haladó szellemi-politikai vonulatokat (Egyed Antal, Vörösmarty Mihály, Perczel Mór, Illyés Gyula, a Tanácsköztársaság, a Hűség-mozgalom).

Bonyhád múltjának és a múzeum anyagának alaposabb megismerését megkönnyíti a helytörténeteszek tanulmányköteté, amelyet a tízéves, most jubiláló város tanácsa ötezer példányban megjelentetett.

Kolta László

Szentendrei búcsú

Az utóbbi évtizedben kibontakozó honismereti és társadalompolitikai klubmozgalom egyik erőteljes hajtása a szentendrei Petőfi Kulturális és Hagyományörző Egyesület, amely ebben a formájában ugyan csak alig több, mint egy esztendeje működik, de elődje, a Petőfi Sportegyesület már régóta közismert volt színvonalas rendezvényeiről, a határokon túli magyarság felé forduló érdeklődéséről, s a hazai környezetvédelem iránti elkötelezettségéről. A hasonló nyomokon járó Petőfi Egyesület is rangos műsorokat könyvelhetett el az elmúlt évadban, s mivel a teljeskörű felsorolásra nincs lehetőség, csak néhány előadó említésével jelzem az Egyesület érdeklődésének horizontját: *Kiszely István* (Vendégségben az ugúroknál), *Domokos Pál Péter* (Üzenet Moldvából), *Virt István* (Zobor vidék néprajza), *Mándoki Kongur István* (A török-magyar rokonság), *Balczó András* (Küldetés), *Z. Szőke Pál* (Lengyelek Magyarországon a II. világháború idején), *Püspöki Nagy Péter* (A magyar címerek), *Lukó Gábor* (Medve kultusz Magyarorszá-

gon), *Pálffy G. István* (A határainkon kívüli magyar irodalom), *Vass Csaba* (A társadalompolitikáról, 1848 élő tanulságai), *Arva Vince* (A Pálos rend története), *Kulin Ferenc* (A reformkor) és még sorolhatnám a fontos és izgalmas témaköröket, amikkel az Egyesület pénteki rendezvényein foglalkoztak, megvalósítva egyes fő célkitűzéseiket, mely szerint azoknak az embereknek kívánunk fórumot teremteni, akiknek szellemi irányítójuk a magyarságtudat.

Pálffy G. István a következőket írta az Egyesület emlékkönyvébe: "... jó látni, hogy van hely e hazában, ahol a lelkiismeret ilyen pontosan működik." Ennek a felelős szemléletnek egyik megnyilvánulása az 1987 nyarán, a Templomdombon megrendezett Szentendrei búcsú is, amelynek bevétele a templom műemléki helyreállítását szolgálja. Bizonyára nem véletlen, hogy amikor a szentendrei tanács ez év májusában közhírré tette e jótékonyági célú rendezvénysorozat lehetőségét, az alig egy esztendő Petőfi Egyesület vállalkozott a megrendezés hatalmas munkájára, fennállása óta legnagyobb erőpróbájára.

A Szentendrei búcsúra hat hétvégén került sor és a szombat-vasárnap műsorokon legalább nyolcvan együttes és művész lépett föl. Ismét csak jelzésszerűen néhány név: *Berec András*, *Budai Ilona*, *Dinnyés József*, *Faragó Laura*, *Kobzos Kiss Tamás*, *Lázár Katalin*, *Maczkó Mária*, *Marosi Júlia* énekesek, *Kóka Rozália* és *Székely Júlia* mesemondók, továbbá az Egyházasközi Csángó Népdalkör, az Érdi Bukovinai Székely Népdalkör, a Jánosí Együttes, a Kecskés Együttes, a Landini Együttes, a Méta Együttes, a Mogyoródi Asszonykórus, a Sólymári Hagyományörző Asszonyok, a Szadai Népi Együttes, a Vikár Béla Népdalkör, a Vujicsics Együttes, és — ahogy mondani szokták — még sokan mások. Csak akire már szakadt hasonló méretű feladat, az tudja, hogy mennyi energiát és erőfeszítést igényel egy ilyen rendezvénysorozat lebonyolítása.

Ahogy az már lenni szokott, minden nemes vállalkozásnak vannak önzetlen segítői és — jó esetben a háttérbe húzódo — ellendrukkerei. Amint Kún Csaba, az egyesület elnöke elmondta, a Szentendrei búcsút mindenki társadalmi munkában szervezi, a plakátokat, transzparenszeket szinte ingyen állították elő és az Egyesület önkénteseinek igen sok segítséget nyújtottak a szentendrei Ferences Gimnázium növendékei és tanárai, valamint a szentendrei római katolikus egyházközség tagjai. De el is kelt a segítség, hiszen egy-egy hétvégén 2-3 ezer látogató fordult meg a „búcsún”. Idézőjelbe tettem a szót, pedig megvolt itt a hagyományos búcsúk szinte minden kelléke. A templomban gyönyörű orgonahangversenyekre került sor, s a templom előtti térségen a népművészeti-, képző- és iparművészeti vásár résztvevői kínálhatták színvonalas, vagy éppen „vásári” portékáikat. Volt itt madzaggal rángatható kotkodácsoló doboztól kezdve gyönyörű gyapjúszőnyegeken és korondi edényeken át mezősegi szőttesekig minden, ami csak szükséges egy búcsú színességéhez.

A vendégek belépődíjaiból és az árusok helypénzéből, valamint az egyéb adományokból befolyt összeg pedig az Árpád-kori alapítású, román és görög stílusjegyeket hordozó, a történelem során már többször elpusztult, ugyanannyiszor újjáépített plébániatemplom felújítását szolgálja majd. Rá is fér a renoválás a város legjelentősebb műemlékére, hiszen a tetőszerkezete szinte teljesen tönkrement, s a belső tér is sürgős tatarozásra szorult. Az Országos Műemléki Felügyelőség évi 300 ezer forintot szán a templom rendbehozására, ennyi lenne a tervek szerint a Szentendrei búcsú ez évi bevétele is, de a rendezők úgy számítanak, hogy talán meglesz az ötszázezer forint is, és ezekből a pénzekből 3-4 esztendő alatt összejön a műemlék teljes renoválásához szükséges összeg.

Félmillió forint — egyetlen hagyományörző egyesület néhány hetes erőfeszítésének eredményeként! Micsoda erők szunnyadnak ebben a sokat kiábrándított társadalomban, ha kézzelfogható és számára is kedves cél érdekében kell áldozatot vállalnia. S milyen gazdasági erőt is képviselhetnének ezek a társadalompolitikai és honismereti klubok, körök és egyesületek, ha kevesebb bizalmatlanság övezné a munkájukat és nagyobb lendülettel dolgozhatnának.

Halász Péter

In memoriam Cseh József

A honismereti mozgalom első nemzedékének egyik markáns képviselője örökre eltávozott az élők világából. Cseh József, a múzeumlapító amatőr helytörténész, a honismereti mozgalom országsszerte ismert személye március 31-én, 80 éves korában hagyta el munkatársi közösségünket. Annak generációnak az egyik tagja ment el, akinek személyes élménye a gyermekkorból a tízes évtized, majd az első világháború, a forradalmak, a Tanácsköztársaság, az ellenforradalmi rendszer, a második világháború, a felszabadulás és napjainkban a szocializmus építése.

Szükebb pátriájában, Pesterzsébeten, később pedig az egész fővárosra kiterjedten, hallatlan frissességgel, kezdeményezőkézséggel szervezte a helytörténeti összejöveteleket, előadásokat. A helytörténet volt széles körű társadalmi munkásságának tárgya, örömteli elfoglaltsága. A helytörténeti kutatásnak és mozgalomnak már olyan korszakban volt az úttörője, az ötvenes években, amikor gyanakvós kísérte a régi idők felé fordulást. Még a szándékot is reakciónak minősítették és nacionalizmussal vádolták. Azok közé tartozott, akik harcoltak a meg nem értéssel, az akadémikodással, amiből sokszor az elviselhetőnél is több jutott a 30 évvel ezelőtti kezdeményezőkhöz. Sokáig rosszallás kísérte a Hazafias Népfront kebelében kibontakozó honismereti mozgalmat is, amely összefogta az addig központi tájékoztatás nélkül működő helyi köröket.

Cseh József a Dunántúlon, a Veszprém megyei Nyárádon született 1907-ben, de gyermekkorát édesanyja szülőföldjén, Erdélyben, a Hunyad megyei Szászváron töltötte, ahol édesapja közigazgatási tisztviselő, járási díjnok volt. A patinás múltú szászvári református gimnáziumba járt, a nevezetes „Kun kollégiumba”. A nyarakat egy havasalji kis faluban, nagyanyjánál töltötte. Néhány nagypapja a falu református kántortanítója volt.

Gimnazista korában a történelem volt a kedvenc tantárgya. Iskolatársaival turistaegyletet alakított, s kirándultak a környék történelmi emlékhelyeire: Déva várába — ahol az ifjú Cseh, a későbbi múzeumlapító, életében először járt múzeumban: Vajdahunyad várába, a kenyérmezei csataterre, a tordasi kőkorbeli őstelepre és a Maros-parti római castrum maradványaihoz. Kedvelt olvasmányai az útleírások és Verne Gyula regényei, amelyek az érdeklődését a tengerek és a hajózás felé irányították.

Amikor a trianoni békediktátum után a románok a magyar családok tízezreit toloncolták ki Erdélyből, Budapestre telepedtek le. Évekig nyomorúságos körülmények között éltek, de befejezhette középiskoláit. Mivel a hajós pályára vonzotta, 1926 őszén a folyamórségnél jelentkezett. 1928-ban felvették a Közlekedési Tanintézet Hajóosztási Tagozatára. Egy év múlva sikeresen letette a hajóshadnagy vizsgát, személyszállító hajókra került és alapos gyakorlatot szerzett a nagy termeshajók vezetésében.

Ekkor meggondolatlan lépésre szánta el magát: 1930 őszén merész elhatározással Hamburgba utazott. Ismeretség és összeköttetések nélkül, bele a nagyvilágba. Még idős korában sem talált magyaríratot: minden támpont nélkül hogyan mert elutazni az óriási kikötővárosba? Hamburgba a magyar konzulátus segítségével szállást kapott a Nemzetközi Tengerészotthonban, ahol egy magyarul jól beszélő szlovák tengerész vette pártfogásába. Tőle tudta meg, hogy három magyar hajó járja a tengereket, a Honvéd, a Magyar és a Tátra, de Hamburgba ritkán jutnak el. Most Rotterdamban, Hollandia legnagyobb kikötőjében rakodnak. Oda kellene utaznia. Egy hónapi munkával megszerezte a pénzt és a holland vízumot. Rotterdamban azonban már csak a Transzocéániai Magyar Hajózási Rt. hétézer tonnás hajóját, a Tátrát találta. Kapitánya erdélyi, gyulafehérvári származású ember, aki a „földit” szívélyesen fogadta. Cseh József elmondta: nem járatlan a hajózásban, hajóosztási képzettséggel dunai hajóosztást. Itt azonban mindent előről kellett kezdenie, mint matrózt alkalmazták a Tátrán.

Cseh József 1931-ben egy hajótörést is átél, utána még öt évet szolgált a Magyar Kereskedelmi Tengerészet különféle hajóin. Megfordult Európa számos országának kikötőjében, majd az észak- és dél-amerikai kontinensen, Braziliában és Argentínában, valamint Észak-Afrika és Kis-Ázsia kikötőiben. Később a hazai belvízi hajózásban dolgozott 1938-ig, amikor a budapesti Nemzeti Szabadkikötő alkalmazásában parti szolgálatba lépett, s többféle beosztásban dolgozott 1968-ban történt nyugdíjazásáig. Továbbra is a MA-HART-nál maradt: mint nyugdíjas az irattárat és a kikötőtörténeti dokumentumokat kezelte a legutóbbi évig. A parti szolgálattal egyidejűleg Pesterzsébeten telepedett le.

Helytörténeti tevékenysége kezdeteinek Pesterzsébet a színhelye. Tengerészei alatt fegyverek gyűjtésébe kezdett és az évek során szép hadtörténeti kollekciót gyűjtött. 1951-ben — tíz évvel a honismereti mozgalom megindulása előtt — Pesterzsébeten egy helytörténeti munkaközösséget szervezett, és magángyűjteményének

felajánlásával javasolta a Pesterzsébeti Múzeum megalapítását. Ars historicaja: „A hon az otthon, amelyben anyanyelvünket tanultuk, a munkahely, ahol dolgozunk és a haza, amelyben élünk. Történelme közös múltunk, amelyre kötelességünk emlékezni.” Kétévi szervezőmunka után létrejött a XX. kerületi helytörténeti gyűjtemény, aminek vezetője lett. Ebből fejlődött ki a főváros első kerületi helytörténeti gyűjteménye: a *Pesterzsébeti Múzeum*.

1961-ben részt vett a HNF Budapesti Helytörténeti Bizottságának megszervezésében, és egy év múlva vezetője lett Pesterzsébeten, a Népfront keretében létesített — ugyancsak első — kerületi Helytörténeti Bizottságnak. 1969—1976 között tagja a fővárosi Helytörténeti-Honismereti Szakbizottságnak. Fővárosi hatáskörű szervezőtevékenységre kapott lehetőséget a Fővárosi Művelődési Házban az 1972—1976-os években működő Fővárosi Helytörténeti Klubban, amely — az 1971-ben megtartott első Budapesti Helytörténeti Konferencia határozatából — 1972 májusában alakult meg. Mint a klub elnöke hónapról hónapra szívós következetességgel gondoskodott az előadások megrendezéséről, az összejövetelek műsoráról, amelyekben a helytörténészek sorra mutatták be kerületük történetét. Ekkor kerültem vele személyes kapcsolatba, mint a klub titkára. Itt lett helytörténeti mozgalmi vonatkozásokban a tanítóm, a példaképem és a barátom.

Amikor a Helytörténeti Klub további működése a Fővárosi Művelődési Házban akadályokba ütközött, Sági Pálnak, a TIT Budapesti Szervezete szaktudományi osztályvezetőjének segítségével a helytörténészek társaságát áthoztuk a TIT Kossuth Klubjába, ahol a Történelmi Szakosztály Hely- és Üzemtörténeti Szakcsoportjaként folytatta működését. Cseh József haláláig tagja volt a Szakcsoport négytagú vezetőségének.

Pesterzsébeten a Helytörténeti Klub titkára, a szomszéd kerületben, Csepelen a Helytörténeti Bizottság vezetőségi tagja. A Pesterzsébeti Helytörténeti Klub 1979 novemberében ünnepi találkozót rendezett a Pesterzsébeti Múzeum alapításának 25. évfordulóján. A meghívóban ez állt: „A Pesterzsébeti Múzeum alapításának történetére emlékeznek vissza az utolsó élő alapító és volt múzeumvezető, Cseh József, a Klub titkára.”

Feldolgozta Pesterzsébet történetét. 300 diakép vetítésével helytörténeti előadásokat tartott a XX. kerületi iskolákban. A helytörténetet a szocialista emberré formálás egyik eszközének tekintette.

Kedves személyét az egész országban ismerték a honismerettel foglalkozók. Részt vett és felszólalt a honismereti konferenciákon és akadémiákon. Dokumentum- és tárgyi csereszonyban állt a fővárosi kerületi és a vidéki helytörténészekkel. Ha kutatásai közben más területekre vonatkozó adatokat, dokumentumokat talált, készségesen átadta, megküldte. Mint MAHART-nyugdíjas filléres jeggyel rendelkezett a MÁV vonalaira. A lehetőséget kihasználva, sorra látogatta a vidéki gyűjteményeket. Mindenütt ott volt, ahol segíteni, tenni kellett valamit a mozgalomért. Megjárta a világtengereket, de beutazta a hazai régiókat is. Nem vethette senki a szemére, hogy „látta Buenos Airst, de nem ismerte Nyíregyházát”.

Elismerésekkel nem kényeztették el. Társadalmi munkájáért csak két évtized múltán, 1971-ben, a Budapesti Helytörténeti Konferencián kapott miniszteri dicséretet, majd a Hazafias Népfronttól az Érdemes és a Kiváló társadalmi munkás kitüntetések. Végre a honismereti mozgalom megalapításának 20. évfordulóján, 1980-ban, a Szombathelyen megrendezett Országos Honismereti Konferencián a Szocialista kultúráért érdememmel tüntették ki. A mozgalom úttörőjének, a múzeumalapítónak, számos helytörténeti bizottság, szakcsoport tagjának és vezetőjének homlokát az életében kevés babér ékesítette. Annál több került a sírjára. Tisztelettel és megbecsüléssel gondolnak személyére, akik ismerték és szerették.

Dr. Geszler Ödön

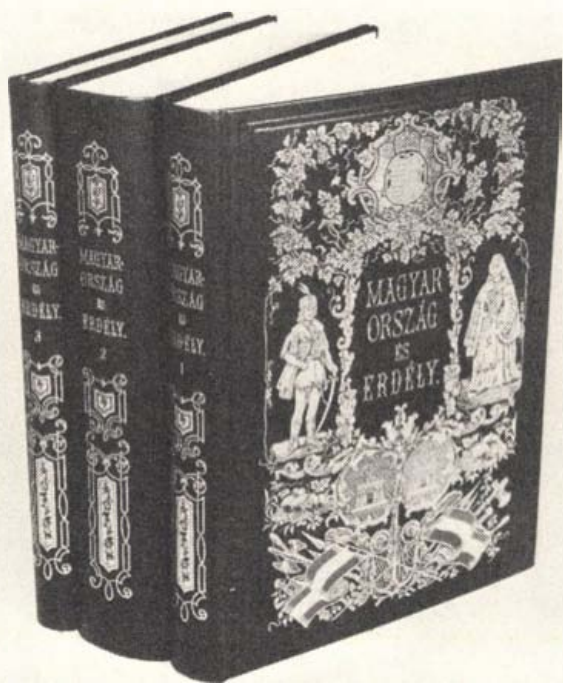
Hornyák László rajza

ŐSZEL ÚJRA MEGJELENIK!

HUNFALVY JÁNOS—ROHBOCK LAJOS

MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN
TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL

I—II—III. kötet ára
kísérőfüzettel
változatlanul 900 Ft

Megrendelhető a könyvesboltokban
és az Európa Könyvkiadónál
1363 Budapest Pf. 65.

Somogy megye múltjából

Levéltári évkönyv, 11—17.

Szerk.: *Kanyar József*
(Kaposvár, 1980—1986)

Példás rendszerességgel és imponálóan gazdag tartalommal jelenik meg évről évre a Somogy Megyei Levéltár tanulmánykötete. Megértő mecénás mellett ehhez mindenekelőtt kitartó, ügyes, jó személyi kapcsolatokkal rendelkező szerkesztő kell. Akí „nem hagyja magát”, s esztendőnként nekibuzdul a szerkesztés fáradságos munkájának. Őt köszönti a legutóbbi kötet 70. születésnapja és levéltári szolgálata 40. évfordulója alkalmából. Történészek és a honismereti mozgalom munkásai egyaránt ismerik *Kanyar Józsefet*, a történettudományok doktorát, levéltárigazgatót, a Honismereti Bizottság elnökét. 1940 és 1985 közötti munkásságáról 296 címet sorol fel a bibliográfia, tételei között teológiai, irodalmi, jogi, filozófiai, politikai, honismereti és történettudományi cikkeket, könyveket találunk. Szerkesztői tevékenységének színvonalát bizonyítja ez a 17 kötet, melyeknek előző darabjait Szijártó István és Leblancné Kelemen Mária ismertette a Honismeret hátsólapján.

A sorozat új köteteiben gazdag anyagot találunk a mohácsi vész előtti évszázadokból. Mindenekelőtt *Komjáthy Miklós* értékes forrásközlését említhetem. Előző hét közleménye után most A somogyi Konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban című közlései 164 kivonatot tartalmaznak a hiteleshely működésének anyagából: hatalmaskodások, perek, birtokba iktatások, adományok, végrendeletek, cserék és zálogba adások történetét.

Magyar Kálmán izgalmas tanulmányban tekinti át a X—XI. századi bizánci kapcsolataink somogyi régészeti és írásos forrásait. Feltételezi, hogy a 948-ban Bizáncban megkeresztelkedett Bulcsúnak voltak Somogyban birtokai, amiket 995-ös halála után a Tarhos ágbeli Tormás Árpád-házi herceg és rokonsága örökölt. A X. század második felében Koppány kapta meg e területeket, s vele folytatódott az Árpád-ház két ága közötti harc a fejedelemségért. A szerző ásatások és okleveles források nyomán közöl adatokat egy másik tanulmányában Somogy honfoglaló nemzetségéről. Ugyanő ismerteti forrástanulmányában a segesi királynéi ispánsági központ XI—XV. századi történetét. Leírja az uradalom szervezetét, birtokait és településeit, valamint az egyházi szervezeteket.

Borsa Iván 1238-tól 1486-ig kíséri nyomon a somogyi középnemesi Antimus család gyarapodását és birtokügyeit budapesti, esztergomi és kaposvári levéltári források alapján. Egy másik munkájában oklevelek alapján közli Somogy megye 1266—1524 közötti alispánjait, s tőle való a Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje című tanulmány is. Ebben közli a II. Ulászlótól 1498-ban kapott címereslevél eredeti latin szövegét és magyar fordítását, továbbá az ugyancsak e korból származó pecsét leírását. Négy forrásközlése kapcsolódik a szenyéri uradalomhoz. Az első az esztergomi káptalan birtokában lévő uradalom 1524. évi összeírása a várkastélyhoz tartozó birtokok és jobbágyok jegyzékével. Ezt követi a török idők (1529—1649) okleveleinek kivonatos közlése, magyar fordítása, majd a gazdálkodásról szóló 1550/1551. évi költségvetési jelentés és a szenyéri várkastély öt leltára a XVI. századból.

Tóth Péter 7 Somogy megyei vonatkozású oklevelet közöl a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár anyagából IV. Béla 1267. évi kiváltságlevelétől a somogyi konvent 1384. évi okleveléig. *Guzsik Tamás* az egyetlen hazai alapítású középkori szerzetesrendnek, a pálosoknak Somogy megyei kolostorait vette számba építészeti maradványok és tervrajzok alapján. Sajnos alig maradt meg valami e XIII—XIV. századi alapítású épületekből. *Bandi Zsuzsanna* a szakácsi pálos kolostor 98. Mohács előtti oklevelének tartalmi kivonataát adta közre az Országos Levéltárban őrzött iratokból.

Témaválasztásukban gazdagabbak az 1526—1790 közötti időszakról szóló írások. *Prokopp Gyula* Oláh Miklós esztergomi érsek levelét közölte, amiben megemlékezett egy Szigetvárnál hősi halált halt tisztjéről is. *Tóth Péter* Jakob Tollius németalföldi utazó útleírásának egy részletével a töröktől visszafoglalt Budára kalauzolta az olvasót. Somogy megye közigazgatásának különösen nehéz korszakáról szól *Kanyar József* tanulmánya, 1658-tól 1718-ig követi a vármegye közgyűléseit. A XVI. század végéig szinte egész Somogy megye török uralom alá került, ezért egyesítették Zala megyével. A felszabadító harcok után hazakivándoztak a megye tisztviselői, s bár a megyét is megosztó Rákóczi-szabadságharcban Kaposvár légegett, 1719-ben már ismét ott tartották a megyei kisgyűlést.

Kiss Géza a délkelet-somogyi Dráva-völgy horvát községei népének sorsát tárja elénk 1711-től 1848-ig. Ismerteti a tájat, népességet a XVIII. század elején, a gazdálkodás módszereit, az 1767. évi úrbérendezést és a feudalizmus válságát tükröző paraszti elégedetlenséget, lázongást. Másik tanulmányában egy Dráva menti régió társadalmának változásait követi a feuda-

lizmusból a kapitalizmusba vezető úton. Részletesen szól az 1767—1867 közötti Ormánság községeréről, a nagycsaládról, a munkaerőgondokról, elvándorlásról és az egyke gazdasági, erkölcsi okairól.

Dobai András a Mária Terézia által elrendelt, de már csak II. József idejében felvett első katonai összeírás Somogy megyei adatait ismerteti. Takács Lajos témája a XVIII. századi dél-dunántúli sertés-makkoltatás: teletetés, az erdő beosztása, a szabad és bérmakkoltatás. Knézy Judit a mindennapok világába vezet el bennünket a Somogy XVIII. századi táplálkozástörténete című munkájában. Kitér a gabonátplálék, a hús, a zöldség, a gyümölcs, a zsír, a méz, a fűszer és az italok szerepére, a táplálkozási szokásokra és a konyha berendezésére.

A három művelődéstörténeti tanulmány már átvezet a következő történelmi korszakba is. *Hajdú Lajos* országos áttekintésben a felvilágosult abszolutizmus korának népiskolai szerződéseit vizsgálja különös figyelemmel az előírt köteleességekre és járandóságokra. *Kanyar József* a Dél-Dunántúl iskoláiban 1770—1868 között használt tankönyveket és pedagógiai kézikönyveket elemzi követelményeik, tartalmuk és

a tantervek, továbbá íróik vallási, nemzeti és politikai szemlélete szempontjából. Tolna, Baranya, Zala és Somogy megye általános bemutatásával, a régió népiskoláinak XVIII. század eleji leírásával kezdődik másik tanulmánya, amely a két Ratio közötti népoktatásról szól. Dél-Dunántúlon is éreztette hatását az 1777. évi első országos hatáskörű állami szabályozás, II. József tanügyigazgatása, majd a módosítások.

Változatossá téve a tanulmányokat olvashatunk a kései feudalizmus koráról a levéltári évkönyvekben. *Magyar Eszter* Településszerkezet és agrártermelés Somogy megyében a XVIII. században és a XIX. század első felében című írása elsőként a török pusztítás okozta változásokat veszi számba, majd az úrbéres falvak, majorságok, zsellérfalvak betelepülését és az új lakott helyek létrejöttét vizsgálja az agrártermeléssel szoros összefüggésben. Hasznos adattár tartalmazza a falvak legfontosabb történeti tényeit.

T. Mérey Klára a XVIII—XIX. század fordulóján városiasodó településtípusok gazdasági helyzetét és földesúrhoz való viszonyát elemzi Barcs, Kaposvár, Nagyatád és Szigetvár példáján. *Király István* a Somogy megyei lótenyésztés történetét dolgozta fel a

LINGVA KÖNYVEK

A nyelvtudás számtalan lehetőséget biztosít.

Egy lehetőség, ahol egy biztos:

A LINGVA nyelvkönyvek és hangkazetták segítségével nyelveket BESZÉLHET!

Kezdő és haladó német és angol nyelvleckék:

— Themen 1. I—II. kötet: 240 Ft

+ hangkazetta: 170 Ft

Themen 2. I—II. kötet: 320 Ft

+ hangkazetta: 170 Ft

— Opening Strategies I—II. kötet: 280 Ft

+ 2 db hangkazetta: 340 Ft

Building Strategies I—II. kötet: 298 Ft

+ 2 db hangkazetta: 340 Ft

Kapható a Könyvért és a szövetkezeti könyvesboltokban.

Könyvért boltok Budapesten:

Könyvesház

Könyvértéka

Illyés Gyula Könyvesbolt

Múzsák Könyvesbolt

Könyvesbolt

Könyvesbolt

Könyvesbolt

— XIII., Váci út 19-

— V., Honvéd u. 5.

— VI., Népköztársaság útja 16.

— IX., Ráday u. 3.

— XIII., Pozsonyi út 5.

— XIII., Bulcsu u. 23/a.

— XXI., Karácsony Sándor u.

Vidéken: Győr, Arany János u. 20.; Pécs, Rákóczi Ferenc u. 39/a.;
Sopron, Színház u. 9.; Miskolc, Korvin Ottó u. 2.

jobbágyfelszabadítás előtti időtől a felszabadulásig. *Vörös Károly* egy belga konzuli jelentést közöl 1843-ból, Magyarország kereskedelméről.

Öt irodalomtörténeti tanulmányt is találunk ez időszokról: *Péterffy Ida* Horváth György és fia Ádám, a két jeles tudós és író élete és munkássága után Horváth Ádám és Czindery Pál, a nagy műveltségű és hazafias érzelmű somogyi alispán barátságát tárja elénk az 1790-es években kelt levelek, versek és egyéb kéziratok alapján; *Boros Dezső* pedig a Festetics-levéltárnak a csurgói iskolára és Csokonai tanárságára vonatkozó forrásait közli. *Laczkó András* Sárközy István somogyi nemes életútját kíséri végig verses naplója alapján, *Dämmerth Dezső* a Csokonai halála után negyedszázadig tartó irodalmi vitával ismerteti meg az olvasót.

Szili Ferenc Somogy megye út- és közlekedési viszonyairól írt az 1782—1848 közötti években, kitérve az útépités technológiájára, a drávai víziút jelentőségére és a közbiztonságra. Mintegy folytatása ennek *Erdősi Ferenc* négy részletben megjelent terjedelmes munkája Somogy megye közlekedési hálózatának XIX—XX. századi kialakulásáról. Sok térképpel illusztrálva először a közutak, majd a vasúthálózat kiépülésének történetét foglalja össze.

Varga János Megye és haladás a reformkor derekán (1840—1843) című kétrészes tanulmánya lényeges, új megállapításokat is tartalmaz a reformkori magyar megyék politikai küzdelmeiről, a birodalmi és a nemzeti haladás ügyéről, megvehetőségi és központi hatalom viszonyáról, e viszony konzervatív és liberális felfogásáról, a törvények megyei végrehajtásáról, a megyei élet pozitívumairól és árnyoldalairól. Széles forrásbázison alapuló vizsgálata eddig nem eléggé tisztázott kérdések alapos újragondolása.

Andrássy Antal négy részben dolgozta fel Somogy megye neves szülöttének, Noszpoly Gáspárnak életét, aki 1846-tól marcali szolgabiroként ténykedett, s 1848 őszén több sikeres akciót hajtott végre nemzetőreivel a császáriak ellen. 1849 márciusától augusztusig előbb megyei, majd dél-dunántúli kormánybiztosként szervezte a népfelkelést és a közigazgatást. A fegyverletétel után a bujdosást és a földalatti ellenállást választotta, míg beségás alapján a császáriak elfogták és 1853 márciusában kivégezték.

Kanyar József e korszakban is túlnyúló művelődéstörténeti tanulmányaival folytatja előzőekben említett feltáró munkáját. Élőször a Somogy megyei népiszkolák helyzetét és tevékenységét hasonlítja össze más dunántúli megyékével a II. Ratio educationistól 1848-ig, majd egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján tekinti át Dél-Dunántúl három egyházmegyéjének népoktatását. Több történelmi korszakot ölel át Somogy vármegye könyvtáráról írva: Festetics Lajos 1816. évi alapításától 1950-ig, a megyei könyvtár megalakulásáig.

A levert forradalom utáni középszintű közigazgatás kiépítését dolgozta fel Somogy megye példáján *Dobai András*. *Spira György* pedig egy 1855-ben készült, öndicsérről Jellasics-önportrét német és magyar szöveget közli.

A neoabszolutizmustól az első világháború végéig tartó korszakról szóló írások sora *Kanyar József* adatközlésével folytatódik, amely egy 1858. évi összeírás alapján ad képet Somogy megye 168 népiszkolájáról. *Komjáthy Miklós* az 1867-ben létrehozott

közösügyi bizottságról és első elnökéről Somssich Pálról írt. *Bösze Sándor* tartalmas bevezető után hasznos adattárat közöl két részben: az 1867 és 1918 között alakult 674 Somogy megyei egyesület és 685 egyesület nevét, székhelyét és működési területét.

Stier Miklós országos érdeklő írásában a magyarországi szocialista mozgalom nemzetiségi és nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontját és gyakorlatát vizsgálja a kezdetektől a századfordulóig. *Király István* Somogy megye uradalmainak 1848—1912 közötti fejlettségét elemzi a tulajdonviszonyok, a határhasználat, az állatállomány és a gépesítés szempontjából. *Király István Szabolcsnak* a mezőgazdasági gépesítés Somogy megyei kezdeteiről szóló kétrészes munkája alapos műszaki felkészültségről tanúskodik.

Kelemen Elemér az eddigi oktatástörténetet két írással folytatja. Elsőként a Dunántúl népoktatását tekinti át az Eötvös-féle törvénytől a századfordulóig a tankerületek összehasonlító adatai segítségével, majd a népoktatás Somogy megyei történetéhez közöl adatokat az 1881—1918 közötti évekből.

A polgári demokratikus forradalomtól a második világháború végéig tartó történelmi korszakot feldolgozó számos tanulmány közül először *Andrássy Antal* említhetem, aki a Tanácsköztársaság legendás Somogy megyei vezetőjének, a mártírhalt halt *Latince Sándornak* állított emléket írásával. Ugyanő ismerteti az 1933-ban perbe fogott kaposvári kommunisták hatósági üldözését és a bírósági eljárást. *Stier Miklós* a két világháború közötti magyar külpolitika és a gazdaság összefüggéseit, *Tilkovszky Lóránt* a magyarországi német mozgalom külföldről támogatott náci irányzata elleni harcot és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a hazai németiséghez való viszonyát ismerteti a kötetekben. Gazdag adattár *Tilkovszky*knak a magyarországi németiség történetéről szerkesztett kronológiája (1919—1938). *Bajcsy-Zsilinszky* pályaképehez fontos adalék az 1941-ben a parlamentben el nem mondott beszéd és a német megszállás miatt csonkán maradt „Kossuth-párt” programtervezet.

Hajdú Zoltán településtörténeti írása Somogy megye vonzáskörzet rendszerét vizsgálja az 1920-as években. *Szili Ferenc* három alapos tanulmányt közöl a Kaposvári Cukorgyárról, közöttük egy ritkán előforduló témájú a gyári munkásság és műszaki értelmiség életmódjáról. Ő a szerzője a Mezőgazdasági Ipar Részevnytársaság kaposvári béruradalmát bemutató gazdaságtörténeti munkának is.

L. Nagy Zsuzsa a két háború közötti somogyi kisiparosokkal és kiskereskedőkkel, *T. Mérey Klára* a megye gyáriparával foglalkozik az 1942—1946-os évekből. A kaposvári 10. könnyű tüzérezred doni tragédiájáról *Szili Ferenc*, a somogyi zsidókról *Andrássy Antal* írt. *Karsai Elek* amerikai levéltári anyag alapján ismerteti a Magyarország 1944. évi bombázására készült terveket.

Napjainkig terjednek a felszabadulás utáni időszakról szóló írások témái. *Szili Ferenc* az államosítás kísérő figyelemmel a Kaposvári Cukorgyár sorsát, *Bognár Tibor* pedig két alkalommal is tárgyalja a szuloki németek kitelepítését. *Farkas Gábor* a dunántúli községi önkormányzatok szerveződését és funkcióit vizsgálja 1945 és 1950 között. *Hajdú Zoltán* Somogy megye településhálózata körzetesítési tendenciáit, a *Deákvarga Dénes* és *Szigetvári György*

szerzőpáros a megye népessége és településhálózata közötti összefüggéseket taglalja. *Gertig Béla* a megye történetében oly fontos Balaton idegenforgalmát elemzi a felszabadulástól 1975-ig. Végül *Takács Gyula* a levéltári évkönyvekben ritka írással szerepel: az ötvenes években gyűjtött anyag alapján mutatja be a somogyi kanászok pásztoréletét.

E röpke felsorolás is meggyőzheti az olvasót arról, hogy a Somogy Megyei Levéltár rangos történetkutató műhely. Kaposvári, dunántúli és budapesti történészek, levéltárosok, kutatók és felsőoktatási intézmények tanárai jelentkeznek az évkönyvben nemcsak helyi, hanem regionális, sőt országos témákkal. Jelen-tősen bővült az évkönyvek tematikája a kezdetektől. Továbbra is erőssége a településtörténet, a művelődéstörténet, a politikatörténet és közigazgatás, de megjelentek olyan korábban hiányolt írások, amelyek társadalomtörténettel, életmóddal, a falusi birtoklással és az ipari munkássággal foglalkoznak.

Az évkönyvek szerzőit a levéltári (és azon túli) forrásbázis alapos feltárása, biztos kezelése, gondos, újszerű elemzése és így a feldolgozás tudományos színvonalra jellemzi. Ez a kiadványsorozat többféle-képpen hasznosul: a) a vidéki levéltári anyagot hozzáférhetővé teszi az országos kutatás számára; b) összegyűjti a Somogyra vonatkozó forrásokat lelőhelyük-től függetlenül; c) a mélyebb történeti ismeretekkel a szülőföld szeretetére nevel; d) segíti az oktatást. E célok megvalósítására a Somogy Megyei Levéltárnak más kiadványai, rendezvényei is vannak, de talán nem tévedek, ha azt állítom, mind között a legszínvo-nalásabb, legértékesebb az Évkönyv-sorozat.

Tuba László

Két iskolatörténet*

A Mezőkövesdi I. László Gimnázium és Szakközépiskola évkönyve

1986-ban volt 75 éves a mezőkövesdi I. László (most már Közgazdasági Szakközépiskolával is ki-egészült) Gimnázium. Érre az alkalomra az iskola igazgatósága — az iskola öregdiákjainak baráti köré-vel együtt — kiadott egy évkönyvet.

A „(Be-) Köszöntőt” — mely Adyt idézi: „Az az igazi ember, aki a múltat és a jövőt egyformán szereti” — a városi tanács elnöke írta, aki az iskola diákja és tanára volt. Így ír a kövesdi iskoláról: „Dél-Borsod tudásra szomjas munkás- és parasztfiataljainak felkarolója...” „... a tudomásunkra jutott adatok szerint (az itt érettségizettekből) 22 fő valamely tudományág kandidátusa, 5 fő tudományának akadémiai doktora... volt tanítványaink között van Kossuth-díjas főiskolai tanár, állami díjas gépészmér-nök... a francia becsléstartrend lovagkeresztjével ki-tüntetett vegyészmérnök stb.... Elismerésre méltó a kövesdi diákok baráti körének tudományos kutató-gyűjtő közreműködése, szervező-, szerkesztőmun-kája Mezőkövesd város monográfiájának megszületé-sében.”

De ideznünk kell dr. Martinkó András (az MTA Irodalomtudományi Intézete ny. főmunkatársa, c.

egyetemi tanár) öregdiák vallomásából is. Régi iskolai élményeit idézi arról, hogy... a kis lódenkabátos emberke a nemzet egyik legnagyobb pedagógusa, nevelője, emberi-erkölcsi példaképe, az Erdélyből hozzánk menekült (méltatlanul elfeledett) ifjúsági író meglátogatta az iskolát: „De jó lenne legalább addig élnem, hogy irhassak róla, megírhassem beszélgeté-sünket... igen, nem kell csodálkozni: Gaál Mózes tanker. kir. főigazgató és Martinkó András reálgimn. III. oszt. tanuló folyosói beszélgetéseit.” De idézzük tovább Martinkó doktort, akinek az iskola „maga-sabb szintű otthont” jelentett, ahol észrevették, hogy „... egy teljesen elhagyatott, az élet farkastörvé-nyeinek, az osztálytársadalom könyörtelen közöm-bösségének kiszolgáltatott, gyámoltalan, gátlásos, él-hetetlen, a viselkedés legelemibb törvényeit nem ismerő falusi bunkó vagyok, s ők (a tanárai) — sugallatra-e? összebeszélve-e? vagy ki-ki saját lelke ösztönzésére? — elhatározták, hogy a felszínen tartan-ak, s kikupálnak, embert faragnak belőlem...” „... iskolánkban olyan humanista demokrácia valós-ult meg, amilyen az életben, a valóságban semmiféle társadalmi rendszerben, semmiféle történelmi korban nem valósult meg, s nem fog megvalósulni soha... Ennek a demokráciának egyetlen törvénye volt — ... első a becsületnek köteletségteljesítés.”

A század elején a már csaknem 17 ezer lélekszámú Mezőkövesd, a „summások falva”, az ország egyik legszegényebb vidéke volt. A társadalmi mobilitás (akkori kifejezéssel: „kapillaritás”) érdekében áldo-zatos helyi vezetők hozták létre itt a középiskolát — amint az iskola igazgatóhelyettesének visszatekinté-sében olvassuk. Az első világháború előtt, írja: „az északkeleti végeken a szegény ember gyereke két helyen járhatott középiskolába: Sárospatakon és Me-zőkövesden”.

Az emlékkönyv fejezetei igen alaposan átvilágítják az elmúlt 75 év eseményeit. Különösen érdekes az 1941—1945 között (a sárospataki kezdeményezések nyomán) itt is működött falusi tehetségmentő akció 19 felfedezettjének életútja.

Rendkívüli érteke a könyvnek a gazdag névsor és címanyag: minden itt érettségizett diák adata szerepel benne, 1911-től a mai napig. S egy „mellékes hozadé-k”, de becses ajándék a művelődéstörténet-írás számára: az 1922-től 1946-ig a gimnázium tanárai által működtetett Széchenyi Népfőiskola adatai.

Ez a tetszetős, sok fényképmelléklettel, Kis Jankó Bori és mások rajzaival díszített munka: honismereti kiadványnak, oktatástörténeti dokumentumnak egyaránt kitűnő.

Végül hadd írjuk ide az emlékkönyv felelős szer-kesztőjének a nevét: dr. Bayer István Kossuth-díjas ny. főiskolai tanár, a Mezőkövesdi Öregdiákok Baráti Körének elnöke. Apja, Bayer Róbert szervezte 1911-ben az iskolát is és igazgatta, erős, jó iskolává növesz-tette 1936-ig, 75 esztendő óta megszakítottan tehát apja és fia között az áramkör, mely sokaknak és messze világító lámpákat táplál.

Jakab Sándor

A Veszprémi Lovassy László (volt Kegyes-tanítórendi) Gimnázium jubileumi év-könyve

1711-ben, 275 évvel ezelőtt alapították a veszprémi Lovassy László (volt Kegyesrendi) Gimnáziumot.

*A mezőkövesdi I. László Gimnázium és Szakközép-iskola évkönyve (1986. 232 old.); A Veszprémi Lovassy László (volt Kegyes-tanítórendi) Gimnázium jubileumi évkönyve. Szerk.: Kapor Károlyné. (1986. 213 old.)

Az évforduló tiszteletére szép kivitelű könyvet jelentet meg az iskola. Ezzel a kiadvánnyal nagy múltú hagyományokat ápol és elevenít fel az intézet, hiszen hosszú évtizedekig jól szerkesztett, színvonalas értesítőket adott ki a gimnázium. Ezek a pedagógia-történet és Veszprém művelődéstörténetének kutatásához értékes adatokat szolgáltatnak, forrásértékük rendkívül jelentős.

1821-ben¹ jelent meg az első, még latin nyelvű értesítő, amely mindössze két lapból állt, és a tanulók névsorát és érdemjegyeit közölte. Az 1825-ös már címlappal készült², az 1840-es évektől pedig magyar nyelven adták ki az értesítőket, változatlanul a tanulók névsorának, érdemjegyeinek közlésére szorítkozva. Az 1850-es években következhetett volna be nagyobb arányú változás. „Az Entwurf der Organisation für Gymnasien und Realschulen 66. paragrafusában már egy 1850. január 23-án, 67. sz. alatt lekötött rendelet kötelezővé tette az évi értesítőketben a szakszerű értekezések írását, de azok írást még sokáig közönyösséget tapasztaltunk.”³ — írja Tölcser Ferenc. Az 1852—1853. tanévre kiadott értesítőben⁴ Sárváry Béla: A múlt és jelen tanmód címmel írt a gimnáziumi tanítás, nevelés legfontosabb kérdéseiről. Az értekezés után statisztikai adatokat találunk, majd a tantervet tantárgyankénti bontásban, rendeletek kivonatát, a tanulók számára juttatott ösztöndíjakat, segélyeket. Felsorolják a taneszközöket, köztük az akkor még 90 kötetnyi tan- és segédkönyvekből álló könyvtárat is megemlítve, végül a tanulók névsorát. „Első értekezésünk az 1852—1853. évi értesítőben jelent meg —, írja Tölcser Ferenc — utána 1869-ig nem találunk semmiféle disszertációt, de 1871-től kezdve minden értesítőnk tartalmaz a tudományos irodalom egyik-másik szakába vágó értekezést.”⁵

Az 1870-es évektől alakult ki a veszprémi értesítő témakörönkénti szerkezete — terjedelemben fokozatosan bővülve —, amely mindvégig, vagyis az 1948/49. tanévig megmaradt: értekezés, megemlékezések, a tanári kar nevéjegyzéke és működési köre, a tananyag, tankönyvek jegyzéke, az intézeti könyv- és szertárak gyarapodása, adatok a gimnázium történetéhez, a tanulók névsora és érdemjegyei, statisztikai kimutatások, értesítés a következő tanévre.

Nem előzmény nélküli, bár szerkezetében merőben különböző a jubileumi évkönyv. Mivel az 1948/49-es tanév óta nem adott ki értesítőt az iskola, így most nem egy tanév, hanem a múlt és jelen legfontosabb eseményeit próbálja összefoglalni. (Kár, hogy az írásbeli értesítőirodalmunk ennyire elsovadt, s manapság már csak egy-egy évfordulóra készül kiadvány.)

Történeti tanulmányokkal indul a kötet. A névadóról, Lovassy Lászlóról, „a demokratikus reformokat, az alkotmányos szabadságot követelő ifjúság példaképéről” Lukács Zoltánné írt szép megemlékezést. A gimnázium történetét az alapítástól (1711) az államosításig (1948) Asztalos István dolgozta fel, alapvető forrásokként használva a korábban megjelent évkönyveket és Tölcser Ferenc piarista tanár iskolatörténeti munkáját. 1948—1986-ig Harmath István és Balogh Ferencné folytatták a történeti áttekintést. Mindkettő alapos dolgozat, sok irodalmi hivatkozással. Értékük azért is kiemelkedő, mert Tölcser Ferenc idézett műve óta csupán próbálkozások voltak az iskola történetének megírására, de a tudományos szintű és igényű feldolgozás mindeddig hiányzott. Majd két egyéni hangú visszaemlékezés után a gimnázium és a zeneművészeti szakközépiskola jelenéről szólnak az iskola tanárainak dolgozatai, tantárgyak szerinti — magyar nyelv és irodalom, történelem, idegen nyelvek, matematika, fizika, kémia és biológia, technika — csoportosításban. Az a tantárgyak tanításában elért legfontosabb eredmények, megei és országos tanulmányi versenyeken szerzett helyezések felsorolásán kívül szólnak a gondokról, problémákról is. Olvashatunk még a három év óta a Lovassy Gimnázium keretében működő Zeneművészeti Szakközépiskoláról, a gimnáziumban folyó mozgalmi munkáról is.

Majd újra történeti áttekintés következik az iskola volt igazgatóiról, tanárainak, a gimnázium egykori híressé vált diákjairól, csak néhányat említve: Ányos Pál, Bacányi János, Cholnoky Jenő, Cholnoky Viktor, Simonyi Zsigmond, Szigeti József, Zichy Mihály stb. Végül az 1945 óta érettségizett osztályok névsorát közlik.

A függelékben képanyagot és ezek szöveges magyarázatát találjuk. Többek között az 1711. október 26-i iskolaalapítást szentesítő alapítólevél hiteles másolatának fotóját, az iskola épületéről, tanárok, diákok tablójáról készült fényképmásolatokat.

A jubileumi Lovassy-évkönyv tartalmában, szerkesztésében és kivitelében egyaránt színvonalas, értékes munka.

Kolozs Barnabásné

Kalendárium '87

(Kárpáti Kiadó, Uzshorod.
1986. 128 old.)

Harmadik évfordulóhoz érkezett a kárpát-ukrajnai magyarok naptára.

A naptár összeállítói — Fejes János és Najpáver Kamil — ezt az eseményt méltatva megállapították, hogy „a Kalendárium 1957. évi száma még kis formátumban, csupán 56 oldalszámmal, mindössze 3 ezer példányban jelent meg, az 1959-es már 160 oldalon, méghozzá 27 ezer példányban. A példányszám évtizedeken át 15 ezer körül mozgott”. Az idei naptár példányszáma viszont — ellentétben az előző évekkel szemben — csak 10 ezer. Ez kevésnek látszik, ha figyelembe vesszük a kárpát-ukrajnai magyarság mintegy 200 ezres lélekszámát.

A Kalendárium az évek folyamán többszöri alakváltozáson ment át és 1957—1965-ig *Naptár*, 1966—1977-ig *Kárpáti Kalendárium*, 1978-tól pedig egyszer

¹Tölcser Ferenc: A veszprémi római katolikus főgymnasium története 1711-1895. Veszprém, 1895. 189. old.

²Juventus Gymnasii regii Wespriensis e studii ut meruit in classes digesta semestri secundo anno 1821. 2. lap.

³Juventus gymnasii regii Wespriensis scholarum piarum e studii, ut meruit, in classes relata semestri secundo anno MDCCCXXV Wesprii, Typis Clarae Szammer Caes. Reg. priv. Typog. 3. lap.

⁴Tölcser: i. m. 188. old.

⁵A veszprémi kegyestanítórendi algymnasium évlapja 1852/53-i tanévre. Veszprémben nyomtatott Ramasetter Károlynál. 1853. 32. old.

⁶Tölcser: i. m. 189. old.

rűen csak *Kalendárium* néven látott, illetve lát napvilágot.

Az évről évre megismétlődő jeles ünnepek — a nemzetközi nőnap, az egészségügyi világnap, a győzelem napja, a múzeumi világnap, a nemzetközi gyermeknap stb. — kötelező méltatása mellett az idei számban — Gortvay Erzsébet és Vaszcók Vera tollából — megemlékezések találhatók Arany János, Mikszáth Kálmán és Kassák Lajos születésének kerek évfordulója alkalmából. Dalmay Árpád pedig meleg hangú cikkben méltatja az idén 60. életévét betöltő Balla Lászlónak, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztőjének írói és publicisztikai, valamint irodalomszervező munkásságát.

Örvendetes, hogy az összeállított bő teret szentelnek a helytörténeti és honismereti anyag bemutatásának. A közölt írások közül kiemelkedik Várad-Sternberg János: *Egy helytörténeti könyv és szerzője* című tanulmánya Balajthy József: *Munkács* címmel 1836-ban megjelent könyvéről, továbbá Keresztyén Balázs dolgozata Ilosvai Selymes Péter és Toldi Miklós kárpátaljai kapcsolatairól, Dupka György: *Munkácsy Mihály látogatása szülővárosában* című cikke, Sztepan Penyak: *Az ásatások folytatódnak* című beszámolója az ungvári várban levő, XII. század végi, romos templom feltárási munkálatairól, Mihajlo Tivadar: *Hegylakó juhászok „élő” tűze* című közleménye a tűz szerepéről a kárpát-ukrajnai pásztorok hitvilágában és Mészáros Ilona: *A népmesék névszótára* című cikke a népmesékben előforduló ukrán, magyar és szlovák személynevek eredetével foglalkozó szótár szerkesztése kapcsán szerzett tapasztalatairól.

Balla László Csongár Álmosról, az ungvári származású berlini főiskolai tanárról és műfordítóról készített arcképvázlatában nagy elismeréssel szól arról az értékes munkáról, amelyet a nevezett a magyar írók német nyelvre való fordításával kifejtett.

A naptár összeállítói — miként az előző években, ezúttal is — szemelvényeket közölnek a kárpát-ukrajnai magyar költők és írók alkotásaiból. Az a benyomásunk, hogy ez alkalommal mintha nem eléggé igényesen válogattak volna. A közölt anyagból talán csak Balla D. Károly, Dupka György, Finta Éva és Füzesi Magda egy-egy verse, valamint Balla László és Nagy Zoltán Mihály prózája emelkedik ki.

A naptárban közölt fényképanyag gazdag, minőségileg azonban kissé egyenetlen. A kötet tipografizálása is kívánivalót hagy maga után: nem eléggé korszerű. Tartalma viszont — és ez a legfontosabb — érdekes tájékoztató és ismeretgyarapító anyagot kínál az olvasóknak.

Sándor László

Tábortűz, 1985/86.¹

A magyarországihoz hasonlóan Csehszlovákiában is 8 osztályos az általános iskola, az úgynevezett alapiskola. Az 1984/85-ös tanévben 308 magyar tanítási nyelvű alapiskola működött Szlovákiában, ezek

ben csaknem 80 ezer gyerek tanult. Az V—VIII. osztályosokhoz szól a Tábortűz című magyar nyelvű gyermeklap, a gyermekeknek ahhoz a rétegéhez, akik már jól olvasnak. Gyermekeknek írni, gondolkodásukat, érzelmvilágukat formálni nagy felelősség, itthon és a nemzetiségi létben egyaránt. A Tábortűz szerkesztősége ennek tudatában dolgozik.

A lap érdekes, sokszínű, változatos. Igazodik a gyermekek életkori sajátosságaihoz, sok benne a rövid, tömör cikk, híradás. Ezeknek egy részét gyermekek írják. Beszámolnak úttörőcsapatuk munkájáról, szakkörük tevékenységéről. A *Mit olvastam, mit ajánlok* rovat címe önmagáért beszél. A *Rügyek* gyermekek által írott verseket közöl. Úgy tűnik, a lap szerkesztőségének élő, személyes kapcsolata van szinte minden magyar nyelvű iskolával, bábszakkörrel, táncsoporttal, sportkörrel, sőt a gyermekek sokaságával is. Számos riportot, portré elolvashatunk a versenyeken sikeresen szereplő szavalókról, mese-mondó, sportoló gyerekekről, kisebb-nagyobb közösségekről és odaadó pedagógusokról, szakkörveztől, könyvtárosokról. Még a felnőtteket is megörvendezteti, ha önmagukat, falujukat, városukat láthatják viszont az újságban. Hát még a gyerekeket! Ez bizonyára arra ösztönzi az olvasókat, hogy a komolyabb, tudósokról, művészekről, politikusokról szóló cikkeket is figyelmesen olvassák.

Mert sok minden van ebben a kéthetente megjelenő újságban, ami a gyermekek szellemi épüléséhez szükséges. A *A jogász szemével* című rovat röviden ismerteti a csehszlovákiai alkotmányt, a nemzetiségi és egyéb jogokat. A *Nyelvelő* az anyanyelv savát-borsát: a tájszavakat, szólásokat, rokon értelmű szavakat izlelgeti. Az *Irodalmi arcképcsarnok* sorra bemutatja a kortárs szlovákiai magyar írók, költők pályáját. Írásokból viszont nemigen olvashatunk a lapban. A *Könyvespolcodra* című rovat rövid könyvismertetésekkel pótolja ezt. Többek között bemutatja A hűség nyelve című antológiát, Csáky Károly: Honti barangolások című könyvét, Ozsvald Árpád, Tózsér Árpád versesköteteit. A jelentősebb évfordulók alkalmából színvonalas pályaképet olvashatnak a tanulók Erkel Ferencről, Bartók Béláról, Liszt Ferencről, Bessenyei Györgyről, Berzsenyi Dánielről. Az *Ismeretlen ismerősök* című rovat a gyermekeket körülvevő technikáról és a megalkotásukban jeleskedő híres természettudósokról szól, akik között szintén sok magyart találunk, pl.: Kempelen Farkast, Irinyi Jánost, Puskás Tivadart.

A lap szerkesztői a szülőföldről szóló szép írásaikkal erősítik a gyermekek lelkében a szűkebb hazához való kötődést. Egy-egy számban több ilyen témájú cikket is találunk. Pl. a 10. számban *Ki a faluját szereti*... címmel három rövid riportot olvashatunk faültető gyerekekről. A *mi védett területünk* a Nygyed és a Vágfarkasd közötti terület lelkes kis védőiről szól. A *Szülőföldem, Gömörország* című írás Gömörhorka köjuhairól, a Sajo vizéért érzett felelősségről, a gömöri tájnyelv izeiről, a „gyökerekhez” való kötődésről vall. A *Séta bölcső-helyem körül*... című rovat a falvak életét egy-egy néprajzi téma köré csoportosítva mutatja be. A 10. számban éppen a szülőhelyekről, a szülő földelgozásáról, a prэшázakról olvashatunk. *Ismerd meg a védőt!* Ez a címe a 4. számban annak az írásnak, amely a szlovákiai magyar úttörők nyári bodrogközi természetvédelmi táboro-

¹A SZISZ (Szocialista Ifjúsági Szövetség) Szlovákiai Központi Bizottságának pionirlapja. SMENA Kiadóállalat, Bratislava. 35. évfolyam.

zásáról számol be. A *Ne vágj ki minden fát!* című írás a Csallóköz kincseire hívja föl a gyermekek figyelmét. Amint *Az élő múlt* rovatcím is utal rá, a Tábornút is segít abban, hogy a gyermekek a korszerű gondolkodás részének tekintsék a múlt ismeretét, megérezzék a múlt—jelen—jövő folytonosságát.

Ne gondoljuk azonban, hogy ez a lap komolykodó, felnőttes. Az írások nyelve szakszerű, világos, a gyermekek számára érthető és élvezetes. S az újságnak van *humor*, *kezeslétje*, *képregény*, *pop-sarok*, „*Tini-dolgok*”, *levelezési rovat* és sok színes fénykép is. Ha összevetjük hazai testvérével, a Pajtás újsággal, azt láthatjuk, hogy a Tábornút tartalmasabb, nevelő jellegűbb és mégis szórakoztatóbb, mint a magyarországi úttörők lapja. Pedig a hazai magyar gyermekeknek is nagy szükségük lenne rá, hogy megismerjék lakóhelyük, szülőföldjük természeti kincseit, történelmi hagyományait, tiszteljék múltunk és jelenünk értékeit, s kialakuljon bennük az a vágy, hogy ha felnőnek, ezt gyarapíthassák.

Tajti Erzsébet

A Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyve, 7. (Eszék, 1987.)

Hetedik számát köszönhetjük ennek a jelentős kiadványnak, amely nagy szerepet tölt be a jugoszláviai magyarság tudományos és kulturális életében, magyarságtudatában, hagyományörzésében. Ezt tükrözi Dragutin Bodakos, az Eszék Községek Közössége Választmányának elnökének előszava is, aki többek között kijelenti: „... A magyar nemzetiség anyanyelven történő tájékoztatásának ezen módja is igazolja az alkotmányos elvek valóra váltását, s egyike az öngazgatási viszonyok, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága előfeltételeinek szocialista közösségünkben.” A kötet írásainak szerzői között pécsi kutatókat is találunk.

Az első szerkezeti egység bevezető tanulmányát *dr. Szita László*, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója írta. Munkájában a pécsi katonai- és bányászfelkelés, valamint a kragujeváci, a csehországi, az ausztriai katonafelkelések jellegét, összefüggéseit tárja fel a Monarchia felbomlásának évében. A következő írások a második világháborús jugoszláviai népfel szabadító háborújában való magyar részvételre emlékeznek. *Milenko Beljanski* az 1941-ben mártírhalált halt Kiss Ernő harcostársainak visszaemlékezéseit jegyezte le. *Labod Gábor* Szabó Imre életútját, *Faragó Árpád* pedig a magyarokból álló híres Petőfi-dandárra vonatkozó emlékeket, tényeket rögzíti korabeli források felhasználásával.

A jugoszláviai magyar nemzetiségi politika gyakorlatát tárgyaló részben a Horvát Szocialista Köztársaságban, illetve Eszék Községek Közössége területén működő nemzetiségi nyelvű rádió- és televízió-állomások műsorairól, valamint a magyar nemzetiségű irodalmi és kiadói tevékenységéről olvashatunk. A magyar nemzetiségi oktatásügy hagyományait feldolgozó fejezetben *Pasza Árpád* emlékezik az 1985-ben elhunyt Merki Ferencre. *Dr. Tóth Lajos* a Vörösmarty Algimnázium pedagógiai és társadalmi jelentőségéről ír, *Faragó Ferenc* pedig a magyar nyelvű

oktatás, nevelés 1984—1985-ös eredményeit összegzi. *Troszt Sándor* a Horvátországi Magyarok Szövetsége, *Tausz Imre*, a Magyar Képes Újság 1984. évi munkájáról közölt összegző tanulmányt. *Dr. Penavín Olga* Haraszti község hagyományait, *dr. Katona Imre* Kopács település táj- és népkutatását tárgyalja. Az írások jellemzője az adatgazdagság és a nagyfokú felelősségérzet a magyarok régió sorsáért, jövőjéért.

A következő rész *Rozs András* pécsi levéltáros A kopácsi jobbágyok úrbéri pere a Bellyei Uradalom ellen 1842—1848 című tanulmányával indul, amelyben a szerző átfogó képet ad a korabeli viszonyokat jellemző esetről. *Lábadi Károly* az 1819—1861 közötti kopácsi házassági szerződéseket elemzi, *Vujevicné Pozsár Petronella* Kopács családnévanyaga című tanulmányában a község magyar családneveinek fejlődéstörténetét tárgyalja. *Bencez Sándor* Kórogyi népi építészetét, valamint a szlavóniai népi táplálkozási szokásokat ismerteti. Ebben a részben azokat a gazdag történelmi és néprajzi hagyományokat elevenítik fel a tanulmányok szerzői, amelyek a múltban jellemezték ezt a térséget, és amelyek nyomai ma is jelen vannak a vidéken élő magyarság tudatában, meghatározva életük folyását.

Az utolsó részben a Drávásági Műhely szépirodalmi alkotásai találhatók. *Lábadi Károly* írása zárja a könyvet: a helyi kultúra és tudomány három jelentős alakjával — Herceg Jánossal, Penavín Olgával és Dudás Károllyal — folytatott beszélgetés szövegét közli.

Ez a kötet újabb állomása a Horvátországi Magyarok Szövetsége szerztegázó és hatékony munkájának, egyben tükrözi a jugoszláviai magyarság gazdag hagyományait, életerejét, s ez jó összekötő kapocs a két ország, a két nép között.

Vargha Dezső

Magyar tájak néprajzi felfedezői

Válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta: *Paládi-Kovács Attila*.
(*Gondolat*, 1985. 485 old.)

A népi kultúra iránti érdeklődés a XVIII. század végén, a XIX. század elején indult meg Magyarországon. Magyar népköltészeti gyűjtésre buzdító felhívás jelent meg a pozsonyi Magyar Hírműdő 1782. évi januári számában — föltehetőleg Révai Miklós nyelvtudósunk tollából. A születő irodalmi népiesség nyomában pedig megindult az érdeklődés a különböző táji népcsoportok iránt. Különösségével, archaikusságával két népcsoportunk érdemelte ki a megkülönböztetett figyelmet: a palócság és a székelység. 1817-ben — a reformkor talán legnagyobb hatású folyóiratában — a Tudományos Gyűjteményben felhívás jelent meg A Palótság Esméltetése különféle tekintetben címmel. Mivel a palóc figurája már akkor is lejárato adomák főszereplőjének számított, szükséges volt a szerkesztői indoklás: „Sokan tréfára fogják venni a dolgot s előre kinevetik ezen Jutalom tételt, de a tudatlanságon szánakodni lehet, mert ezek nem tudják, hogy a Szepesi Németeknek

és az Erdélyi Szászoknak már Idiotikonjuk (tájszótár-
ruk) vagyon; nem tudják, hogy az, amit tréfának,
nevetségessnek tartanak, nagy és fontos igazságokra
és következtetésekre vezethet."

A folyóirat 1819-ben közli a pályátételre érkezett
feltehetően egyetlen munkát, Szeder Fábián *A Paló-
cok* című tanulmányát, amely első kísérlet magyar
népcsoport nyelvének és kultúrájának a bemutatására.
Szeder Fábián iskolát teremtett: nyomában so-
kan láttak hozzá szűkebb pátriájuk „leírásához”, s
gondolatmenetükben, szempontjaikban érezhető a
programadó mű hatása.

Az első népcsoport-leírások a reformkor tudomá-
nyos folyóirataiban, szaklapjaiban és a nagyközön-
ségnek szóló divatlapokban jelentek meg. A legfonto-
sabb publikációs orgánium a már emlegetett Tudomá-
nyos Gyűjtemény (1817—1841) volt, amely leg-
alább olyan fontos fóruma volt a kornak, mint a száz
évvél későbbi Nyugat folyóirat. Az Akadémia folyó-
irata, a Tudománytár (1834—1844) szintén közölt
népnyelvi és néprajzi cikkeket. A gazdaszlapok a ko-
rabeli mezőgazdasági ismeretekről fontos informá-
ciókat nyújtanak. Így például a Magyar Gazda
(1841—1848) is közölt sok gazdasági és az ahhoz
kapcsolódó életmódról szóló cikket. Első hazai hon-
ismereti folyóiratunk a magyar és német nyelven
megjelent Magyarföld és népei eredeti képekben
(1846—1847) című lap volt, s programjában táj- és
népleírások, műemlékek és városok ismertetője, re-
gék, mondák, népszokások közlése szerepelt.

Ezekből a reformkori kiadványokból gyűjtötte
össze a Magyar tájak néprajzi felfedezői című kötet
anyagát a szerkesztő Paládi-Kovács Attila. Bevezet-
őjében első alkalommal próbálja meg bemutatni a
reformkori táj- és népkutató nemzedékek csoport-
jait. Az első nagy nemzedék a XVIII. század derekán
született. Ehhez tartozik a már emlegetett Révai
Miklós nyelvudtos, aki tanára volt Szeder Fábián-
nak, a palócság első leírójának. Kortársuk a hazai
kultúra mindenese, Kultsár István, aki Nemesnépi
Zakál Györgynek, az Őrség első bemutatójának volt
mentora. Az 1770-es évek nemzedékének tagja Kis
János, a Soproni Magyar Társaság alapítója, Horvát
István történész, Döbrentei Gábor, az MTA titkára,
Szeder Fábián, Hoblik Márton. Kiemelkedő teljesít-
mények szövődnek az 1810-es években születettek
nevéhez. Közéjük tartozik Kriza János, Petrás Ince,
Erdélyi János, Haas Mihály, Hölbling Miksa. Az
1820-as évek nemzedéke kivétel nélkül valamelyik
vezetős reformkori magyar irodalmi társaság tag-
jaként kezdte működését. Vahot Imre, Kőváry
László, Etédi Gedő János neve említhető köztük el-
sőként. A reformkori értelmiség nevelésében, az iro-
dalmi, néprajzi, történelmi és közéleti kérdések
iránti figyelem fölkelésében hatalmas szerepet ját-
szottak az irodalmi társaságok, mint arra Paládi-
Kovács Attila rámutat.

A Magyar tájak néprajzi felfedezői című kötet

nagytajánként közli újra a reformkori fölfedezők
írásait. Az ország nyugati tájait korábban született
írók képviselik — Erdélyben csak néhány évtize-
des kesséssel indult meg a táj- és népkutatás. A nagy-
tájak közül a Dunántúlt és a Felföldet több írás kép-
viseli. Az Alföldet tehát nemcsak az irodalom feze-
dől későn, hanem a születő néprajztudomány is.

Nemesnépi Zakál György Őrség-leírása, Pländer
Ferenc Göcsej-tanulmánya, Munkácsy Dániel Bő-
közről szóló ismertetése monográfiaszintű, hiszen
szinte az egész népeletről kíván szólni. Rövidebb, de
élvezetes írás Horváth János tóközi, Holéczy Mihály
csallóközi (Aranykert elnevezéssel!) ismertetése. A
Felföldről szóló fejezet élén Szeder Fábián palócok-
ról írott kismonográfiája áll. Gyömrőt, a barkókat, a
Sajó-völgyet, Bán-völgyet, a nyitraiakat mutatja be
még egy-egy írás. Az Alföldről elsősorban a nagy
„reliktumokról” készült írások szerepelnek a kötet-
ben. Írás Ferenc Hódmezővásárhely városa rövid
rajzolatja, Vahot Imre Kecskemét és a kecskeméti
puszták, Telegdy Kovács László Debrecen jelen ál-
lapotjának rövid rajza című írása kapott helyet eb-
ben a fejezetben.

Az Erdélyt bemutató fejezetben élvezettel olvas-
hatjuk a méltatlanul elfeledett Etédi Gedő János két
írását Udvarhelyszékről. Szilágyról, Kalotaszegről és
Torockóról Kőváry László írásai szólnak.

Külön fejezetet szentelt a szerkesztő az akkori ha-
tárainkon kívüli csoportoknak. Rummy Károly
György a boszniai magyarokról, Hoblik Márton a
szlavóniaiakról, Gegő Elek a moldvai és a bukovinai
magyar telepekről írott cikkei szerepelnek itt többek
közt. Az összesen 28 szerzőtől származó népleírás-
sorozat szinte fölöleli az egész magyar néprajzleletet.

Paládi-Kovács Attila könyvében első ízben talál-
hatunk a reformkori „néprajzkutatókról”, nép-
leírókról rövid életrajzokat. A kis biográfiák össze-
állítását valószínűleg nem lehetett könnyű dolog, hi-
szen még így is gyakran találkozhatunk kérdőjeles és
csak valószínűsíthető adatokkal. Mégis számos eddig
nem ismert kapcsolatra, hatásra bukkanhatunk az
életrajzok olvasása közben — s így a kötet néprajzi-
művelődéstörténeti, tudománytörténeti munkának is
tekinthető. Néprajztudományunknak éppen abból
a szakaszából közöl forrásértékű adatokat, amelyik-
ről talán a legkevésbé tudunk. A kötetet tárgy-
mutató zárja, amely a tudományos érdeklődők szá-
mára jó eligazodási pont egy-egy téma körüljárá-
sában.

A Magyar tájak néprajzi felfedezői kötetet (amely
A magyar néprajz klasszikusai sorozatban jelent
meg) bátran ajánlhatjuk a tájak, népcsoportok ha-
gyományai iránt érdeklődő nagyközönségnek, s ki-
tűnő forrás, elérhető adatok és tudományos kuta-
tó számára is. Lehetőség arra, hogy ezek a szinte el-
feleltet közlések újra a tudomány véráramába kerül-
jenek.

Balázs Géza

A szeghalmi műemlék harangtorony helyreállítása

Bontják az 1920 körül átépített tornyot

A szeghalmi ácsok felépítették a gerendavázat

A lecsupaszított harangtorony

Az elkészült harangtorony az ősi lakóhárom helyén áll. A mellette álló templomépület magtár céljaira épült, népi barokk stílusban, kb. 1850 körül

A toronysisak ledöntése

(Oravszky Ferenc felvételei)

Szent László király. Freskótöredék Szepesmindszentről
(Móser Zoltán felvétele)